

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜ DERGİSİ
Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences

YIL/CİLT: 2025/ 1 SAYI: 51

E-ISSN 1304-6373

NİSAN/APRIL - SAYI/ISSUE: 51 - e-ISSN: 1304-6373

Süleyman Demirel Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

JOURNAL OF SULEYMAN DEMİREL UNIVERSITY
INSTITUTE OF
SOCIAL SCIENCES

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SDU-SD

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi©

4 Aylık Hakemli Dergi • Triannual-Reviewed Academic Journal

Nisan/April 2025 • Vol: 51 • e-ISSN: 1304-6373

İmtiyaz Sahibi • Owner

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Baş Editör • Editor-in-Chief

Şakir GÜLER

Editörler • Editors

Mustafa GÖKMENOĞLU • Ekin Deniz UYGUN • Muhammed UZUNYOL

Dil Editörleri • Language Editors

Ali Osman YALKIN

Ebuzer SARP

Yasemen KİRİŞ YATAĞAN

Türkçe Dil Editörü

Arapça Dil Editörü

İngilizce Dil Editörü

Alan Editörleri • Field Editors

Prof. Dr. Ebru TAYSI

Prof. Dr. Mehmet GENÇTÜRK

Prof. Dr. Doğan DEMİRCİ

Prof. Dr. Hidayet Gizem Ünlü ÖREN

Prof. Dr. Bilge Hürmüzlü KORTHOLT

Prof. Dr. Faruk TURHAN

Prof. Dr. Hakan DEMİRGİL

Prof. Dr. Halil Altay GÖDE

Prof. Dr. Hasan GÜLLÜPİNAR

Prof. Dr. Hasan Tevfik MARULCU

Prof. Dr. Hakan KARAGÖZ

Prof. Dr. Kadir TEMURÇİN

Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ

Prof. Dr. M. Zihni TUNCA

Prof. Dr. M.Fahrettin ÖNDER

Prof. Dr. Kevser ÇELİK

Prof. Dr. Muhammet Sadık AKDEMİR

Prof. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

Prof. Dr. Nilüfer NEGİZ

Prof. Dr. Ömer ŞEKERCİ

Prof. Dr. Ramazan ERDEM

Prof. Dr. Hüseyin Güçlü ÇİÇEK

Prof. Dr. Burcu ASLANTAŞ ATEŞ

Prof. Dr. Murat ÇUHADAR

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ

Prof. Dr. Ümit ARKLAN

Doç. Dr. Osman Kürşat ACAR

Psikoloji Alan Editörü

İslam İktisadi ve Finansı Alan Editörü

Sanat Tarihi Alan Editörü

İktisat Alan Editörü

Arkeoloji Alan Editörü

Kamu Hukuku Alan Editörü

Ekonometri Alan Editörü

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü

Gazetecilik Alan Editörü

Temel İslam Bilimleri Alan Editörü

Tarih Alan Editörü

Coğrafya Alan Editörü

Felsefe ve Din Bilimleri Alan Editörü

İşletme Alan Editörü

Özel Hukuk Alan Editörü

Felsefe Alan Editörü

İslam Tarihi ve Sanatları Alan Editörü

Uluslararası İlişkiler Alan Editörü

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri A. Editörü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Alan Editörü

Batı Dilleri ve Edebiyatı Alan Editörü

Sağlık Yönetimi Alan Editörü

Maliye Alan Editörü

Bankacılık ve Finans Alan Editörü

Turizm İşletmeciliği Alan Editörü

Sosyoloji Alan Editörü

Halkla İlişkiler ve Tanıtım Alan Editörü

İnsan Kaynakları Yön. ve Liderlik Alan Editörü

Tasarım • Design

Şakir Güler

Dijital Baskı • Digital Print

Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir. SDÜ-SD, Business Source Corporate Plus (EBSCO), Open Access Infrastructure for Research in Europe (OpenAire), Türk Eğitim İndeksi (TEİ), ve Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD) tarafından taranmaktadır.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (SDU-SD) kâr amacı gütmeyen bir devlet üniversitesi yayınıdır. Derginin temel amacı sosyal bilimler alanında yapılmış nitel veya nicel araştırma ya da derleme niteliğinde hazırlanmış özgün makaleleri yayımlayarak bilim literatürüne kazandırmaktır. Bu temel amacın yanında dergi; yayımladığı akademik çalışmaların ulusal ve uluslararası endekslerce taranmasını sağlayarak bilimin evrenselliğine katkıda bulunmak, sosyal bilimler alanı araştırmacılarına yayımladığı çalışmalar ile ilham kaynağı olmak, alanında yapılan bilimsel çabalara yayımcılık katkısında bulunarak bilimsel ilerlemeye fayda sağlamak amacındadır. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (SDU-SD) sosyal ve beşerî bilimlerin; iletişim, ekonomi, politika ve toplum bilimleri başta olmak üzere sosyal bilimler alanıyla ilgili konulara odaklanmaktadır.

Süleyman Demirel University Journal of Social Sciences Institute (SDU-JS) is a peer-reviewed, open-access academic journal published by a non-profit public university. The journal is dedicated to advancing knowledge in the social sciences by publishing original research articles, both qualitative and quantitative, as well as comprehensive review studies. In addition to its primary mission, the journal strives to enhance the visibility and impact of scholarly work by ensuring its inclusion in national and international academic indexes. By fostering a platform for high-quality research, the journal aims to contribute to the global scientific community, inspire scholars in the field, and support the advancement of social sciences through rigorous academic publishing. The Süleyman Demirel University Journal of Social Sciences Institute (SDU-JS) focuses on topics within the social and human sciences, with a particular emphasis on communication, economics, political science, and sociology.

İletişim Adresi (CommunicationAddress)

Süleyman Demirel Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 32200
Doğu kampüsü ÇÜNÜR/ISPARTA
Tel: 0 246 211 32 02 Fax: 0 246 237 00 60
E-Posta: sbedergi@sdu.edu.tr

KURULLAR • BOARDS

Yayın Kurulu • Publication Board

Prof. Dr. Hasan Tevfik MARULCU
Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY
Prof. Dr. Enver BOZKURT
Prof. Dr. Salih Tunç
Prof. Dr. Süleyman DOST
Doç. Dr. İsmail Sadık YAVUZ
Doç. Dr. Selim Kanat
Assoc. Prof. Dr. Azman Bin İsmail
Assoc. Prof. Dr. Khodakaram Salimifard

Süleyman Demirel Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Hasan Kalyoncu Üniversitesi Akdeniz
Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
UKM National University of Malaysia
PGU Persian Gulf University

Bilim Kurulu • Scientific Board

Prof. Dr. Adem KORKMAZ, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Atilla ŞENTÜRK, İstanbul İstinye Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Sıdıka OKTAY, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Bahattin YAMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram AKÇA, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir Sami OĞUZTÜRK, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal SAMBUR, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Bilge HÜRMÜZLÜ KORTHOLT, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Canan ÇETİN, Beykoz Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet YILMAZ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş ACAR, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk TURHAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan SOYUPEK, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Atilla ACAR, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim KAYA, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İlker Hüseyin Çarıkçı Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Latif HACİNEBİOĞLU, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir TEMURÇİN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Kâmil KAYA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AKTEL, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çağatay ÖZDEMİR, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL, Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut KÜÇÜKKALAY, Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Metin ÖZKUL, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin ACAR, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Murat OKCU, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Musa KOÇAR, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZEL, Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe KUMRAL, Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nurhan PAPATYA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Meer Monjur Mahmood, Manarat International University
Prof. Dr. Ömer DEMİR, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan ELMACI, Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Osman YILDIZ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem Ç. BOZKURT, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan ERDEM, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN, Bartın Üniversitesi
Prof. Dr. Saffet KÖSE, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Sait TAŞ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Şamil DAĞCI, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Şeref KALAYCI, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Serpil AĞCAKAYA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit AKCA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Vesile ÖMÜRBEK, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Vural ÇAĞLAYAN, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülhamit KIRMIZI, Bamberg University
Prof. Dr. Aygen OKSAY, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Cem ERGUN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Dilek M. GÖKBINAR, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Elif Ayşe Şahin İPEK, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret ÖZCAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Mehmet KIRIŞ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Gürcan PAPATYA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan KARAGÖZ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Huriye TEKİN ÖNÜR, Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman DOST, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Süreyya EROĞLU, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Ceyda ŞATAF, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Gamze G. YAĞCILAR, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vahdettin AYDIN, Süleyman Demirel Üniversitesi

Sayı Hakemleri • Referees

Prof. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY- Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Elif Türkan ARSLAN- İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer AK- Güntüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Necip ARMAN- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah TORUN- İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet AYDIN- İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ekrem SEVİM- Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Erdal EKE- Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Vezir HARMAN- Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Gülnur K. TANDOĞAN- Aydın Adnan Menderes Üni.
Doç. Dr. Hakkı KARAŞAHİN- İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra Türk- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GAYRETLİ- Erzincan Üniversitesi

Editörden	VI
Araştırma Makaleleri	
Sibel Orhan, Necibe Filiz Kaya, Halil Demir & Furkan Alp	
Sağlık çalışmalarında etik liderlik ve örgütsel ustalığın incelenmesi: İstanbul ili örneği	1-19
Investigation of ethical leadership and organizational mastery in healthcare workers: a case study in İstanbul	
Pınar Göktaş & Nesrin Özcan Akdağ	
Gastronomi ve turizm fuarlarında fuar performansı ve hizmet algısının değerlendirilmesi: Isparta Gastronomi ve turizm fuarı örneği	20-34
Evaluation of fair performance and service perception in gastronomy and tourism fairs: the case of Isparta gastronomy and tourism fair	
Sevgi Tiryaki	
Durkheim'in intihar yaklaşımına yönelik eleştiriler	35-53
Criticisms of Durkheim's approach to suicide	
Ercan Kuşak	
İbadetlere ilişkin fikhî meselelerde nakledilen şaz görüşler ve delilleri	54-62
Shaz opinions on matters related to worship and theirbases	
Hüseyin Karabulut & Sami Buğrahan Karabulut	
ABD, Çin ve Rusya'nın mücadele alanında Türkiye'nin arktika politikası	63-82
Türkiye's arctic policy in the arena of us, China and Russia	

Sayın Okuyucularımız,

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin (SDU-SD) 51. sayısında, sizleri alanlarında özgün katkılar sunan yazarlarımızın makaleleriyle buluşturuyoruz.

Yayınladığımız çalışmaların ulusal ve uluslararası endekslerce taranmasını sağlama ve bilimin evrenselliğine katkıda bulunma politikamız gereği, çeşitli uluslararası dizinlere başvurma kararı almış bulunmaktayız. Bu dizinlerden ilki, WOS bünyesinde yer alan ESCI; ikincisi ise SCOPUS'tur. TR DİZİN değerlendirme sürecimiz ise halen devam etmektedir.

Dergimizin bu sayısından itibaren, Editör Kurulumuz'da da çeşitli değişiklikler yaşanmıştır. Bu kapsamda, baş editörümüz Doç. Dr. Selim Kanat görevini tamamlayarak görevi Doç. Dr. Şakir Güler'e devretmiştir. 25 yıldır kesintisiz yayın hayatına devam eden SDU-SD'ye yapmış olduğu katkılardan dolayı Doç. Dr. Selim Kanat hocamıza teşekkür eder, kariyerinde başarılar dileriz. Bununla birlikte, Araştırma Görevlisi Meryem Toprak da görevinden ayrılmıştır. Kendisine katkılarından dolayı teşekkür eder, annelik ve akademik kariyerinde başarılar dileriz.

Bildiğiniz üzere, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (SDU-SD), kâr amacı gütmeyen bir devlet üniversitesi yayınıdır. Sosyal bilimler alanında yapılmış araştırma, kavramsal ya da derleme niteliğindeki özgün makalelerinizi yayınlanmak üzere dergimize gönderebilirsiniz. Özellikle iletişim, ekonomi, siyaset ve toplumbilim alanlarına odaklanan çalışmalarınızı bekliyoruz.

Bu sayımızda toplam beş makaleye yer verilmiştir. İlk makalede Pınar Göktaş ve Nesrin Özcan Akdağ "Gastronomi ve turizm fuarlarında fuar performansı ve hizmet algısının değerlendirilmesini Isparta gastronomi ve turizm fuarı örneğinde (s. 20–34) incelemiştir. İkinci çalışmada Sevgi Tiryaki, Durkheim'in intihar yaklaşımına yönelik eleştirilerine (s. 35–53) odaklanmaktadır. Takiben Ercan Kuşak "İbadetlere ilişkin fikhî meselelerde nakledilen şaz görüşler ve delilleri (s. 54–62)" makalesinde ele almaktadır. Beşinci ve son makalede ise Hüseyin Karabulut ve Sami Buğrahan Karabulut "ABD, Çin ve Rusya'nın mücadele alanında Türkiye'nin Arktika politikası'nı (s. 63–82) işlemektedir. Umarız siz değerli okuyuculara, araştırmacılara ve ilgililerine katkı sağlarlar.

Saygılarımızla,

SDU-SD Editör Kurulu.

Sağlık çalışanlarında etik liderlik ve örgütsel ustalığın incelenmesi: İstanbul ili örneği*

Sibel Orhan¹ Necibe Filiz Kaya² Halil Demir³, Furkan Alp⁴

Özet

Etik liderlik kavramı günümüzde sık kullanılan bir terim haline gelmiştir. Etik liderlik, liderin etik değerlere uygun davranışlar sergilemesi ve bu değerleri takipçilere benimsetmesidir. Bir kurumun mevcut yetkinliklerini ustalıkla kullanabilmesi ise örgütsel ustalık olarak ifade edilmektedir. Bu çalışma sağlık çalışanlarının etik liderlik algılarının örgütsel ustalık ile örgütsel ustalık alt boyutları olan araştırmacı ustalık ve yararlanmacı ustalık üzerindeki etkisini incelemek amacıyla tasarlanmıştır. Çalışma verileri kolayda örnekleme yolu ile toplamda 344 katılımcıdan online anket toplanarak elde edilmiştir. Çalışmada veri toplama aracı olarak etik liderlik ölçeği ve örgütsel ustalık ölçeği kullanılmıştır. Veriler SPSS 22 programı ile t testi ve ANOVA analizi yapılarak test edilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde, medeni durum ($p:0,035$), yaş ($p:0,000$), eğitim ($p:0,016$) ve çalışma süresi ($p:0,010$) olgularındaki demografik değişkenler ile etik liderlik ve örgütsel ustalık arasında anlamlı farklılıklar olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Korelasyon analizi sonuçlarına göre etik liderlik ile araştırmacı ustalık ($r: ,570$), yararlanmacı ustalık ($r: ,546$) ve örgütsel ustalık ($r: ,580$) arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Yapılan regresyon testi sonucunda; etik liderliğin araştırmacı ustalık, yararlanmacı ustalık ve örgütsel ustalık üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğu belirlenmiştir ($\beta=570$, $R^2=324$; $\beta=546$, $R^2=299$; $\beta=580$, $R^2=337$). Çalışma sonucunda liderlerin, etik değerlere sahip olduklarını göstererek, kendi davranışları ve kararlarıyla bu değerlere uygun davrandıklarını ortaya koymaları çalışanlara ilham vermeleri açısından önerilebilir.

Anahtar Kelimeler etik liderlik, örgütsel ustalık, sağlık çalışanları

Tür Araştırma Makalesi

Received: 04.11.2024

Accepted: 24.02.2025

Published: 25.06.2025

* Bu çalışma 17 Kasım 2023 tarihinde 1. Ulusal Sağlık Yönetimi Öğrenci Kongresi'nde özet bildiri olarak sunulmuştur. Çalışma için İstanbul Rumeli Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı'ndan 21.06.2022 tarihli 2022-05 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Bilim Uzmanı, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye, sibelorhan09@gmail.com 0000-0002-2892-3865

² Öğretim Görevlisi, Şırnak Üniversitesi, Silopi Meslek Yüksekokulu, Türkiye, n.kayafiliz@gmail.com 0000-0002-0521-6068

³ Öğretim Görevlisi Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Akyazı Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Türkiye, halildemir0054@gmail.com 0000-0001-9374-9739

⁴ Araştırma Görevlisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Türkiye, furkan.alp@medeniyet.edu.tr, 0000-0001-6007-1212

Investigation of ethical leadership and organizational mastery in healthcare workers: a case study in İstanbul

Abstract

The concept of ethical leadership has become a frequently used term in recent times. Ethical leadership refers to the leader's demonstration of behaviors aligned with ethical values and the internalization of these values by their followers. On the other hand, the ability of an organization to skillfully utilize its existing competencies is referred to as organizational ambidexterity. This study was designed to examine the impact of healthcare workers' perceptions of ethical leadership on organizational ambidexterity and its subdimensions, exploratory ambidexterity and exploitative ambidexterity. Data for the study were collected via an online survey from a total of 344 participants using a convenience sampling method. Ethical leadership and organizational ambidexterity scales were employed as data collection tools. The data were analyzed using SPSS software, with t-tests and ANOVA employed for testing. The results of the analyses revealed significant differences between demographic variables—such as marital status ($p=0.035$), age ($p=0.000$), education ($p=0.016$), and years of experience ($p=0.010$)—and both ethical leadership and organizational ambidexterity ($p<0.05$). According to the correlation analysis results, a significant and positive relationship was identified between ethical leadership and exploratory ambidexterity ($r=0.570$), exploitative ambidexterity ($r=0.546$), and overall organizational ambidexterity ($r=0.580$). Furthermore, regression analysis demonstrated that ethical leadership has a significant and positive impact on exploratory ambidexterity, exploitative ambidexterity, and overall organizational ambidexterity ($\beta=0.570$, $R^2=0.324$; $\beta=0.546$, $R^2=0.299$; $\beta=0.580$, $R^2=0.337$). Based on the findings of this study, it is recommended that leaders demonstrate their commitment to ethical values through their behaviors and decisions, as this can inspire employees by aligning actions with these values.

Keywords ethical leadership, organizational mastery, healthcare workers

Paper type Research paper

Beyannameler

Etik Kurul Onayı ve Katılımcı Onamı: Çalışma için İstanbul Rumeli Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı'ndan 21.06.2022 tarihli 2022-05 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır.

Yayın İzni: Bu çalışma yayın izni gerektirmemektedir.

Veri ve Materyallerin Mevcudiyeti: Bu çalışmada paylaşıma açık veri veya materyal bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Finansman Beyanı: Bu çalışma herhangi bir fon sağlayıcı kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Yazar Katkı Beyanı: Yazarlar eşit oranda katkı sağlanmıştır.

Teşekkür: Teşekkür edilecek herhangi bir kişi veya kurum bulunmamaktadır.

Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur. Makalede yer alan görüş ve bulgular yalnızca yazarlara aittir.

Bu makale benzerlik tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

1. Giriş

Etik kavramı, bireylerin eylemlerini yönlendiren, toplum ve birey tarafından kabul gören davranış biçimlerini ifade eden sosyolojik değerler bütünüdür. Ahlaki açıdan ele alındığında ise toplumun belirlediği, onayladığı ya da reddettiği davranışları açıklayan, belirli ilke ve kurallar sistemi olarak tanımlanabilir (Tamer, 2021). Etik ilkeler, toplum tarafından kabul edilen iyi ve kötü normları ortaya koyar. Bu ilkeler, bireylerin istenmeyen durumlardan uzak durmasına yardımcı olur ve günlük davranışlarını biçimlendirir (Fletcher, 1966). Çalışanların beklentilerinin ve toplumun ihtiyaçlarının karşılanması, ancak gelişme ve değişimlerin takip edilmesi ve liderlerin etik değerlerin gereklerini yerine getirme konusundaki taahhütleri ile mümkündür (Sigler ve Pearson, 2000). Etik kurallar, yönetici-çalışan ilişkilerinin iyileştirilmesine yönelik ilke ve normların oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır (Avolio, Bass ve Jung, 1999). Örgütlerdeki etik yaklaşımlar, yöneticilerin ve liderlerin adil ve dürüst olmalarını, doğru davranmalarını ve gerektiğinde hesap vermelerini sağlamaktadır (Tamer, 2021). Bu nedenle çalışanların, müşterilerin ve ilgili diğer kişilerin, yöneticilerinin etik yaklaşımlarından beklentilerinin daha fazla olduğu açıktır (Velasquez, 2018). Bu nedenle yönetici pozisyonundaki kişiler, değer unsurlarını dikkate almaya başlamış ve etik liderlik davranışları da bu bağlamda ön plana çıkmıştır (Tamer, 2021). Liderin etik değerlere uygun davranışlar sergilemesi ve bu değerleri takipçilere benimsetmesi etik liderlik olarak tanımlanabilir. Etik liderler, genellikle etik bir yaklaşıma sahip bireyler gibi etik kararlar alırlar ve bu doğrultuda eylemler gerçekleştirirler. Ayrıca liderlik ettikleri kişilerin de etik kurallara uygun davranmasını teşvik ederler (Özdemir, 2003). Ayrıca etik liderlik, bireyler ve örgütler arasında demokratik bir ortam yaratmanın en iyi aracıdır (Held, 2006). Etik liderler, yalnızca etik standartların açık bir şekilde iletilmesi yoluyla etiğin önemini vurgulamakla kalmaz, aynı zamanda etik veya etik dışı davranışları disipline etmek ve ödüllendirmek için etkileşimsel liderlik biçimlerine dayanarak astların etik davranışlarını şekillendirir (Brown vd., 2005).

Etik liderlik kavramının tanımlanmasında dürüstlük ve adalet, davranış ve kişilik gibi etik değerler dikkate alınan ilk adımlar olmuştur. Böylece günümüzde konumlarını ve yetkilerini kullanan liderlerden ziyade, bireylere, duygulara, güvene ve inançlara değer veren liderlere ihtiyaç duyulmaktadır (Ciulla, 1996). Bu durum sağlık kuruluşları açısından toplum için sorumluluk üstlenmeleri, halk sağlığını geliştirmeleri, hastaların haklarına ve onurlarına saygı göstermeleri, insanlık ve hasta güvenliğini sağlamaları bakımından daha önemli olmaktadır (Franczukowska vd., 2021). Etik skandallar ve ahlaki tartışmalar; sağlık kuruluşlarının etiği, dürüstlüğü ve sosyal sorumluluğu konusunda artan endişeleri tetiklemiştir. Bu noktada farklı sektörlerdeki kuruluşların etik davranışları ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar giderek daha fazla ilgi görmeye başlamıştır (Brown ve Treviño, 2006; Kalshoven vd., 2011). Bu araştırmalar güven, dürüstlük ve adalet ortamının yaratılmasında liderlerin rolünü vurgulamaktadır (Mendonca ve Kanungo, 2007). Örneğin Gabriele'e (2011) göre; etik liderler çeşitli yollarla sağlık profesyonellerini en yüksek değerlere uygun yaşama görevine çağırırlar. Ampirik araştırmalar, düzenli olarak etik açıdan normatif davranışlar sergileyen liderlerin, bir dizi bireysel ve kurumsal sonuç üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkarabileceğini öne sürmektedir (Gabriele, 2011).

Son dönem araştırmaları, etik liderliğin sağlık çalışanlarının karşılaştıkları zorlukları aşmada önemli bir rol oynadığını ve aynı zamanda kaliteli hasta bakımı sunmada profesyonelliğin bir göstergesi olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır (Mohammadi vd., 2020; Özcan, 2022). Etik liderler, sağlık çalışanlarını doğru olanı yapmaya teşvik eder. Ayrıca, etik iklim aracılığıyla etik süreçleri

yaratma ve sürdürme konusunda önemli bir güce sahiptirler (Elsayed vd., 2020). Öte yandan etik liderlik, sağlık çalışanlarının görevlerini etkili bir şekilde psikolojik ihtiyaçlarını karşılayacak bağlamda yerine getirmelerine zemin hazırlar (Pakizekho ve Barkhordari-Sharifabad, 2022). Araştırmalar ayrıca, etik liderliğin sağlık çalışanlarının hatalarını azaltabileceğini (Barkhordari-Sharifabad ve Mirjalili, 2020), hatta raporlamayı artırabileceğini (Brown vd., 2005), örgütsel bağlılık yaratabileceğini (Toor ve Ofori, 2009) çalışanların sağlığını ve refahını iyileştirebileceğini (Chughtai vd., 2015) ve kurumun daha iyi hizmetler sunabileceğini (Barkhordari-Sharifabad vd., 2018) göstermiştir. Etik liderlik konusunda daha önce yapılan araştırmalarda dile getirilen hususlar dikkate alındığında, etik liderliğin sağlık profesyonellerinin görevlerini yerine getirirken hem bireysel hem de kurumsal olarak mevcut yeterliliklerini ustalıkla kullanabilecekleri ve kurumsal anlamda daha iyi sonuçlar elde edebilecekleri bir ortam oluşturduğu söylenebilir. Bir kurumun mevcut yetkinliklerini ustalıkla kullanabilmesi ise örgütsel ustalık olarak tanımlanmaktadır (Lubatkin vd., 2006). Örgütsel ustalık kavramı bir işin yerine getirilmesiyle ilgili noksanlıklarla ilgili durumlarla başa çıkmak için yeni bilgi yaratırken; aynı zamanda örgütün elinde bulunan, mutabık olduğu alan bilgisini işlemesi, kısaca her iki durumu birden kullanma yeteneği olarak ifade edilmektedir (Sezer ve Bakan, 2017).

Etik liderliğin örgütsel ustalık üzerinde etkili olan bir yapı olduğu söylenebilir. Bu noktada literatürde liderlerin örgütsel ustalığı nasıl teşvik edebileceğine dair sınırlı sayıda araştırma vardır (O'Reilly ve Tushman, 2013). Her ne kadar bazı çalışmalar dönüşümcü liderlik davranışlarının örgütsel ustalığı teşvik ettiğini belirtse de (Li vd., 2015; Nemanich ve Vera, 2009), etik liderlik ile örgütsel ustalık arasındaki ilişkiye dair yapılan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda bu araştırmanın sağlık çalışanlarında etik liderlik ve örgütsel ustalık arasındaki ilişkiyi örgütsel düzeyde araştırmaya odaklanarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Etik Liderlik

Günümüzde liderlik konuları ve liderlik davranışları tüm dünyada araştırılan ve üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir (Kurt ve Yiğit, 2017; Tüzün ve Öztürk, 2020; Peksoy vd., 2021; Tarsuslu ve Coşkun, 2024). Sağlık kurumları başta olmak üzere birçok kurumda üst birimlerce yetkili kişilerin etik liderlik davranışları araştırılan bir konudur (Zhao ve Xia, 2019). Özellikle başarıya ulaşmak isteyen işletmelerin günümüz çevre koşullarına uyum sağlamak ve insan faktörünü göz önünde bulundurmaları gerekmektedir (Durgut ve Yumuk, 2020). Belirli amaçları gerçekleştirmek için bir araya gelen topluluklar tam bir ekip çalışmasının olabilmesi için kendilerine en uygun lider modelini seçmektedir. Etik liderlik çalışanların gereksinimlerini karşılamaya çalışan, hak ettikleri maddi ve manevi tüm yükümlülükleri yerine getiren ve etik davranışlar gösteren bir liderlik modeli olması açısından oldukça öne çıkan bir kavram olmaya başlamıştır (Öztürk ve Uysal, 2022). Her ne kadar bireyler kendi etik davranışlarından sorumlu olsa da bu durumun kurum kültürü haline getirilmesi, kurumların etik yapılarında değişikliklere gitmesi etik liderlik modeline ilişkin farkındalığın artmasını sağlamıştır (Treviño vd., 2014).

Literatürdeki bir boşluğu dolduran Brown vd. (2005) etik liderliği, liderlerin takipçilerinin etik davranışları üzerindeki etkisi olarak kavramsallaştırmış ve "kişisel eylemler ve kişilerarası ilişkiler yoluyla normatif olarak uygun davranışların sergilenmesi ve bu davranışların iki yönlü iletişim, pekiştirme ve karar verme yoluyla takipçilere teşvik edilmesi" olarak tanımlamışlardır (Zappala ve Toscano, 2020). Bu tanımda lider, kendi kişisel özellikleri, karakteri ve özgeci motivasyonu

nedeniyle ahlaki bir kişi ve takipçilerinin etik davranışlarını proaktif olarak etkileyen ahlaki bir yönetici olarak düşünülür (Brown ve Treviño, 2006). Zaman içinde etik liderliğin başka kavramsallaştırmaları da yapılmıştır. Resick vd. (2006) etik liderliği altı farklı boyuttan (karakter ve dürüstlük, etik farkındalık, toplum/insan odaklılık, motive etme, cesaretlendirme ve güçlendirme ve etik hesap verebilirliği yönetme) oluşan bir kavram olarak tanımlamıştır. Kalshoven vd. (2011) ise etik liderliği; adalet, güç paylaşımı, rol netleştirme, insan odaklı davranış, dürüstlük, etik rehberlik ve sürdürülebilirlik kaygısı olmak üzere yedi boyutta tanımlamıştır. Tanımlara göre etik liderler, işletmelerde etik prensipleri yerleştirip adil ve dürüst bir tutum sergileyerek çalışanların güvenini kazanır. Bu liderler, yalnızca kurallara uymakla kalmaz, aynı zamanda ekibe güven aşılayarak etik bir çalışma kültürü oluştururlar. Bireylerin görevlerinin dağıtımında adil ve eşit davranması ve bireylerarası ilişkilerde dürüstlük, tarafsızlık ve doğruluk ilkelerini önemsemesi noktasında diğer liderlerden farklıdır (Özkeskin, 2013).

Çalışanların, liderlerinin adil olduğunu, onlara ilham verdiğini, kendileriyle ilgilendiğini ve doğru olanı yapma konusunda örnek teşkil ettiğini düşünmeleri, ayrıca verdiği sözleri tutacağına güvenmeleri, örgüte karşı olumlu duygular geliştirmelerine katkı sağlar (Durgut ve Yumuk, 2020). Bu özellikler, bir lideri etik bir lider yapan temel nitelikler arasındadır. Kısacası, etik liderlik, lider konumundaki bireyin sağlam bir inanç sistemine ve etik değerlere sahip olmasıyla mümkün olur.

3. Örgütsel Ustalık

Örgütsel ustalık, örgütün kısa ve uzun vadeli performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olması sebebiyle örgütsel başarının önemli bir öncülü olarak kabul edilmektedir. Örgütsel ustalık, bir kurumun mevcut yetkinliklerini kullanabilmesinin yanı sıra yeni fırsatları da aynı ustalıkla keşfedebilmesini ifade eder (Lubatkin vd., 2006). Örgütsel ustalık terimi literatüre ilk kez Duncan (1976) tarafından yenilikçiliğin başlatılması ve yürütülmesine odaklanılması ile kazandırılmıştır (Al-Agry, 2021). Giderek artan sayıda yapılan çalışmalar; örgütsel ustalığın örgütün hayatta kalması, refahı ve rekabet avantajını sürdürmesi için çok önemli olduğunu savunmaktadır (Junni vd., 2013; March, 1991).

Literatürde örgütsel ustalık, Han ve Celly (2008) tarafından, yararlanıcı strateji ve araştırmacı stratejiyi eş zamanlı olarak uygulayabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, bir organizasyonun mevcut kaynakları verimli kullanırken aynı zamanda yenilik ve keşif odaklı stratejilere de yönelmesini ifade etmektedir. Birkinshaw ve Gibson (2004)'a göre ise; işletmenin çalışanlarının gelecekte karşılaşabilecekleri durumlara karşı temkinli olmaları ve bugünün faaliyetlerini koşullara uygun olacak şekilde süreçlerin hazır edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Gülenç ve Kozak (2019)'a göre bir işletmenin usta olması yararlanıcı ve araştırmacı stratejilerin harmanlanarak uygulanmasına bağlı olabileceğidir. Bu tanım, örgütsel ustalığın işletmelerin hem mevcut işlerini geliştirip verimliliği artırma hem de yeni fırsatlar arayarak yenilikçi adımlar atma faaliyetlerini bir arada yürütebilme becerisini ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Örgütsel ustalık, işletmelerin dengeli bir şekilde hem mevcut operasyonlarını iyileştirmelerini hem de gelecekteki potansiyel fırsatlara odaklanmalarını sağlar. Daha önce yapılan birçok çalışma içerisinde örgütsel ustaliğe sahip örgütlerin başarılı örgütler olduğunu, bu örgütlerin temelinde evrimsel ve devrimsel değişimlerin yer aldığı, rekabet avantajını ön planda tuttuğu ve yeniliklere açık örgütler oldukları söylenebilir (Cingöz ve Akdoğan, 2015; Jansen vd., 2005: 352).

Dünya genelinde işletme ve yönetim literatüründe örgütsel ustalık kavramına yönelik çalışmaların oldukça önem kazandığı görülmektedir (Alan ve Sözen, 2015: 1). Bu açıdan literatürde işletme yöneticilerinin dikkat etmesi gereken birtakım maddeler yer almaktadır (Birkinshaw ve Gibson 2004: 54). Bu kavramlardan biri örgütsel durumu tanımlamadır. Bu kavrama göre bir örgütün yüksek performans sağlayacak bir eyleme geçmeden önce performans yönetimini iyi analiz etmesi ve sosyal desteğini güçlendirmesi gerekir. İkinci kavram, işletmenin tüm birimlerini anlayış üzerine temellendirmedir. Üçüncü kavram, yeni gelişmelere ve kaynaklara açık olunması ve son kavram ise ustalık girişimlerinin liderlik odaklı olmasından ziyade odaklayıcı liderlik olarak görülmesidir. Bu ifadeye göre, örgütsel ustalık, bireylerin enerjilerini nereye ve nasıl yönlendireceklerine dair özgürce karar verebilecekleri, destekleyici bir ortam yaratılmasıyla büyük ölçüde mümkün hale gelir. Bu yaklaşımın amacı, liderliğin örgütün her seviyesinde kendiliğinden ortaya çıkmasını sağlamak ve böylece her kademede aynı anda kendini gösteren bu liderliğin temelinde “ustalık” kavramının yer almasını teşvik etmektir. Bu şekilde, organizasyonun her düzeyinde stratejik düşünme ve uyumlu hareket etme becerisi gelişir. Kısacası örgütsel ustalık, işletmelerin aynı anda birden fazla süreci eşgüdümlü olarak takip etmesidir. Literatürde stratejik yönetim, örgütsel öğrenme, teknolojik inovasyon, örgütsel adaptasyon kavramları örgütsel ustalık ile en çok ilişkilendirilen kavramlar olarak yer almaktadır (Özbebek, 2017: 15; Başkan, 2020: 54). Bu bağlamda, etik liderlik ve örgütsel ustalık arasındaki ilişki özellikle sağlık çalışanları açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü etik liderlik ile örgütsel ustalığın entegrasyonu, hem bireysel hem de örgütsel performansı artırabilir, çalışanların örgütsel hedeflere etkili bir şekilde katkı sağlamasını destekleyerek hasta bakım kalitesini ve kurumsal dayanıklılığı geliştirebilir. Bu açıdan bakıldığında etik liderlik, güven, şeffaflık ve destekleyici bir çalışma ortamı oluşturarak, örgütsel ustalığın gerektirdiği iş birliği ve uyumlu davranışları teşvik edebilir.

4. Araştırma Yöntemi

4.1 Araştırmanın Amacı

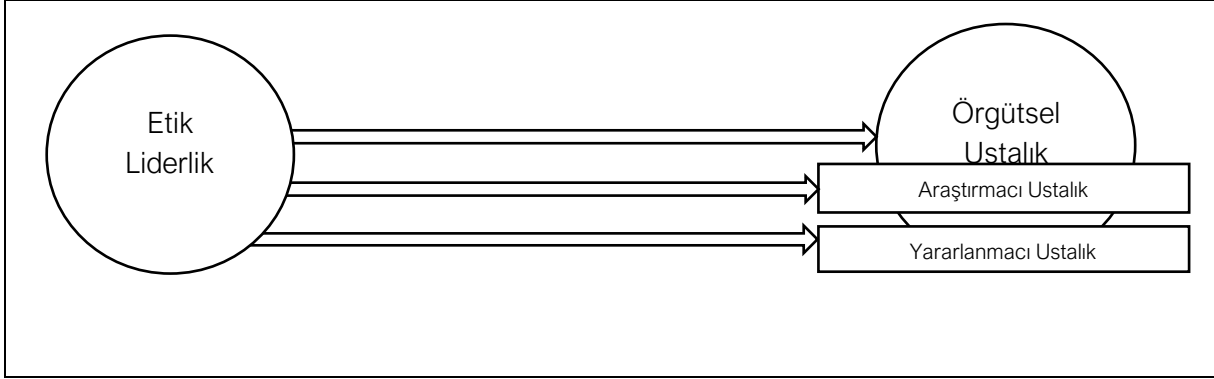
Bu çalışmanın amacı, sağlık çalışanlarının etik liderlik algılarının örgütsel ustalık ve örgütsel ustalık alt boyutları üzerinde etkili olup olmadığını, varsa etkisinin ne düzeyde olduğunu ortaya çıkarmaktır. Mevcut literatürde yapılan araştırmalar sonucunda bu konuda sınırlı sayıda çalışma bulunduğu gözlemlenerek çalışmanın bu bağlamda ulusal ve uluslararası literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

4.2 Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini, İstanbul’da ikamet eden 18 yaş ve üzeri sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Çalışmanın evrenini İstanbul ilinde 2 özel hastanede yer alan 780 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Çalışma verileri kolayda örnekleme yolu ile bireylerden online anket yoluyla elde edilmiştir. Toplamda anketi eksiksiz ve doğru bir şekilde dolduran 344 sağlık çalışanına ulaşılmıştır. Bu noktada çalışmanın örneklemini 344 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Veriler, 1-31 Temmuz 2022 tarihleri arasında toplanmıştır. Çalışma gönüllülük esasına dayalı olup, katılımcılar bu konuda araştırmacılar tarafından bilgilendirilmiştir. Çalışma için İstanbul Rumeli Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı’ndan 21.06.2022 tarihli 2022-05 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır.

4.3 Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmanın modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

B Etik liderlik, çalışanların karar alma süreçlerini ve örgütsel davranışlarını şekillendiren önemli bir kriterdir. Liderlerin etik değerlere uygun hareket etmesi, çalışanların kuruma olan güvenini ve bağlılığını artırarak örgütsel süreçleri doğrudan etkileyebilmektedir. Örgütsel ustalık ise kurumun mevcut yetkinliklerini etkin bir şekilde kullanmasıyla ilgilidir. Bu doğrultuda, etik liderliğin örgütsel ustalık ve alt boyutları üzerindeki etkisini anlamak amacıyla hipotezler oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında test edilmek istenilen üç adet hipotez mevcuttur;

Hipotez 1 Sağlık çalışanlarının etik liderlik algıları örgütsel ustalık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

Hipotez 2 Sağlık çalışanlarının etik liderlik algıları örgütsel ustalığın alt boyutu olan araştırmacı ustalık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

Hipotez 3 Sağlık çalışanlarının etik liderlik algıları örgütsel ustalığın alt boyutu olan yararlanmacı ustalık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

4.4 Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket üç ana bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde katılımcıların yaş, eğitim, cinsiyet, medeni durum ve çalışma süresi gibi demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 5 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde katılımcıların etik liderlik algılarını değerlendirmek amacıyla Brown ve arkadaşları (2005) tarafından geliştirilen, Tuna ve arkadaşları (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan ve geçerlilik ve güvenilirliği sağlanan etik liderlik ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, 10 maddeden oluşan tek boyutlu bir yapı sergilemektedir. Katılımcılar, ifadeleri “1=Kesinlikle Katılmıyorum” ile “5=Kesinlikle Katılıyorum” arasında 5’li Likert ölçeği ile değerlendirmişlerdir. Tuna ve arkadaşları (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan ve geçerlilik ve güvenilirliği sağlanan ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı $\alpha=,928$ olarak belirlenmiştir. Veri toplama aracının üçüncü bölümünde ise katılımcıların örgütsel ustalık algılarını ölçmek için Lubatkin ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilen ve Attar (2014) tarafından Türkçeye uyarlanan örgütsel ustalık ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, 12 maddeden ve iki alt boyuttan oluşmaktadır; 1-6 arasındaki ifadeler “araştırmacı ustalık” boyutunu, 7-12 arasındaki ifadeler ise “yararlanmacı ustalık” boyutunu temsil etmektedir. Katılımcılar, ifadeleri “1=Kesinlikle Katılmıyorum” ile “5=Kesinlikle Katılıyorum” arasında değişen 5’li Likert ölçeği ile değerlendirmektedir. Attar (2014) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı ise $\alpha=,973$ olarak belirlenmiştir.

4.5 Araştırmanın Analiz Yöntemi

Alan yazınından elde edilen bilgiler ışığında teorik çerçeve oluşturulmuştur. Araştırmanın uygulama bölümü ise, anket yöntemiyle toplanan verilerin analizine dayalı olarak nicel bir araştırma yaklaşımı benimsemektedir. Verilerin değerlendirilmesi SPSS 22 istatistik programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizi, bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), Pearson korelasyon analizi, basit ve çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır.

5. Bulgular

Tablo 1. Ölçek ve Alt Boyutlarının Puan Ortalaması

Boyutlar	Min-Max	Ort.	s.s.	Çarpıklık	Basıklık	Cronbach Alpha
Etik liderlik	1-5	3,33	0,71	-,872	,795	,910
Örgütsel ustalık	1-5	4,04	0,68	-1,313	,963	,940
Araştırmacı ustalık	1-5	4,03	0,73	-1,312	1,058	,897
Yararlanmacı ustalık	1-5	4,06	0,69	-1,437	1,545	,869

Min: Minimum, Max: Maximum, S.S: Standart Sapma

Tablo 1 incelendiğinde en yüksek puan ortalamasına sahip değişkenin örgütsel ustalık ölçeğinin alt boyutu olan yararlanmacı ustaliğe ait olduğu, en düşük puan ortalamasına sahip değişkenin ise etik liderlik ölçeğine ait olduğu gözlenmiştir. Ayrıca verilerin Cronbach Alpha değerleri incelenmiş olup etik liderlik ve örgütsel ustalık ölçekleri için Cronbach Alpha değerleri sırası ile 0,91 ile 0,94 olarak bulunmuştur (Tablo 1). Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre Cronbach Alpha değeri $0,60 \leq \alpha \leq 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilir. Ayrıca çarpıklık ve basıklık değerlerinin -3 ile +3 arasında değerler alması durumunda, verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir (Kalaycı, 2010: 209). Bu noktada verilerin güvenilirlik değerlerinin oldukça yüksek olduğu ve normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bu nedenle verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Analizler %95 güven aralığında ($p=0,05$) gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Medeni Durum	Sayı	%	Eğitim	Sayı	%
Evli	144	41,9	Lise	38	11,0
Bekâr	200	58,1	Ön lisans	81	23,5
Cinsiyet	Sayı	%	Lisans	118	34,3
Kadın	186	54,1	Yüksek lisans	77	22,4
Erkek	158	45,9	Doktora	30	8,7
Çalışma Süresi	Sayı	%	Yaş	Sayı	%
0-5 Yıl	122	35,5	18-24	58	16,8
6-10 Yıl	91	26,5	25-34	138	40,1
11-15 Yıl	71	20,6	35-44	63	18,3
16-20 Yıl	35	10,2	45-54	53	15,4
20 ve Üstü	25	7,3	55+	32	9,3
Medeni Durum	Sayı	%	Eğitim	Sayı	%

Tablo 2 içerisinde bireylerin çoğunluğu kadın (%54,1), bekâr (%58,1) ve 25-34 (%40,1) yaş aralığında olduğu görülmektedir. Eğitim durumlarına bakıldığında bireylerin çoğunluğu lisans (%34,3) düzeyindedir. Çalışma süreleri kapsamında ise 0-5 yıl ve (%35,5), 6-10 yıl (%26,5) aralığında yer alan bireyler çoğunluğu oluşturmaktadır.

Tablo 3. Ölçek Puanlarının Demografik Farklılıklara Göre İncelenmesi

<i>Değişkenler</i>		<i>Etik liderlik</i>		<i>Örgütsel ustalık</i>	
	N	Ort.	Test değeri	Ort.	Test değeri
<i>Cinsiyet**</i>					
Kadın	186	3,35±0,67	T: 0,605	4,04±0,64	T:-0,187
Erkek	158	3,30±0,76	P:0,546	4,05±0,73	P:0,852
<i>Medeni durum**</i>					
Evli	144	3,42±0,67	T:2,122	4,15±0,62	T:2,321
Bekâr	200	3,26±0,73	P:0,035*	3,97±0,72	P:0,021*
<i>Yaş***</i>					
18-24 yaş ¹	58	3,17±0,72		3,82±0,77	
25-34 yaş ²	138	3,09±0,81	F:12,003	3,85±0,76	F:11,398
35-44 yaş ³	63	3,53±0,44	P:0,000*	4,29±0,45	P:0,000*
45-54 yaş ⁴	53	3,59±0,50		4,33±0,42	
55 yaş ve üzeri ⁵	32	3,78±0,48		4,35±0,48	
Gruplararası fark		5>1,2		5>1,2	
<i>Eğitim düzeyi***</i>					
Lise ¹	38	3,35±0,74		4,07±0,61	
Ön lisans ²	81	3,32±0,66		3,92±0,70	
Lisans ³	118	3,18±0,79	F:3,086	3,90±0,74	F:6,121
Yüksek lisans ⁴	77	3,41±0,60	P:0,016*	4,23±0,65	P:0,000*
Doktora ⁵	30	3,65±0,66		4,43±0,22	
Gruplararası fark		5>3		5>2,3	
<i>Çalışma süresi***</i>					
0-5 yıl ¹	122	3,07±0,80		3,79±0,73	
6-10 yıl ²	91	3,30±0,67		4,04±0,74	
11-15 yıl ³	71	3,56±0,44	F:8,935	4,32±0,36	F:9,858
16-20 yıl ⁴	35	3,62±0,64	P:0,000*	4,36±0,48	P:0,000*
20 yıl ve üzeri ⁵	25	3,61±0,71		4,08±0,73	
Gruplararası fark		5,4>1		4,3,2>1	

N: Örneklem Büyüklüğü, Ort.: Ortalama, *p<0,05; **bağımsız örneklem t testi ***tek yönlü varyans analizi (ANOVA)

Çalışmanın analiz sonuçları kapsamında Tablo 3 incelendiğinde; medeni durum (p:0,035), yaş (p:0,000), eğitim (p:0,016) ve çalışma süresi (p:0,010) olgularındaki demografik farklılıklar ile etik liderlik arasında anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır. Evli, 55 yaş üzeri ve doktora mezunu olan

katılımcılarda etik liderlik anlamlı düzeyde daha yüksektir. Gruplar arası farklılığı belirlemek amaçlı yapılan Post Hoc Tukey testi analizinde yaş grubu alt değişkenlerinde; 55 yaş ve üzeri ile 18-24 yaş ve 25-34 yaş arasındaki puan ortalaması farkı anlamlı bulunmuştur. Ayrıca Tukey testinde; doktora mezunları ile lisans mezunları arasındaki puan ortalaması farkı, 20 yıl ve üzeri ile 16-20 yıl ve 0-5 yıl arasındaki puan ortalaması farkı anlamlı bulunmuştur.

Medeni durum ($p:0,035$), yaş ($p:0,000$), eğitim ($p:0,016$) ve çalışma süresi ($p:0,010$) olgularındaki demografik farklılıklar ile örgütsel ustalık arasında anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır. Evli, 55 yaş üzeri ve doktora mezunu olan katılımcılarda örgütsel ustalık anlamlı düzeyde daha yüksektir. Gruplar arası farklılığı belirlemek amaçlı yapılan Post Hoc Tukey testi analizinde yaş grubu alt değişkenlerinde; 55 yaş ve üzeri ile 18-24 yaş ve 25-34 yaş arasındaki puan ortalaması farkı anlamlı bulunmuştur. Ayrıca Tukey testinde; doktora mezunları ile lisans mezunları arasındaki puan ortalaması farkı ve 16-20 yıl, 11-15 yıl ve 6-10 yıl ile 0-5 yıl arasındaki puan ortalaması farkı anlamlı bulunmuştur.

Cinsiyet olgusundaki demografik farklılığa bakıldığında ise etik liderlik ve örgütsel ustalık değişkenleri ile aralarında anlamlı bir farklılık yaratmadığı diğer bir deyişle cinsiyet olgusunun etik liderlik ve örgütsel ustalık üzerinde fark yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. Etik Liderlik ve Örgütsel Ustalık Arasındaki P. Korelasyon Analizi Sonuçları

		<i>Etik Liderlik</i>	<i>Araştırmacı Ustalık</i>	<i>Yararlanmacı Ustalık</i>	<i>Örgütsel Ustalık</i>
<i>Etik Liderlik</i>	r	1	,570**	,546**	,580**
	p		,000	,000	,000
<i>Araştırmacı Ustalık</i>	r	,570**	1	,851**	,964**
	p	,000		,000	,000
<i>Yararlanmacı Ustalık</i>	r	,546**	,851**	1	,960**
	p	,000	,000		,000
<i>Örgütsel Ustalık</i>	r	,580**	,964**	,960**	1
	p	,000	,000	,000	

r: Korelasyon Katsayısı, p: Anlamlılık Düzeyi, **: $p<0,05$.

Tablo 4 içerisinde etik liderlik ile örgütsel ustalık ve örgütsel ustalığın alt boyutları arasındaki ilişki pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Analiz bulgularına göre, etik liderlik ile araştırmacı ustalık ($r: ,570$), yararlanmacı ustalık ($r: ,546$) ve örgütsel ustalık ($r: ,580$) arasında anlamlı ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5. Etik Liderliğin Örgütsel Uсталık ve Alt Boyutları Üzerine Etkisi*Bağımlı Değişken: Örgütsel Uсталık*

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.	R	R Square
		B	Std. Error	Beta				
Model 1	(Constant)	2,188	,145	,580	15,139	,000	,580	,337
	Etik liderlik	,559	,042		13,178	,000		
	F: 173,663 p:0,000 Adjusted R Square: ,335							

Bağımlı Değişken: Araştırmacı Uсталık

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.	R	R Square
		B	Std. Error	Beta				
Model 2	(Constant)	2,084	,156	,570	13,362	,000	,570	,324
	Etik liderlik	,586	,046		12,814	,000		
	F:164,190 p:0,000 Adjusted R Square: ,322							

Bağımlı Değişken: Yararlanmacı Uсталık

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.	R	R Square
		B	Std. Error	Beta				
Model 3	(Constant)	2,292	,150	,546	15,270	,000	,546	,299
	Etik liderlik	,531	,044		12,064	,000		
	F:145,535 p:0,00 Adjusted R Square: ,296							

B: Katsayı, Std. Error: Standart Hata, Beta: Standardize Edilmiş Katsayı, T: t-Test Değeri, Sig.: Anlamlılık Düzeyi, R: Korelasyon Katsayısı, R Square: Belirleme Katsayısı, Adjusted R Square: Düzeltmiş Belirleme Katsayısı

Tablo 5 içerisinde etik liderliğin örgütsel uсталık ve örgütsel uсталık alt boyutları üzerinde etkisinin olup olmadığını test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Model 1 içerisinde etik liderliğin örgütsel uсталık üzerinde açıklanan varyans değerini belirten R2 değeri 0,337'dir. Bu sonuca göre; katılımcıların örgütsel uсталık algısındaki değişimlerinin %33,7'si etik liderlik ile açıklanmaktadır. Model 2'de etik liderliğin araştırmacı uсталık üzerinde açıklanan varyans değerini belirten R2 değeri 0,324'tür. Bu sonuca göre katılımcıların araştırmacı uсталık alt boyutu etik liderlik değişkenine ait varyansı %32,4 oranında açıklamaktadır. Model 3'te ise etik liderliğin yararlanmacı uсталık üzerinde açıklanan varyans değerini belirten R2 değeri 0,299'dur. Dolayısıyla katılımcıların yararlanmacı uсталık alt boyutu etik liderlik değişkenine ait varyansı %22,9 oranında açıklamaktadır. Tablo 5'te elde edilen çalışma sonuçları dikkate alındığında, "sağlık çalışanlarının etik liderlik algıları örgütsel uсталık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir"; "sağlık çalışanlarının etik liderlik algıları örgütsel uсталığın alt boyutlarından araştırmacı uсталık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir" ve "sağlık çalışanlarının etik liderlik algıları örgütsel uсталığın alt boyutlarından

yararlanmacı ustalık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir” şeklinde kurgulanan Hipotez1, Hipotez2 ve Hipotez3 kabul edilmiştir..

6. Tartışma

Bu çalışmada sağlık çalışanlarının etik liderlik algılarının örgütsel ustalık ve alt boyutları üzerinde etkili olup olmadığı, varsa etkisinin ne düzeyde olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde medeni durum ile etik liderlik algısı arasında anlamlı bir fark olduğu ve evli olan katılımcılarda etik liderlik algısının bekâr olanlara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır ($p:0,035$). Bu bulgu, evli bireylerin etik liderlik kavramını daha güçlü bir şekilde algıladığını ve bunu davranışlarında yansıtmaya eğiliminde olduklarını göstermektedir. Benzer şekilde, Aslan ve Sünbül (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, sağlık çalışanlarının etik liderlik algılarının medeni durumlara göre farklılık gösterdiği, evli bireylerin etik liderlik algılarının bekârlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Aldhmadi ve arkadaşları (2024), Suudi Arabistan’daki kamu hastanelerinde gerçekleştirdiği çalışmalarında üst düzey yöneticilerin etik liderlik algılarının medeni durum temelinde farklılık gösterdiği ve evli bireylerin daha yüksek etik liderlik algısına sahip olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, etik liderliğin bireylerin yaşam deneyimlerinden ve sosyal rollerinden etkilenebileceğini ortaya koymaktadır. Evli bireylerin genellikle aile içindeki sorumlulukları ve diğer sosyal bağları nedeniyle daha fazla sorumluluk duygusuna sahip oldukları, bu durumun etik liderlik algılarını güçlendirmiş olabileceği düşünülmektedir. Yaş değişkenine bakıldığında etik liderlik algısı ile arasında anlamlı bir fark olduğu, yaş ilerledikçe sağlık çalışanlarının etik liderlik algısının arttığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, yaş faktörünün etik liderlik algısında önemli bir değişken olduğunu ve bireylerin yaşı ilerledikçe etik değerlere verilen önemin arttığını göstermektedir. Benzer bir sonuç olarak, Aslan ve Sünbül (2018) tarafından yapılan bir araştırmada sağlık çalışanlarının yaşlandıkça etik liderlik ve etik değerlere yönelik algılarının arttığı belirtilmiştir. Bilgen (2014) etik liderlik algısı ile yaş arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuş olup, Şantaş (2014) ise çalışmasında yaş değişkeninin sağlık çalışanlarının etik liderlik algısı üzerinde etkili olan faktörlerden biri olduğunu belirlemiştir. Bu noktada yaş unsurunun etik liderlik algısı üzerindeki etkisi; kişinin yaşam deneyimleri, eğitim seviyesi, iş tecrübesi ve kişilik özellikleri gibi faktörlere bağlı olduğu söylenebilir. Bu sonuçlardan hareketle yaş değişkeninin etik liderlik algısı üzerindeki etkisinin, bireylerin yaşla birlikte kazandıkları deneyimler, olgunluk ve daha geniş bir perspektif geliştirme becerisi ile ilişkili olabileceği değerlendirilebilir. Özellikle, yaş ilerledikçe sağlık çalışanlarının daha fazla sorumluluk üstlenmesi ve çeşitli etik ikilemlerle karşılaşmaları, etik liderlik algılarının şekillenmesinde etkili olabilir.

Sağlık çalışanlarının eğitim düzeyi incelendiğinde etik liderlik algısı ile arasında anlamlı bir fark olduğu, doktora mezunlarının lisans mezunlarına kıyasla daha yüksek etik liderlik algısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu bulgu, eğitim düzeyinin bireylerin etik liderlik algılarını etkileyen önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, literatürdeki bazı çalışmalar ile de uyum göstermektedir. Özden ve arkadaşları (2019) yüksek eğitim düzeyine sahip hemşirelerin etik liderlik algılarının anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Çalışmada, eğitim düzeyindeki artışın mesleki farkındalığı artırdığı ve böylece etik liderlik algısını olumlu yönde etkilediği vurgulanmıştır. Benzer şekilde, Aldhmadi ve arkadaşları (2024) Suudi Arabistan’daki kamu hastanelerinde yaptıkları araştırmada yüksek eğitim düzeyine sahip hemşirelerin etik liderlik algılarının diğer meslektaşlarına göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bulguların bu şekilde çıkmasının en önemli nedenleri arasında eğitim düzeyinin bireylerin etik farkındalık ve bilgi düzeyini

artırması önemli bir parametredir. Yüksek eğitim seviyesine sahip bireyler; meslek etiği, liderlik ve yönetim konularında daha kapsamlı bir bilgi birikimine ve eleştirel düşünme yeteneğine sahip olabilmektedir. Bu durum, yöneticilerden beklenen etik davranışlara yönelik algıları daha güçlü hale getirebilir. Ayrıca, doktora mezunlarının genellikle liderlik ve organizasyonel yönetim alanlarında daha fazla deneyime ve bilgiye sahip olmaları, etik liderlik algılarının yüksek olmasına katkıda bulunabilir. Bu bulguya istinaden literatürde farklılıklar söz konusudur. Örneğin, Aslan ve Sünbül (2018) tarafından yapılan araştırmada öğrenim durumu ile sağlık çalışanlarının etik liderlik algısı arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bu durum, çalışmanın yapıldığı örneklem grubunun özelliklerine, kültürel faktörlere ve sağlık sektöründeki farklı eğitim sistemlerine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.

Sağlık çalışanlarının çalışma süresi incelendiğinde etik liderlik algısı ile arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışma süresi arttıkça sağlık çalışanlarının etik liderlik algılarının da yükseldiği gözlemlenmiştir. Bu bulgu, mesleki deneyimin etik liderlik algısı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, literatürdeki bazı çalışmalarla uyum göstermektedir. Özden ve arkadaşları (2019), hemşirelerin kurumlarındaki hizmet süreleri arttıkça etik liderlik algısı puan ortalamalarının anlamlı bir şekilde yükseldiğini bildirmiştir. Benzer şekilde, Goldman ve Tabak (2010), kıdemli hemşirelerin daha yüksek etik liderlik puanına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Bu durum, uzun süreli çalışma deneyiminin hem etik farkındalık hem de liderlik becerilerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, Makaroff ve arkadaşları (2014), mesleklerinin ilk 6 ayında çalışan hemşirelerin etik yükümlülüklerini yerine getirme konusunda yeterli hissetmediklerini ve bunun deneyimsiz hemşirelerin farkındalık ve beklentilerinin daha düşük olmasından kaynaklanabileceğini belirtmiştir. Bu bulgulara göre uzun süreli mesleki deneyimin bireylerin etik liderlik algılarında farkındalık yaratabileceği ve bu algının zamanla gelişebileceğini göstermektedir. Bu sonuçlar kıdemli sağlık çalışanlarının mesleklerini daha iyi kavrayarak yöneticilerden etik davranışlara dair daha fazla beklenti geliştirmeleri ile ilişkilendirilebilir. Bunun yanı sıra çalışma süresinin artması ile birlikte bireylerin kurumlarının değerleri, etik standartları ve yöneticilerinin liderlik tarzları hakkında daha fazla bilgi edinmeleri mümkündür. Ayrıca, uzun süre aynı kurumda çalışan bireylerin yöneticileriyle daha fazla etkileşim içinde bulunması ve onların liderlik tarzını daha yakından gözlemlemesi etik liderlik algılarının gelişmesine katkıda bulunabilmektedir.

Araştırmanın sonunda örgütsel ustalık ölçeği açısından medeni durum ($p:0,035$), yaş ($p:0,000$), eğitim ($p:0,016$) ve çalışma süresi ($p:0,010$) değişkenleri ile örgütsel ustalık arasında anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır. Evli, 55 yaş üzeri ve doktora mezunu olan katılımcılarda örgütsel ustalık düzeyinin anlamlı şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, örgütsel ustalığın bireylerin yaşam deneyimleri, bilgi birikimi ve mesleki kıdemleri ile şekillendiğini göstermektedir. Yaş, medeni durum ve eğitim gibi demografik faktörlerin, bireylerin iş ortamındaki becerileri, problem çözme yetkinlikleri ve uyum sağlama kapasiteleri üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Özellikle doktora seviyesinde eğitim almış bireylerin hem teorik hem de pratik bilgi birikimlerinin fazla olması, örgütsel süreçlere daha stratejik ve kapsamlı bir şekilde yaklaşmalarını sağlayabilir. Örgütsel ustalık, henüz yeni bir kavram olarak kabul edilmekte ve Türkiye'de mevcut literatür içerisinde bu konu üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu duruma istinaden farklı sektörlerdeki çalışmalar bu bulguyu desteklemektedir (Sezer ve Bakan, 2017). Bu durum, örgütsel ustalığın sağlık alanındaki önemini vurgulamakta ve gelecekte bu alanda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini göstermektedir. Örneğin Çiftçi (2019), Adana'da mobilya imalat sektöründe gerçekleştirdiği

çalışmasında medeni durum, yaş ve eğitim düzeyi ile örgütsel ustalık arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Bu çalışma, yaşça büyük ve evli bireylerin örgütsel süreçlere daha iyi adapte olabildiklerini ve bu bağlamda ustalıklarını geliştirdiklerini öne sürmektedir. Yiğit (2022) çalışmasında Teknopark çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada örgütsel ustalık ile medeni durum ve eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Bu bulgu, eğitim seviyesi arttıkça bireylerin örgütsel süreçlere yönelik daha yüksek bir farkındalığa sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Tutar ve arkadaşları (2017), cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim ve çalışma süresinin örgütsel ustalık üzerinde önemli bir etki yarattığını tespit etmiştir. Sonuçların bu şekilde çıkmasının nedenlerine bakıldığında; örgütsel ustalığın bilgi birikimi, deneyim ve bireylerin yaşam süreçlerindeki olgunlaşma ile ilişkili olduğu düşünülebilmektedir. Evli bireylerin, aile sorumlulukları ve sosyal roller nedeniyle daha planlı ve stratejik bir yaklaşım geliştirme eğiliminde oldukları, bunun da örgütsel ustalıklarına yansıdığı söylenebilir. Benzer şekilde, yaşça büyük bireylerin mesleklerinde daha fazla deneyim kazanarak karmaşık sorunlarla baş etme konusunda daha yetkin hale geldikleri ve bu nedenle örgütsel süreçlerde daha etkili olabildikleri ifade edilebilir. Eğitim seviyesi, bireylerin problem çözme becerilerini ve analiz yeteneklerini geliştirdiği için örgütsel ustalık düzeyinde artışa yol açabilmektedir. Özellikle doktora derecesine sahip bireyler, akademik araştırmalarla edindikleri derin bilgi ve sistematik düşünme becerileri sayesinde örgütsel süreçlerde daha etkili olabilmektedir. Çalışma süresi kapsamında ise bireylerin iş ortamındaki bilgi ve deneyimlerinin zamanla artması, daha fazla sorumluluk üstlenmeleri ve organizasyonel yapıyı daha iyi kavramaları ile açıklanabilmektedir.

Korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde etik liderlik ile örgütsel ustalık ve alt boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Mevcut literatürde liderlik ve örgütsel ustalık arasındaki ilişki geniş bir perspektifle ele alınmakta ve liderlerin bu bağlamdaki rolleri sıklıkla vurgulanmaktadır. Attar (2014), liderlerin, örgütsel yeteneklerin değişen çevre koşullarına adapte edilmesi sürecinde merkezi bir rol üstlendiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde, Salas Vallina ve arkadaşları (2019), liderlik özelliklerinin örgütsel ustalık üzerindeki belirleyici etkilerini destekleyen bulgular sunmaktadır. Birkinshaw ve Gibson (2004), örgütsel ustalığın temel kaynaklarını incelerken, destekleyici liderlerin ve esnek yöneticilerin örgütsel ustalığın gelişimine olan katkılarını vurgulamaktadır. Aynı zamanda O'Reilly ve Tushman (2004), ambidektör (aynı anda hem yenilikçi hem de mevcut süreçleri geliştiren) liderlerin, yararlanıcı ve araştırmacı stratejileri dengeleyerek örgütsel ustalığın oluşumunda kritik bir rol oynadığını belirtmektedir. Bu bulgular liderlik ile örgütsel ustalık arasındaki ilişkinin gücünü desteklemektedir.

Regresyon analizi sonuçlarına göre, etik liderlik davranışlarının, örgütsel ustalık ve alt boyutları olan araştırmacı ustalık ve yararlanmacı ustalık üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın bulguları, Hwang ve arkadaşlarının (2023) çalışmasındaki sonuçlar ile paralellik göstermektedir. Hwang ve arkadaşları (2023) çalışmasında etik liderlik ile çalışan katılımı ve yaratıcılık arasında bir bağlantının olduğunu, örgütsel ustalığın da bu ilişkilerde aracı bir rol üstlendiğini belirtmiştir. Özellikle otelcilik sektörü bağlamında yapılan bu çalışmada, örgütsel ustalığın, çalışanların yaratıcılık ve katılım düzeylerini artırmada nasıl bir köprü işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Ling ve arkadaşlarının (2022) çalışması, genç firmalarda etik liderlik ile örgütsel ustalık arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, etik liderlik davranışlarının üst düzey yönetim ekibi üyelerinin memnuniyetini ve tavsiye arama davranışlarını teşvik ettiği ve bu süreçlerin örgütsel ustalığın artışına katkıda bulunduğu ifade

edilmektedir. Özellikle kurucu-CEO'ların etik liderlik davranışlarının, ekip dinamiklerini şekillendirme yoluyla örgütsel ustalığı dolaylı olarak desteklediği vurgulanmaktadır.

Örgütsel ustalığın alt boyutları incelendiğinde araştırmacı ustalık ve yararlanmacı ustalığın, sağlık çalışanlarının etik liderlik algılarıyla doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Gülenç ve Kozak (2019) tarafından yapılan bir çalışmada, bir işletmenin ustalığının yararlanıcı ve araştırmacı stratejilerin harmanlanarak uygulanmasına bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, etik liderlik, çalışanların yaratıcı potansiyellerini ortaya çıkarmalarına yardımcı olarak, hem araştırmacı hem de yararlanıcı ustalığın gelişimini desteklemektedir. Araştırmacı ustalık, yenilikçilik ve bağımsızlık gibi özellikler taşıırken; yararlanıcı ustalık, mevcut kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır (March, 1991). Bu durum, sağlık çalışanlarının etik liderlik algılarının, örgütsel ustalığı artırma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Hwang ve arkadaşları (2023) tarafından ifade edilen görüşe göre, örgütsel ustalık bir firmanın değişim ve inovasyona yönelik organizasyonel yeteneklerini geliştirmek için kritik öneme sahiptir. Etik liderlik takipçilerin liderlerine olan güvenlerini artırarak, örgütün değişim yeteneklerini güçlendirmektedir (Guo, 2022; Sharif ve Scandura, 2014). Bu nedenle, etik liderlik uygulamaları sağlık çalışanlarının yaratıcılığını teşvik etmekte ve bu da örgütsel ustalığı artırmaktadır.

Etik liderler, çalışanlara güven vererek ve onlara destek sunarak bu stresin üstesinden gelmelerine yardımcı olmaktadır. Bunun yanında etik liderlerin çalışanlarla şeffaf, güvenilir ve destekleyici bir iletişim kurmaları, çalışanların iş süreçlerine daha aktif katılım göstermelerine olanak tanımaktadır. Bu durum, sağlık çalışanlarında araştırmacı ustalık gibi yenilikçi davranışların ve yararlanmacı ustalık gibi verimli süreçlerin desteklenmesini sağlamaktadır. Sağlık sektörünün yoğun tempolu ve stresli yapısı da önemli bir etken olarak görülmektedir. Etik liderler, çalışanların iş yüklerini daha etkili bir şekilde yönetmesine yardımcı olurken, duygusal destek sağlayarak örgütsel bağlılığı artırabilir. Ayrıca, etik liderlerin adaletli karar alma ve çalışanların potansiyelini açığa çıkarma yönündeki yaklaşımları, örgütsel ustalık düzeylerini yükseltebilmektedir. Bu bağlamda, etik liderlik davranışlarının örgütlerde yenilikçi ve uyumlu iş stratejilerinin geliştirilmesinde önemli bir araç olduğu ifade edilebilir.

7. Sonuç

Elde edilen sonuçlar, etik liderlik algısının medeni durum, yaş, eğitim seviyesi ve çalışma süresi gibi demografik faktörlere göre anlamlı farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle evli, 55 yaş üstü ve doktora mezunu bireylerin etik liderlik algılarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Öte yandan, örgütsel ustalığın da demografik değişkenlere bağlı olarak farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Evli, 55 yaş üzeri ve doktora mezunu katılımcılarda örgütsel ustalık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Etik liderlik ile örgütsel ustalık ve alt boyutları olan araştırmacı ustalık ve yararlanmacı ustalık arasında pozitif yönlü ilişki olduğu; ayrıca etik liderliğin örgütsel ustalık ve alt boyutlarını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Etik liderlik sayesinde örgütler, değişim ve inovasyon süreçlerini daha etkin bir biçimde yürütebilmekte; çalışanların yaratıcılığını destekleyerek kurum içi yenilikçi faaliyetleri teşvik edebilmektedir. Etik liderliğin örgütsel ustalık üzerindeki anlamlı etkisi dikkate alındığında, liderlerin etik değerlere sahip olduklarını göstermeleri, kendi davranış ve kararlarıyla bu değerlere uygun hareket ederek çalışanlara ilham kaynağı olmaları önerilmektedir. Bu çalışma etik liderlik ile örgütsel ustalık arasındaki ilişkiyi ele alan özgün

araştırmalardan biridir. Ancak bu sonuçların genellenebilirliğinin artırılması için, farklı örneklemelerle yeni araştırmalar yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Al-Agry, D. F. (2021). High-involvement human resource practices and their impact on organizational ambidexterity: The mediating role of employees' ambidextrous behaviors. *Global Business and Organizational Excellence*, 40(5), 23-36.
- Alan, H. ve Sözen, H. C. (2015). Örgütsel çift yeteneklilik ve sosyal ağda yapısal eşitlik: savunma ve havacılık kümelenmesi üzerinde bir inceleme. 23. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Muğla: Muğla Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Aldhmadi, B. K., Kumar, R., Perera, B., Algarni, M. A., Raguindin, S. M., Attar, A. A., & Ahmed, G. (2024). Ethical leadership behaviors of senior managers perceived by the junior managers working in public hospitals in Hail, Saudi Arabia. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 40(5), 841.
- Aslan, Ş., & Sünbül, F. (2018). Sağlık çalışanlarında personel güçlendirme, başarı güdüsü ve etik liderliğin demografik açıdan farklılıkları. *Journal of Healthcare Management and Leadership*, (1), 13-26.
- Attar, M. (2014). *Üst düzey yöneticilerin liderlik özelliklerinin örgütsel ustalık düzeyine etkisi: Türk bankacılık sektörü üzerine bir araştırma*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Avolio, B. J., Bass, B. M., & Jung, D. I. (1999). Re-examining the components of transformational and transactional leadership using the Multifactor Leadership. *Journal of occupational and organizational psychology*, 72(4), 441-462.
- Barkhordari-Sharifabad, M., & Mirjalili, N. S. (2020). Ethical leadership, nursing error and error reporting from the nurses' perspective. *Nursing Ethics*, 27(2), 609-620.
- Barkhordari-Sharifabad, M., Ashktorab, T., & Atashzadeh-Shoorideh, F. (2018). Ethical leadership outcomes in nursing: A qualitative study. *Nursing ethics*, 25(8), 1051-1063.
- Başkan, K. (2020). *Otel işletmelerinde liderlik özellikleri, örgütsel ustalık ve örgütsel performans ilişkisi*. Balıkesir Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Bilgen, A. (2014). *Çalışanların etik liderlik ve etik iklim algılamalarının örgütsel bağlılıklarına etkisi: özel ve kamu sektöründe karşılaştırmalı bir uygulama*. (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Birkinshaw, J. ve Gibson, C.B. (2004), 'Building Ambidexterity into an Organization', MIT Sloan Management Review, Summer (2004), ss. 47-55.
- Brown, M. E., & Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17(6), 595-616. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2006.10.004>.
- Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117- 134. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2005.03.002>.
- Chughtai, A., Byrne, M., & Flood, B. (2015). Linking ethical leadership to employee well-being: The role of trust in supervisor. *Journal of Business Ethics*, 128, 653-663.
- Cingöz, A., & Akdoğan, A. (2015). Örgütsel ustalık (organizational ambidexterity): Örgütsel ustalık düzeyini belirlemede araştırıcı ve yararlanıcı stratejilerin etkileşimsel rolü. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7(1), 59-67.
- Ciulla, J. B. (1996). Ethics and critical thinking in leadership education. *Journal of Leadership Studies*, 3(3), 110-119.
- Çiftçi, G. E. (2019). Örgütsel Ustalık Çalışmalarının Personel Güçlendirme Üzerinde Etkisi. *Journal of Academic Value Studies*, 3(10), 188-202.

- Duncan, R. (1976). The ambidextrous organization: Designing dual structures for innovation. In H. L. Tosi, R. H. Kilman, L. R. Pondy, & D. Slevin (Eds.), *The management of organization design volume 1: Strategies and implementation* (pp. 167–188). North Holland. <https://doi.org/10.5465/amr.1978.4295976..>
- Durgut, A. İ., & Yumuk, G. (2020). Etik liderlik, işe adanmışlık ve yönetsel yaratıcılık arasındaki ilişki: Yapı malzemeleri sektöründe bir uygulama. *Journal of Organizational Behavior Review*, 2(2), 149-171.
- Elsayed, B. K. M., Awad, N. H. A., & El Bialy, G. G. (2020). The relationship between nurses' perception of ethical leadership and anti-social behavior through ethical climate as a mediating factor. *Int J Nov Res Healthc Nurs*, 7(2), 471-84.
- Fletcher, J. F. (1966). *Situation ethics: The new morality*. Westminster John Knox Press.
- Franczukowska, A. A., Krczal, E., Knapp, C., & Baumgartner, M. (2021). Examining ethical leadership in health care organizations and its impacts on employee work attitudes: an empirical analysis from Austria. *Leadership in Health Services*, 34(3), 229-247.
- Gabriele, E. F. (2011). Ethics leadership in research, healthcare and organizational systems: commentary and critical reflections. *Journal of Research Administration*, 42(1), 88-102.
- Goldman, A., & Tabak, N. (2010). Perception of ethical climate and its relationship to nurses' demographic characteristics and job satisfaction. *Nursing Ethics*, 17(2), 233-246.
- Guo, K. (2022). The Relationship between ethical leadership and employee job satisfaction: the mediating role of media richness and perceived organizational transparency. *Frontiers in Psychology*, 13, 885515.
- Gülenç, S., & Kozak, M. A. (2019). Medikal turizm hizmeti veren hastanelerde sağlık otelciliği hizmetleri ile örgütsel ustalık ilişkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(3), 366-382.
- Han, M. ve Celly, N. (2008). Strategic ambidexterity and performance in international new ventures. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 25, ss. 335-349.
- Held, V. (2006). *The ethics of care: Personal, political, and global*. Oxford university press.
- Hwang, B. N., Lai, Y. P., & Wang, C. (2023). Open innovation and organizational ambidexterity. *European Journal of Innovation Management*, 26(3), 862-884.
- Jansen, J. (2005). Ambidextrous organizations: a multiple-level study of absorptive capacity, exploratory and exploitative innovation and performance, Unpublished Dissertation, <https://ep.eur.nl/handle/1765/6774..>
- Junni, P., Sarala, R. M., Taras, V., & Tarba, S. Y. (2013). Organizational ambidexterity and performance: A meta-analysis. *Academy of Management Perspectives*, 27(4), 299–312. <https://doi.org/10.5465/amp.2012.0015..>
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (Vol. 5, p. 359). Asil Yayın Dağıtım.
- Kalshoven, K., Den Hartog, D. N., & De Hoogh, A. H. (2011). Ethical leadership at work questionnaire (ELW): Development and validation of a multidimensional measure. *The leadership quarterly*, 22(1), 51-69.
- Kurt, S., & Yiğit, V. (2017). Hastanelerde algılanan liderlik davranışlarının çalışanların iş tatminine etkisi: bir üniversite hastanesinde uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 107-131.
- Li, C. R., Lin, C. J., & Tien, Y. H. (2015). CEO transformational leadership and top manager ambidexterity: An empirical study in Taiwan SMEs. *Leadership & Organization Development Journal*, 36(8), 927-954.
- Ling, Y., Hammond, M., & Wei, L. Q. (2022). Ethical leadership and ambidexterity in young firms: examining the CEO-TMT Interface. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 1-24.

- Lubatkin, M. H., Simsek, Z., Ling, Y., & Veiga, J. F. (2006). Ambidexterity and performance in small to medium-sized firms: The pivotal role of top management team behavioral integration. *Journal of Management*, 32(5), 646–672. <https://doi.org/10.1177/0149206306290712>.
- Makaroff, K. S., Storch, J., Pauly, B., & Newton, L. (2014). Searching for ethical leadership in nursing. *Nursing ethics*, 21(6), 642-658.
- March, J. G. (1991). Exploration and exploitation in organizational learning. *Organizational Science*, 2(1), 71–87. Retrieved May, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/2634940>.
- Mendonca, M., & Kanungo, R. (2007). *Ethical leadership*. McGraw-Hill Education (UK).
- Mohammadi, A., Hanifi, N., & Varjoshani, N. J. (2020). The relationship amongst nurses' perceived organizational justice, work consciousness, and responsibility. *Nursing ethics*, 27(3), 701-713.
- Nemanich, L. A., & Vera, D. (2009). Transformational leadership and ambidexterity in the context of an acquisition. *The Leadership Quarterly*, 20(1), 19-33.
- O'Reilly III, C. A., & Tushman, M. L. (2013). Organizational ambidexterity: Past, present, and future. *Academy of management Perspectives*, 27(4), 324-338.
- Özbebek Tunç, A. (2017). Örgütsel çift yönlülük işletmelerde denge arayışında üst yönetimin rolü. Beta.
- Özcan, S. (2022). The relationship between nurses' conscientious intelligence levels and care behaviors: A cross-sectional study. *Clinical Ethics*, 17(2), 136-143.
- Özdemir, E. (2003). Liderlik ve etik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 151-168.
- Özden, D., Arslan, GG, Ertuğrul, B. ve Karakaya, S. (2019). Hemşirelerin etik liderlik ve etik iklim algılarının iş doyumuna etkisi. *Hemşirelik Etiği*, 26(4), 1211–1225. <https://doi.org/10.1177/0969733017736924>.
- Özkeskin, E. (2013). Okul liderliğinde etik liderlik yaklaşımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 25.
- Öztürk, Z., & Uysal, D. (2022). Stratejik insan kaynakları yönetiminin algılanan etik liderlik ile değerlendirilmesi: üniversite hastanesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 229-250.
- Pakizekho, S., & Barkhordari-Sharifabad, M. (2022). The relationship between ethical leadership, conscientiousness, and moral courage from nurses' perspective. *BMC nursing*, 21(1), 164.
- Peksoy, S., Şahin, S., Demirhan, İ., & Kaplan, S. (2021). Lisans Eğitimi Gören Son Sınıf Öğrencilerin Profesyonellik, Girişimcilik ve Liderlik Algılarının Değerlendirilmesi: Bir Devlet Üniversitesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 98-119.
- Resick, C. J., Hanges, P. J., Dickson, M. W., & Mitchelson, J. K. (2006). A cross-cultural examination of the endorsement of ethical leadership. *Journal of business ethics*, 63, 345-359.
- Salas Vallina, A., Moreno-Luzon, M. D., & Ferrer-Franco, A. (2019). The individual side of ambidexterity: do inspirational leaders and organizational learning resolve the exploitation-exploration dilemma? *Employee Relations: The International Journal*, 41(3), 592-613.
- Sezer, B., & Bakan, İ. (2017). Örgütsel ustalığın performans yönetimi üzerindeki etkisi: bir alan çalışması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 323-356.
- Sharif, M. M., & Scandura, T. A. (2014). Do perceptions of ethical conduct matter during organizational change? Ethical leadership and employee involvement. *Journal of Business Ethics*, 124, 185-196.
- Sigler, T. H. & Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of quality management*, 5(1), 27-52.

- Şantaş, F. (2014). Etik liderlik davranışlarının örgütsel adalet üzerindeki etkisi: hastanede bir uygulama. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(2), 53-69.
- Tabachnick, B.G. and Fidell, L.S. (2013). Using Multivariate Statistics (sixth ed.) Boston: Pearson.
- Tamer, G. (2021). The role of ethical leadership in increasing employees' organizational commitment and performance: the case of healthcare professionals. *Journal of Life Economics*, 8(1), 133-146.
- Tarsuslu, S., & Coşkun, G. (2024). Çalışanların paternalist liderlik davranışları ile iş performansları arasındaki ilişkide örgütsel adalet algısının aracılık rolü: bir kamu hastanesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), 174-205.
- Toor, S. U. R., & Ofori, G. (2009). Ethical leadership: Examining the relationships with full range leadership model, employee outcomes, and organizational culture. *Journal of Business Ethics*, 90, 533-547.
- Treviño, L. K., den Nieuwenboer, N. A., & Kish-Gephart, J. J. (2014). Ethical behavior in organizations. *Annual Review of Psychology*, 65(1), 635–660. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-113011-143745>
- Tuna, M., Bircan, H., & Yeşiltaş, M. (2012). Etik liderlik ölçeği'nin geçerlilik ve güvenirlik çalışması: antalya örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 143-155.
- Tutar, H., Fettahloğlu, Ö. O., Sayın, Z. F., & Yasan, D. (2017). Bilgi yönetiminin örgütsel ustalık üzerinde etkisi olur mu? *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 4(10), 152-164.
- Tüzün, P., & Öztürk, M. (2020). İş Güvencesizliği Algısında Yöneticilerin Liderlik Tarzları ve Güç Mesafelerinin Etkisi Üzerine Bir Literatür Araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 83-109.
- Velasquez, M. G. (2018). *Business ethics: Concepts and cases*. Pearson.
- Yiğit, B. (2022). Örgütsel çift yönlülük: teknopark çalışanları üzerinde bir çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 1164-1174.
- Zappalà, S., & Toscano, F. (2020). The Ethical Leadership Scale (ELS): Italian adaptation and exploration of the nomological network in a health care setting. *Journal of nursing management*, 28(3), 634-642.
- Zhao, H., & Xia, Q. (2019). Nurses' negative affective states, moral disengagement, and knowledge hiding: The moderating role of ethical leadership. *Journal of Nursing Management*, 27(2), 357–370. <https://doi.org/10.1111/jonm.12675>.

Gastronomi ve turizm fuarlarında fuar performansı ve hizmet algısının değerlendirilmesi: Isparta gastronomi ve turizm fuarı örneği

Pınar Göktaş¹ Nesrin Özcan Akdağ²

Özet

Fuar organizasyonları işletmelerin rekabet stratejilerini belirlemelerinde katkı sunarken aynı zamanda ticari ve kültürel faaliyetlere hareketlilik kazandırmaktadır. Ekonomideki dinamiklerin belirlenmesinde, çeşitlenmesinde ve güçlenmesinde hem bölgesel hem ulusal düzeyde farklı fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca, turizm ve gastronomi alanında düzenlenen fuarlar, yerel ekonomiyi canlandırmanın ötesinde, paydaşlar arasında bilgi ve deneyim aktarımını sağlayarak sektörün sürdürülebilir gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmada Isparta ilinde düzenlenen Isparta 1. Turizm ve Gastronomi Fuarına katılım sağlayan işletmelerin fuar hakkındaki performans ve hizmet algıları ile algılanan değer ve memnuniyet arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Isparta ilinde düzenlenen Isparta 1. Turizm ve Gastronomi Fuarına katılım sağlayan işletmelerin örneklem olarak belirlendiği bu çalışmada nicel veri toplama tekniği kullanılmıştır. Araştırmaya 79 işletme dahil edilmiştir. Anketler fuar katılımcısı işletmelerin sahipleri, genel müdürleri, pazarlama müdürleri veya satış sorumluları tarafından cevaplanmıştır. Elde edilen verilerle; fuar performansı, fuar hizmeti, algılanan değer ve memnuniyet ile ilgili çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, fuar hizmetinin algılanan değer ve memnuniyet üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler fuar performansı, fuar hizmet algısı, algılanan değer, memnuniyet, ısparta

Tür Araştırma Makalesi

Received: 04.01.2025

Accepted: 20.02.2025

Published: 25.06.2025

¹ Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Türkiye, pinargoktas@sdu.edu.tr 0000-0002-9825-7933

² Doktorant, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Türkiye, nsrozcan@sdu.edu.tr 0000-0001-8980-4459

Evaluation of fair performance and service perception in gastronomy and tourism fairs: the case of Isparta gastronomy and tourism fair

Abstract

Fair organizations contribute to the determination of competitive strategies of enterprises, as well as providing mobility to commercial and cultural activities. It offers different opportunities at both regional and national level in determining, diversifying and strengthening the dynamics in the economy. Furthermore, fairs organised in the field of tourism and gastronomy not only stimulate the local economy but also contribute to the sustainable development of the sector by enabling the transfer of knowledge and experience among stakeholders. This study was aimed to determine the relationship between the performance, service perceptions, the perceived value and satisfaction of the businesses participating in the Isparta 1st Tourism and Gastronomy Fair organized in Isparta. In this study, a quantitative data collection technique was employed, with enterprises participating in the Isparta 1st Tourism and Gastronomy Fair selected as the sample. A total of 79 enterprises participated, with questionnaires completed by the owners, general managers, marketing managers, or sales managers. Using the collected data, multiple linear regression analyses were conducted to examine fair performance, service quality, perceived value, and satisfaction. The findings indicate that the quality of exhibition services has a significant and positive impact on both perceived value and satisfaction.

Keywords fair performance, fair service perception, perceived value, satisfaction, Isparta

Paper type Research paper

Beyannameler

Etik Kurul Onayı ve Katılımcı Onamı: Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Başkanlığı'ndan 146/3 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır.

Yayın İzni: Bu çalışma yayın izni gerektirmemektedir.

Veri ve Materyallerin Mevcudiyeti: Bu çalışmada paylaşıma açık veri veya materyal bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Finansman Beyanı: Bu çalışma herhangi bir fon sağlayıcı kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Yazar Katkı Beyanı: Yazarlar eşit katkı sağlamıştır.

Teşekkür: Teşekkür edilecek herhangi bir kişi veya kurum bulunmamaktadır.

Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur. Makalede yer alan görüş ve bulgular yalnızca yazarlara aittir.

Bu makale benzerlik tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

1. Giriş

Isparta ili, doğal ve kültürel kimlik değerleri açısından oldukça zengindir (Aydemir, Cesur Durmaz, 2024: 420). Doğal ve kültürel çeşitliliğiyle öne çıkan Isparta, doğa turizmi, inanç ve kültür turizmi, ekoturizm, yayla turizmi, kayak turizmi ve mağara turizmi gibi pek çok farklı turizm türüne ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca milli ve tabiat parkları ile gölleri de bölgenin turizm potansiyelini artırmaktadır (Durgun, 2007: 94-96). Başta gül ve lavanta olmak üzere çeşitli aromatik bitkilere ev sahipliği yapan bu ile; kayak, yamaç paraşütü, gül toplama gibi çeşitli aktiviteleri gerçekleştirmek için yapılan ziyaretler giderek artmaktadır. Bunun yanı sıra, lavanta vadisinin doğal güzellikleri, kırsal turizm açısından önemli bir destinasyon haline gelmesini sağlamıştır (Ongun vd., 2018). Ancak, kentin yeterli bir turizm destinasyonu cazibesine kavuşabilmesi için çeşitli tanıtım ve tutundurma faaliyetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun yanı sıra, turizm faaliyetlerinde çeşitlilik yaratmak ve bu faaliyetlerin iyileştirilmesine katkıda bulunmak büyük önem taşımaktadır.

Turizm ve gastronomi fuarları, yerel ürünlerin tanıtılması ve turistlerin bölgeye çekilmesi yoluyla yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır (Yavuz & Şanlı, 2018). Ayrıca, yöresel ürünler ve yöreye özgü yemek kültürü, gastronomi turizminin gelişmesi için temel unsurlar arasında yer almaktadır (Özbay & Semint, 2020: 315). Isparta ili kayak ve aromatik bitkiler turizmi açısından tanınır olsa da gastronomi turizmi alanında daha sınırlı bir bilinirliğe sahiptir (Ceylan, 2009; Ongun vd., 2018: 43-50). Bu bağlamda, Isparta 1. Turizm ve Gastronomi Fuarı'nın, şehrin ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımına katkı sağlaması ve böylece yerel kalkınmayı desteklemesi beklenmektedir. Aynı zamanda fuarın, turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin birliğini ve koordinasyonunu artırarak ekonomik değer yaratması öngörülmektedir.

Geçmişten günümüze fuar organizasyonları bölgesel, ulusal aynı zamanda uluslararası ekonomiler için çeşitli faydalar sunmaktadır. Bir pazarlama tutundurma faaliyeti olan fuar organizasyonları işletmelerin ve yerel ekonomilerin stratejik hedeflerine erişebilmeleri için önem arz etmektedir (Zeren & Bükülmez, 2019; Demirci vd., 2012). Ulusal ve uluslararası düzeyde gastronomi kültürünün canlandırılmasına katkı sunan fuar organizasyonları, mutfak kültürünün gelecek nesillere aktarılmasında ve turizm bilincinin aşılmasında önemli birer araçtır (Küçükşaman vd., 2018). Bu bağlamda çalışmanın temel amacı Isparta 1. Turizm ve Gastronomi Fuarına katılım sağlayan işletmelerin fuar performansı ve hizmet algılarının, memnuniyet ve algılanan değer üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda, fuara katılan 79 işletme üzerinde bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Fuara katılan işletme sayısının 80 olması, özellikle veri yeterliliği çalışmanın bazı sınırlılıklarını oluşturmuştur. Bununla birlikte, fuara katılım sağlayan işletmelerin algıladıkları değer ve memnuniyet düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesinin, gelecekte düzenlenecek fuarların daha etkili bir şekilde planlanmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde literatürden faydalanılarak konunun kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Bunun ardından çalışmanın yöntem bölümünde ölçüm aracına ait bölümlere ve araştırma modeline yer verilmiştir. Son olarak araştırmanın bulgular kısmında elde edilen analiz sonuçları sunulmuştur. Bunun ardından sonuç ve değerlendirme kısmı tamamlanmıştır.

2. Kavramsal Arkaplan

Gastronomi; yiyecek ve içeceklerin tarihsel gelişimiyle birlikte üretimi, hazırlanması, sunumunun gerçekleştirilmesini ve tüketimini kapsayan bir kavramdır. Kişilerin beslenme alışkanlıkları ve eğilimleri ile yiyecek gıdaların fizyolojisi ve mikrobiyolojisini içermekle birlikte yiyecek içecek işletmelerinin yönetilmesi bağlamında atık yönetimini kapsamaktadır. Dolayısıyla gastronomi yalnızca yemek yaklaşımı olarak değil, aynı zamanda toplumların gelenek ve görenekleri ile yeni lezzetlerin deneyimlenmesi bağlamında kültürel olgu ve yaşam biçimi olarak da değerlendirilmektedir (Hegarty, 2005; Küçükaltan, 2009; Çalışkan, 2013; Aksoy & Sezgi 2015; Akdağ vd., 2015). Yiyecek ve içeceklerin, sanatsal ve bilimsel unsurlardan faydalanılarak mevcut koşullara uyarlayan gastronomi bir rehber olarak kabul

edilmektedir. Deneyim kazanımı adına gün geçtikçe daha da popüler olan gastronomi, turistlerin seyahatleri sırasında farklı mutfakları keşfetmelerini sağlayarak seyahat kararlarını önemli ölçüde etkilemektedir (Eren, 2007; Hatipoğlu & Batman, 2014; Büyüksalvarcı & Akkaya, 2018).

Yerel kalkınmanın desteklenmesi sürecinde bir bölgede turizm faaliyetlerinin yoğunlaştırılması, istihdam yaratılması ve gelir eşitsizliklerinin düzeltilmesi için etkili bir araç olarak çeşitli çalışmalara konu olmuştur (Kızıldemir, 2017: 183; Kılıç & Mancı, 2018: 193). Pek çok ülke de turizmin sürdürülebilirliği açısından gastronomi kültürünü çeşitli fuar, festival ve sempozyum gibi etkinliklerle ön plana çıkarmaktadır. Bu sayede, turizm yoluyla ülkelerin ekonomilerine katkı sağlanması hedeflenmektedir (Üzülmmez, vd., 2017: 88; Kan, vd., 2012: 98). Sevimli, Tatlı ve Kızıldemir (2021)'in yaptığı tanıma göre gastronomi turizmi, bütün gastronomik çalışmaları ortaya çıkarma, tatma ve hazlarını hissetmeyi ana amaç olarak görüp, gastronomi alanındaki her türlü bilgiyi öğrenme deneyimi yaşamak için belirli bir destinasyona seyahat etmek olarak ele alınmıştır. Turizm ve Gastronomi Fuar organizasyonlarının en önemli aktörlerinden biri, ekonomilerin temel taşlarından biri olan işletmelerdir. İşletmeler, bu fuarlar aracılığıyla ürün tanıtımlarını gerçekleştirerek hem yerel kalkınmaya katkı sağlamakta hem de kültürel mutfak mirasının gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, fuarlar yerel mutfağın tanıtılması, pazarlanması ve ekonomik kalkınma açısından etkili bir organizasyon niteliği taşımaktadır.

Literatürde fuar organizasyonları için çeşitli alanlarda araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bazı çalışmalarda fuar performansı, turizm sektörü, sosyal etki, yerel kalkınma, işletmelerin tutundurma faaliyetleri, fuar organizasyonu tasarımı, marka imajı, dış ticaret gibi konulara odaklanılmıştır (Dursun & Kozak, 2021a, b; Çıldır, 1991; Binbaşıoğlu & Gültekin, 2017; Demirci vd. 2012; Çukur & Çukur, 2017; Zeren & Bükülmez, 2019; Altın, 2023; Şengel vd., 2018; Fettahoğlu & Aydından, 2023; İlter & Çetinkaya, 2014; Demir, 2009; Sorcaru, 2019). Ekonomilerin temel yapı taşları olan işletmeler, yerel kalkınmaya destek sağlayan fuar organizasyonlarının önemli birer aktörüdür. Fuar organizasyonunun düzenlendiği yerin stratejik konumu, tarihi, kültürü, sosyal yaşamı, ulaşımı, ticareti, sanayisi, turizmi, kentleşmesi, kırsal durumu ve vb. gibi kriterler oldukça önemlidir (Acartürk, 2012). Bu çalışmada, fuara katılım sağlayan işletmeler örneklem olarak seçilmiş ve fuar hizmeti, fuar performansı, algılanan değer ve memnuniyet konuları incelenmiştir. Çalışmanın, işletmelerin fuarlara katılımını teşvik etmesi ve gelecekteki fuar organizasyonlarının hizmet ve performanslarının geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

3. Yöntem

Araştırmanın temel amacı, Isparta 1. Gastronomi ve Turizm Fuarı'na katılım sağlayan işletmelerin fuar performansı, hizmet algısı, memnuniyet ve algılanan değer arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çalışmada örneklem, Isparta 1. Gastronomi ve Turizm Fuarı'na katılan işletmeler arasından kolayda örneklem yöntemiyle seçilmiştir. Araştırma amacına uygun olarak hızlı, doğru, kolay ve düşük maliyetli (Baş, 2001) birincil veri elde etmek amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Fuar süresinin belirli bir zaman diliminde olması ve sınırlı bir örneklem oluşturması dolayısıyla kolayda örneklem yöntemi, uygun ve etkili bir yöntem olarak görülmüştür. Toplamda 80 küçük ve orta ölçekli (KOBİ) işletme fuara katılım göstermiştir. Bu işletmelere, Yavuz ve Şanlı'nın (2018) çalışmasında yer alan ifadeler ile Dursun ve Kozak'ın (2021a) kullandığı fuar performansı, hizmet algısı, algılanan değer ölçeklerinden yararlanılarak hazırlanan nicel veri toplama aracı olan anket uygulanmıştır. Ayrıca anket içeriğinde fuar ile ilgili genel sorulara yer verilmiştir. Bu doğrultuda, Isparta Ticaret ve Sanayi Odası tarafından düzenlenen ve fuar katılımcılarının da yer aldığı bir toplantıda, çevrimiçi anket formları katılımcılara iletilmiştir. Anketlerin, özellikle fuarda sorumlu olan kişiler tarafından yanıtlanması gerektiği bilgisi katılımcılara iletilmiş ve anketler, katılımcılar tarafından doldurulduktan sonra yanıtların eksiksiz ve formata uygun olup olmadığı kontrol edilmiştir. Araştırma kapsamında, Isparta 1. Gastronomi ve Turizm Fuarı'na katılan 80 işletme yetkilisinden veri toplanmıştır.

Ancak, bir ankette eksik veriler bulunduğundan, araştırma 79 işletmeye ait verilerle devam edilmiştir. Araştırmada çevrimiçi anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anket çalışmasında 5'li Likert (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) ölçeği kullanılmıştır. Anketi oluşturan bölümler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Anket Bölümleri	
Demografik Özellikler	Cinsiyet, Yaş, Eğitim Durumu, İşletmedeki Görev Tanımı
İşletmeye Dair	İşletmenin faaliyet yılı İşletmenin faaliyet konusu ve faaliyet gösterdiği sektör İşletmenin fuar stant düzenlemesinden kimin sorumlu olduğu Fuarlara katılmada devlet teşviki kullanılıp kullanılmadığı Teşviklerin fuar seçimini etkileyip etkilemediği Yılda kaç fuara katılım sağlandığı Fuarları seçimini etkileyen kriterler Fuarda kaç firma veya alıcı ile anlaşma yapıldığı
Fuara Dair	Isparta Turizm ve Gastronomi Fuarında elde edilen faydalar Isparta Turizm ve Gastronomi Fuarına katılım amacı
1. Bölüm	Fuar Performans Algısı
2. Bölüm	Fuar Hizmet Algısı
3. Bölüm	Algılanan Değer
4. Bölüm	Memnuniyet

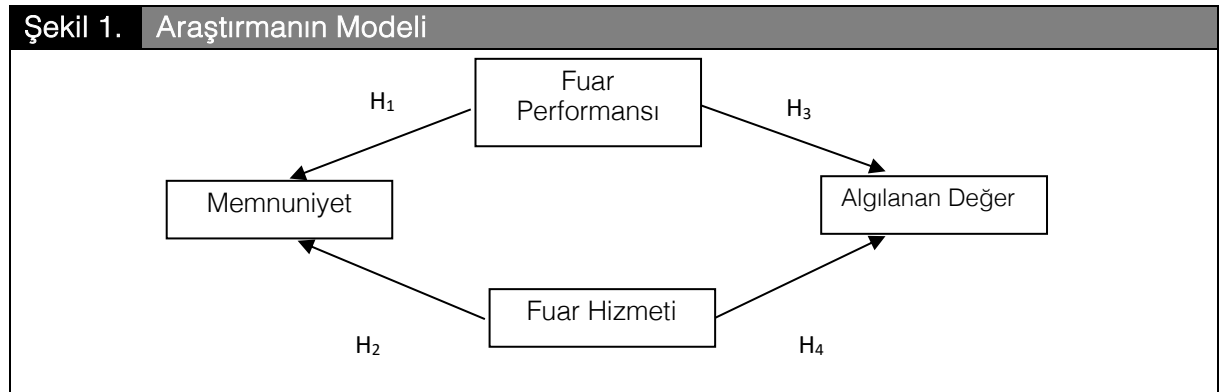
Tablo 1'de gösterildiği üzere kullanılan anket, ilk olarak katılımcıların demografik özelliklerini belirten bilgilerle başlamaktadır. Bu bölümün ardından fuar ve işletmeye dair olan ifadeler yer almaktadır. Anket formunda ölçek ifadelerinin yer aldığı toplam dört bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlerin ilki fuar performansı ile ilgili olup, ikinci bölümde fuar hizmeti ile ilgili ifadeler yer verilmiştir. Bunu takiben anketin üçüncü bölümünde yer alan ifadeler algılanan değer ile ilgilidir ve memnuniyet ile ilgili ifadeler dördüncüsü bölümde sunulmuştur.

3.1 Araştırma Etiği

Bu araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için, Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Başkanlığı'ndan "Gastronomi ve Turizm Fuarlarında Fuar Performansı ve Hizmet Algısının Değerlendirilmesi: Isparta Gastronomi ve Turizm Fuarı Örneği" başlıklı bilimsel çalışma 146/3 sayılı karar ile gerekli izin ve onamlar alınmış olup, gönüllü katılım sağlayan turizm sektör temsilcilerine araştırmanın içeriği hakkında bilgiler sunulularak araştırma yürütülmüştür.

3.2 Araştırma Modeli

Çalışmada kullanılan araştırma modelinde yer alan değişkenler Fuar Performansı, Fuar Hizmet Algısı, Memnuniyet ve Algılanan Değer şeklindedir. Bu doğrultuda araştırmanın modeli Şekil 1'deki gibi oluşturulmuştur.

H1 Fuar performansının memnuniyet üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

H2 Fuar hizmetinin memnuniyet üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

H3 Fuar performansının algılanan değer üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

H4 Fuar hizmetinin algılanan değer üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

3.3 Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Bu bölümde Isparta 1. Turizm ve Gastronomi Fuarına katılım sağlayan işletmelere uygulanan nicel veri toplama yönteminden elde edilen veriler analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Verilerin analizinde, araştırmanın güvenilirliğini test etmek için Cronbach's Alfa değerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarından elde edilen sosyo-demografik, işletmeye dair ve fuara dair ifadeler için elde edilen veriler üzerinde frekans analizi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca araştırma modelinin değerlendirilmesi için değişkenler üzerinde çoklu doğrusal regresyon analizi IBM SPSS Statistics programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Hipotezlerin regresyon analizi ile sınanması ve bu sınanma sonucu elde edilen sonuçlara ilişkin değerler tablolar halinde verilmiştir.

Araştırmada yer alan ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik testinde, anketin her bir bölümü için Cronbach's Alfa hesaplanmış, anket sorularının toplam güvenilirliğine bakıldığında Cronbach's Alfa 0,982 olarak bulunmuştur. Alfa katsayısı 1,00 değerine ne kadar çok yaklaşırsa çalışmanın o kadar güvenilir olduğunu göstermektedir (Altunışık vd., 2007). Toplam Cronbach's Alpha değerleri, anket katılımcılarının sorulara doğru ve tutarlı cevaplar verdiğini göstermektedir (Özcan & Tunca, 2020).

4. Bulgular

4.1 Araştırmanın Frekans Dağılımları

Araştırmanın bu bölümünde elde edilen veriler üzerinde gerçekleştirilen frekans analizi sonucunda elde edilen tanımlayıcı istatistikler tablolar halinde gösterilmiştir. Katılımcılara ait "cinsiyet, yaş ve işletmedeki görev tanımı" dağılımları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Frekans Dağılımları				
Demografik Özellikler		Frekans	%	Kümülatif %
Cinsiyet	Erkek	52	65,8	65,8
	Kadın	27	34,2	100,0
	Toplam	79	100,0	
Yaş	30-39	28	35,4	35,4
	40-49	25	31,6	67
	50 ve üzeri	17	21,5	88,6
	18-29	9	11,4	100,0
	Toplam	79	100,0	
İşletmedeki görev tanımı	İşletme sahibi	46	58,2	58,2
	Diğer	13	16,5	74,7
	Genel Müdür	12	15,2	89,9
	Satış/Pazarlama müdürü	4	5,1	94,9
	Satış Görevlisi	4	5,1	100,0
	Toplam	79	100,0	

Tablo 2'de görüldüğü araştırmaya katılan örneklemin cinsiyet dağılımları dengelidir. Katılımcıların %34,2'si kadın ve %65,8'i erkek olarak görülmektedir. Katılımcılar arası cinsiyet

dağılımları dengeli fakat erkek katılımcıların oranı daha fazladır. Bir diğer demografik bulgu yaş ile ilgilidir. Katılımcıların yaş dağılımlarına bakıldığında en yüksek katılımcı sayısı 30-39 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Bunu takip eden yaş aralığı %31,6 oranla 40-49 yaş grubuna dahil olan bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların sadece %21,5'i 50 ve üzeri yaş grubu aralığında yer alan bireyler olduğu görülmektedir. Buna ek olarak bir diğer azınlıkta kalan yaş grubu %11,4 oranla 18-29 yaş aralığına dahil olan bireyler olmuştur. Anket katılımcılarının işletmedeki pozisyonlarına yönelik dağılımları %58,2 en yüksek oran ile işletme sahibi olmuştur. Bunu takiben %15,2 oranla genel müdürlük bir diğer pozisyon olmuştur. Satış veya pazarlama müdürlüğü ve satış görevliliği pozisyonları %5,1 oranla eşit dağılımlara sahip olmuştur. Diğer pozisyonlar için %16,5 oranında katılımcı dahil olmuştur. Bu dağılımlardan hareketle örnekleme en yüksek dağılımlara sahip olanlar; cinsiyette erkekler, yaş aralığında 30-39 ve pozisyon olarak işletme sahibi kişiler çoğunluğu oluşturmaktadır. En az dağılım gösterenler; cinsiyette kadınlar, yaş aralığında 18-29 yaş aralığındaki kişiler ve işletmedeki pozisyon dağılımında ise satış görevlisi ve satış/pazarlama müdürleri olmuştur.

Tablo 3. İşletme Faaliyetleri ve Fuar Katılımları Frekans Dağılımı

İşletme Faaliyetleri ve Fuar Katılımları		Frekans	%	Kümülatif %
İşletmelerin faaliyet yılı	1-5 yıl	28	35,4	35,4
	16 yıl ve üzeri	23	29,1	64,6
	6-10 yıl	17	21,5	86,1
	11-15 yıl	11	13,9	100,0
	Toplam	79	100,0	
İşletmelerin faaliyet yılı İşletmelerin faaliyet yılı İşletmelerin faaliyet yılı İşletmelerin faaliyet yılı	1-5 yıl	28	35,4	35,4
	16 yıl ve üzeri	23	29,1	64,6
	6-10 yıl	17	21,5	86,1
	11-15 yıl	11	13,9	100,0
	Toplam	79	100,0	
	1-5 yıl	28	35,4	35,4
	16 yıl ve üzeri	23	29,1	64,6
	6-10 yıl	17	21,5	86,1
	11-15 yıl	11	13,9	100,0
	Toplam	79	100,0	
	1-5 yıl	28	35,4	35,4
	16 yıl ve üzeri	23	29,1	64,6
	6-10 yıl	17	21,5	86,1
	11-15 yıl	11	13,9	100,0
	Toplam	79	100,0	
Fuar stant düzenleme sorumluluğu	İşletmenin Kendisi	73	92,4	92,4
	Dışarıdan organizasyon şirketi	6	7,6	100,0
	Toplam	79	100,0	
Fuar katılımı için devlet teşviki	Evet	40	50,6	50,6
	Hayır	33	41,8	92,4
	Bilgim yok	6	7,6	100,0
	Toplam	79	100,0	
Teşviklerin fuar seçimini etkilemesi	Evet	64	81,0	81,0
	Hayır	11	13,9	94,9
	Bilgim yok	4	5,1	100,0
	Toplam	79	100,0	
Bir yılda kaç ulusal fuara katılım sağlandığı	1	36	45,6	45,6
	2	18	22,8	68,4
	3	11	13,9	82,3
	5 ve üzeri	8	10,1	92,4
	4	6	7,6	100,0
	Toplam	79	100,0	

Tablo 3'te yer alan işletme faaliyetlerine ilişkin dağılımlara bakıldığında %35,4'lük bir oranla 1 ila 5 yıl faaliyet yılına sahip olan işletmeler çoğunluktadır. Bunu takiben %29,1 oranla 16 yıl ve üzeri faaliyet yılına sahip olanlar gelmektedir. Ardından %21,5 oranla 6-10 faaliyet yılına sahip olan işletmeler ve %13,9'luk bir yüzdelle 11-15 aralığında faaliyet yılına sahip işletmeler yer almaktadır. İşletmeler %30,4 oranla faaliyet alanlarını gıda olarak bildirmişlerdir. Turizm ve otelcilik (11,4), kozmetik ve güzellik (10,1) belirli bir faaliyet alanı olarak çoğunluğu temsil etmektedir. Sadece kozmetik ve makine imalatı faaliyet alanı %1,3'lük bir oranla azınlıkta kalmıştır. Tablo 3'te işletmelerin fuar katılımlarına ilişkin dağılımlarda araştırmaya dahil olan işletmelerin %92,4'ü stant düzenlemesini işletmenin kendisi tarafından gerçekleştirildiğini %7,6'sının ise dışarıdan bir organizasyon şirketi ile anlaşıldığını belirtmiştir. Fuar katılımı için devlet desteğinden faydalanan işletmelerin oranı %50,6'dır. Bunun yanı sıra fuara katılımda devlet teşviği kullanmayan işletmelerin oranı %41,8 olmuştur. Geriye kalan işletmeler teşvik ile ilgili bilgilerinin olmadığını belirtmişlerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%81) fuar teşviklerinin fuar seçimlerini etkilediğini belirtmiştir. İşletmelerin %45,6'sı yılda sadece bir kez fuar organizasyonlarına katılım sağladıklarını belirtirken, %10,1'i yılda 5 ve üzeri sayıda fuara katıldıkları görülmüştür.

Tablo 4. İşletmelerin Fuardan Elde Ettikleri Faydalara İlişkin Frekans Dağılımı

Fuardan Elde Edilen Fayda	Frekans	%	Geçerli %
Tanınma	65	81,3	100,0
Deneyim Kazanma	54	67,5	100,0
Bilinçlenme	48	60,0	100,0
Satışlarda artış	32	40,0	100,0
İş bağlantısı kurma	32	40,0	100,0
Piyasayı ve rakipleri tanıma	30	37,5	100,0

Tablo 4'te görüldüğü üzere fuardan elde edilen fayda ve fuara katılım amaçlarında yer alan ifadeler verilen cevaplar önem derecesine göre sıralanmıştır. Burada anket katılımcılarının %81,3'ü fuar faaliyetinden tanınma faydası elde ettiklerini belirtmişlerdir. Sonrasında deneyim kazanma ve bilinçlenme ifadeleri yüzdelle olarak baskındır. Bu da katılımcı işletmelerin Isparta 1. Gastronomi ve Turizm fuarından yüksek oranda tanınma avantajı elde ettiklerini, deneyim kazandıklarını ve aynı zamanda bilinçlenme düzeylerinin arttığını göstermektedir. Bunların yanı sıra fuara katılım sağlayan işletmelerin en az edindikleri fayda %37,5 oranla piyasayı ve rakipleri tanıma olmuştur.

Tablo 5. İşletmelerin Fuara Katılım Amaçlarına İlişkin Frekans Dağılımı

Fuara Katılım Amacı	Frekans	%	Geçerli %
Ürün/firma tanıtımı yapmak	68	86,1	100,0
Kente katkı sağlamak	52	65,8	100,0
İş bağlantısı yapmak	50	63,3	100,0
Sosyalleşme/kaynaşmak	47	59,5	100,0
Yerel kalkınmayı desteklemek	47	58,8	100,0
Yeni müşteri kazanmak	46	58,2	100,0
Prestij sağlamak	46	58,2	100,0
Satış yapmak	41	51,9	100,0
Piyasadaki yenilik, farklılık vb. takip etmek	37	46,8	100,0
Üreticiyi bilinçlendirmek/bilgilendirmek	36	45,6	100,0
Satış teşvik/destek	29	36,7	100,0
Rakipleri görmek/tanımak	26	32,9	100,0

Tablo 5'te Isparta 1. Turizm ve Gastronomi Fuarına katılım sağlayan işletmelerin katılım amaçlarına ait ifadeler katılım yüzdelerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

İşletmelerin fuara katılım amaçlarına bakıldığında, öncelikle ürün veya firma tanıtımı yapma ifadesine %86,1 oranında katılımcı amaçları arasında olduğu görülmüştür. Ardından katılımcıların %65,8'i kente katkı sağlamayı amaçlamışlardır. Bu da işletmelerin, Isparta'nın tanıtımı için yapılan faaliyetlere destek vermeyi amaçladıklarını göstermektedir. Katılımcıların %63,3'ü iş bağlantısı yapma amacı ile katılım sağladıklarını belirtmişlerdir. En az amaçlanan ifade ise %32,9 oranla "Rakipleri görmek/tanımak" olmuştur. Elde edilen bu sonuçlar fuara katılan işletmelerin genel olarak amaçları ile elde ettikleri faydalar arasında paralellik sağlandığını göstermektedir. İşletmeler tanınırlıklarını arttırmanın yanında hem müşteriler hem de diğer işletmeler ile olan ağ ilişkilerini de güçlendirmiş sayılabilirler.

4.2 Araştırmanın Frekans Dağılımları

Regresyon modellemesinde bağımlı değişkenler ve bağımsız değişkenler olmak üzere iki tür değişken vardır. Kurulan regresyon modelinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkileri incelenmektedir. Regresyon analizi, değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkisini değerlendirmek için istatistiksel modellemeden faydalanmaktadır. Çoklu regresyon analizi, birden fazla bağımsız değişkenin/faktörün bağımlı değişken üzerindeki etkisini tek tek belirlemek amacıyla ve bunun yanı sıra tüm faktörlerin bağımlı değişken üzerindeki birleşik etkisini tespit edebilmek için kullanılmaktadır (Shetty vd., 2020). Çoklu doğrusal regresyon modelinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin bağımsız değişkende meydana gelecek olan değişimleri açıklamaya çalışmaktadır (Gunst & Marson, 1980). Literatürde önerilen örneklem büyüklüğü gereksinimleri, modelin karmaşıklığına ve bağımsız değişken sayısına göre değişiklik göstermekle birlikte, çoklu doğrusal regresyon analizleri için her bir bağımsız değişken başına yaklaşık 10-15 örneklem önerilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2007; Green, 1991). Çalışmada 79 örneklem yer almakta olup, modeldeki bağımsız değişken sayısına göre bu örneklem büyüklüğü yeterli kabul edilmektedir. Bu araştırma modelinde bağımlı değişkenler "Memnuniyet" ve "Algılanan Değer" şeklindedir. Model hipotezlerinden de anlaşılabacağı üzere Memnuniyet bağımlı değişkeni ile ilgili oluşturulan hipotezlerde bağımsız değişkenler "Fuar Performansı" ve "Fuar Hizmeti" şeklindedir. Model hipotezlerinde yer alan bir diğer bağımlı değişken olan Algılanan Değer ile ilgili oluşturulmuş hipotezlere ait bağımsız değişkenler "Fuar Performansı" ve "Fuar Hizmeti" şeklindedir.

Çoklu doğrusal regresyon modelinin matematiksel ifadesi Eşitlik 1'de gösterildiği gibidir:

$$y_i = \beta_0 + \sum_{j=1}^K \beta_j x_{ij} + \epsilon_i$$

Eşitlik (1)

Eşitlik 1 aracılığıyla gösterilen matematiksel ifadede yer alan y_i modeldeki i . bağımlı değişkeni, x_{ij} ise j . bağımsız değişkenin i . gözlem değerini vermektedir. Çoklu regresyon modelinde j . bağımsız değişkenin katsayısı β_j , hata terimi ϵ_i ile gösterilmektedir. Herhangi bir çoklu doğrusal regresyon modelinin uygunluk ölçütü olarak sıklıkla çoklu belirlilik katsayısı ve düzeltilmiş çoklu belirlilik katsayısı kullanılmaktadır. Çoklu belirlilik katsayısı R ve düzeltilmiş çoklu belirlilik katsayısı R_p^2 ile gösterilmektedir (Montgomery, Peck & Vining, 2001; Kayaalp vd., 2015; Aca & Akdamar, 2022).

4.2.1 Fuar Performansının ve Fuar Hizmetinin Memnuniyete Olan Etkisinin Test Edilmesi

Bu bölümde bağımlı değişken memnuniyet, bağımsız değişkenler fuar performansı ve fuar hizmeti değişkenleridir. Bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında çoklu regresyona analizi tablosu aracılığıyla etki düzeyleri hakkında bilgi verilmektedir. Isparta 1. Gastronomi ve Turizm fuarına katılım sağlayan işletmelerin fuar hizmeti ve fuar performansı hakkındaki görüşlerinin memnuniyet üzerindeki etkilerini ortaya koymak üzere geliştirilen H1 ve H2

hipotezlerinin test edilmesinde çoklu regresyon analizinden faydalanılmıştır. Öncelikle Tablo 6'da model özeti sunulmuştur.

Tablo 6. Çoklu Doğrusal Regresyon Model1 Özeti (Memnuniyet)				
Model	R	Determinasyon Katsayısı (r^2)	Düzeltilmiş Determinasyon Katsayısı	Tahmini Std Hatası
1	,763 ^a	,582	,571	,69856
a. Tahmin Ediciler: (Sabit), Fuar Performansı, Fuar Hizmeti				

Tablo 6'dan çoklu regresyon değerinin 0,763 olduğu görülmektedir. İlk aşamada Fuar Performansı ve Fuar Hizmetinin, "Memnuniyet" değişkeni üzerinde etkilerinin olduğu şeklinde yorumlanabileceği görülmektedir. Buna ek olarak R kare değerinin 0,582 olması, 2 bağımsız değişkenin birleşik etkisinin memnuniyet değişkenindeki varyasyonun %58,2'sini açıkladığını göstermektedir.

Tablo 7. Model1 ANOVA Analizi					
Model	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalamanın Karesi	F	p
Regresyon	51,635	2	25,818	52,907	<,001b
Kalanlar	37,086	76	,488		
Toplam	88,722	78			

Çoklu doğrusal regresyon modelinde ANOVA analizi sonuçları modelin bir bütün olarak anlamlı olup olmadığı konusunda bilgi vermektedir (Zeren & Bükülmez, 2019: 28). Tablo 7'de yer alan ANOVA testi sonuçlarına göre F değeri 52,907 ve p değeri <,001 şeklindedir. Modelde anlamlılık $p \leq 0,05$ olduğu için araştırma probleminde kullanılan regresyon modelinin anlamlı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 8. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi (Memnuniyet)								
Bağımsız Değişkenler	Std. Edilmiş Katsayılar		Std. Ed. Katsayılar	t	p	Çoklu Bağlantı İstatistikleri		
	β	Std. Hata				Tol.	VIF	CI
Sabit	,628	,387		1,623	,109			1,000
FuarPer	-,020	,126	-,017	-,162	,872	,514	1,947	10,133
FuarHiz	,901	,120	,774	7,484	<,001	,514	1,947	14,281
Bağımlı Değişken: Memnuniyet; R=0,763; R ² =0,582; F=52,907; p<0,001								

Tablo 8'de çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarına ait veriler yer almaktadır. Bağımsız değişkenler için hesaplanan varyans artış faktörlerin (VIF) 10'dan büyük olması ve koşul indeksinin (CI) de 30'un üzerinde olması çoklu doğrusal bağıntının olduğunu göstermektedir (Büyükuysal & Öz: 2016). Bir diğer ifade ile çoklu doğrusal regresyon modelinde Tolerans değerleri (Tol.>0.2), VIF değerleri (VIF<10) ve CI değerleri (CI<30) şeklinde ise bağımsız değişkenler arasında çoklu bağılantılık problemi bulunmadığı anlaşılmaktadır (Kaçar & Yarış, 2022). Tablo 8'de görüldüğü gibi bağımsız değişkenlere ait Tolerans değerleri 0.2 değerinden küçüktür. Bunun yanı sıra VIF ve CI değerleri de sırasıyla 10'un ve 30'un altındadır. Bu durumda kurulan model için çoklu doğrusal bağıntının olmadığı söylenebilir. Fuar performansı ve fuar hizmeti değişkenlerinin birlikte, memnuniyet değişkeni üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkisi vardır (R=0,763; R²=0,582; p<0,001). Bu iki bağımsız değişkenlerle kurulan model, memnuniyet bağımlı değişkenindeki toplam varyansın %58,2'ini açıklamaktadır. Fuar performansı bağımsız değişkeni memnuniyet üzerinde negatif yönde ($\beta=-,020$) bir etkisi bulunmaktadır. H₁ hipotezinde belirtilen pozitif yönlü etki yoktur. Buna ek olarak, fuar performansının memnuniyet üzerinde anlamlı (p<0,872) bir etkisi yoktur. Bir diğer bağımsız değişken olan fuar hizmetine ilişkin sonuçlara göre; fuar hizmeti memnuniyet üzerinde pozitif yönde ($\beta=0,901$) bir etkisi bulunmakla birlikte p değeri <,001'tür ve modelde anlamlılık $p \leq 0,05$

olduğu için anlamlı bir etkiye sahiptir. Bu durumda H_1 hipotezi desteklenmemektedir. Bir diğer taraftan H_2 hipotezi analiz sonuçlarında yer alan değerler neticesinde desteklenmiştir.

4.2.2 Fuar Performansının ve Fuar Hizmetinin Algılanan Değer Üzerindeki Etkisinin Test Edilmesi

Bu bölümde bağımlı değişken algılanan değer ve bağımsız değişkenler ise fuar performansı ve fuar hizmeti değişkenleridir. Isparta 1. Gastronomi ve Turizm fuarına katılım sağlayan işletmelerin fuar hizmeti, fuar performansı görüşlerinin algılanan değer üzerine etkilerini ortaya koymak üzere geliştirilen H_3 ve H_4 hipotezlerinin test edilmesi için çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Kurulan modele ilişkin model özeti Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Çoklu Doğrusal Regresyon Model1 Özeti (Memnuniyet)				
Model	R	Determinasyon Katsayısı (r^2)	Düzeltilmiş Determinasyon Katsayısı	Tahmini Std Hatası
1	,770	,593	,582	,67534
a. Tahmin Ediciler: (Sabit), Fuar Performansı, Fuar Hizmeti				

Tablo 9 aracılığıyla çoklu regresyon değerinin 0,770 olduğu görülmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere model özetine bakılarak kurulan modelde yer alan fuar hizmeti ve fuar performansı bağımsız değişkenlerinin birlikte algılanan değer üzerinde bir etkiye sahip olması beklenmektedir. Bun yanında R kare değerinin 0,593 olması, bu iki bağımsız değişkenin birleşik etkisinin algılanan değer değişkenindeki varyasyonun %59,3'ünü açıkladığını göstermektedir.

Tablo 10. Model2 ANOVA Analizi					
Model	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalamanın Karesi	F	p
Regresyon	50,443	2	25,221	55,299	<,001
Kalanlar	34,663	76	,456		
Toplam	85,105	78			

Fuar performansı, fuar hizmeti bağımsız değişkenleri ve algılanan değer bağımlı değişkeni ile kurulan çoklu doğrusal regresyon modeline ait varyans analizi sonuçları Tablo 10'da gösterilmiştir. Tablo 10'da yer alan bilgilere göre F değeri 55,299 ve p değeri <,001 şeklindedir. Modelde anlamlılık $p \leq 0,05$ olduğu için araştırma probleminde kullanılan regresyon modelinin anlamlı olduğu söylenebilir.

Tablo 11. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi (Algılanan Değer)								
Bağımsız Değişkenler	Std. Edilmemiş Katsayılar		Std.Ed. Katsayılar	t	p	Çoklu Bağlantı İstatistikleri		
	β	Std. Hata	β			Tol.	VIF	CI
Sabit	,653	,374		1,747	,085			1,000
FuarPer	-,004	,122	-,004	-,036	,972	,514	1,947	10,133
FuarHiz	,880	,116	,772	7,562	<,001	,514	1,947	14,281
Bağımlı Değişken: Algılanan Değer; R=0,770; R2=0,593; F=55,299; p<0,001								

Çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda elde edilen veriler Tablo 11'de gösterilmiştir. Çoklu doğrusal regresyon modelinde Tolerans değerleri (Tol.>0.2), VIF değerleri (VIF<10) ve CI değerleri (CI<30) şeklindedir. Buradan modelde yer alan bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantılılık problemi bulunmadığı anlaşılmaktadır. Fuar performansı ve fuar hizmeti değişkenlerinin birlikte, algılanan değer değişkeni üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır (R=0,770; R2=0,593; p<0,001). Bu iki bağımsız değişkenler ile kurulmuş olan model, algılanan değer bağımlı değişkenindeki toplam varyansın %59,3'ünü açıklamaktadır.

Fuar performansı bağımsız değişkeni algılanan değer üzerinde negatif yönde ($\beta=-,004$) bir etkisi bulunmaktadır. Fakat anlamlı ($p<0,972$) bir etkisi bulunmamaktadır. Buna ek olarak fuar hizmeti bağımsız değişkeni algılanan değer üzerinde pozitif yönde ($\beta=0,880$) bir etkisi bulunmakla birlikte p değeri $<,001$ 'tür. Bu durumda, modelde anlamlılık $p\leq 0,05$ olduğu için fuar hizmeti algılanan değer üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda model için kurulan H_3 hipotezi desteklenmemektedir fakat H_4 hipotezi analiz sonuçlarına göre desteklenmiştir. Kısaca fuar performansının algılanan değere anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi yoktur fakat fuar hizmetinin algılanan değere anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi vardır sonucuna ulaşılmıştır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Fuarlar, tarih boyunca yalnızca ticari etkinlikler olarak değil, aynı zamanda hem yerel hem de küresel ölçekte sosyo-ekonomik gelişimi destekleyen stratejik organizasyonlar olarak da önemli bir rol üstlenmiştir. Bu etkinlikler, sadece ticaretin gelişimine katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda birçok sektörde hizmetlerin tanıtımı ve yaygınlaşmasına öncülük etmektedir. Fuar faaliyetleri bölgesel kalkınmaya, kültürel gelişime, sosyal etkileşime ve ekonomik hareketliliğe önemli katkılar sunmaktadır. Zorlaşan piyasa koşulları, sürekli değişen tüketici tercihleri ve rekabet sınırlarının küreselleşme sonucunda genişlemesi ve belirsizleşmesi sonucu işletmeler büyüme stratejilerini netleştirmek ve rekabet miyopisinden kaçınmak için fuar organizasyonlarına katılım sağlamaları gerekmektedir. Fuarların temel yapılarından olan işletmeler ürün mal ve hizmetlerini pazarlayabilecekleri bir organizasyon içerisinde bir platform aracılığı ile doğru yer ve zamanda kar stratejilerini uygulayabilirler.

Bu çalışmada, Isparta 1. Gastronomi ve Turizm Fuarına katılım sağlayan işletmelerin fuar hizmeti, fuar performans algıları, memnuniyet ve algıladıkları değer üzerinde araştırma yapılmıştır. Fuar etkinliğine katılan işletmelerin araştırmaya dahil edilmesi, yerel ekonominin canlandırılması ve ulusal düzeyde etkili bir organizasyon niteliğine kavuşulması ve Isparta ilinde gastronomi turizminden etkin bir şekilde fayda sağlanabilmesi açısından önem taşımaktadır. İlk olarak katılımcı işletmelerin fuar performansı ve fuar hizmeti algılarının memnuniyetleri üzerindeki etkisinin incelenmesi, daha sonra da fuar performansının ve fuar hizmetinin algıladıkları değer üzerindeki etkisinin araştırılması hedeflenmiştir. Bunun için öncelikle, literatür araştırması yapılmış ve ilgili kavramlara araştırmanın ilk bölümünde değinilmiştir. Araştırma örneklemi için fuara katılım sağlayan işletmelerin tamamına ulaşma hedefi güdülmüştür. Gerçekleştirilen tanımlayıcı istatistik analizler sonucunda verilerden elde edilen dağılımlar sunulmuştur. Özetle; Katılımcılar arasında erkeklerin oranı kadınlardan daha fazladır. En yoğun katılım 30-39 yaş grubunda gözlemlenirken, 18-29 yaş aralığındaki katılımcılar en düşük orana sahiptir. Katılımcıların büyük çoğunluğu işletme sahibidir ve işletmelerin faaliyet yılları bakımından dağılımında en yüksek oran 1 ila 5 yıl arasında faaliyet gösteren işletmelere aittir. Araştırmaya katılan işletmelerin büyük çoğunluğu gıda sektöründe faaliyet göstermektedir. İşletmelerin büyük bir kısmı stant düzenlemelerini kendileri yapmıştır. Fuar katılımı için devlet desteğinden faydalanan işletmelerin oranı faydalananlara göre daha fazladır ve fuar teşviki hakkında bilgi sahibi olmayan işletmeler de mevcuttur. Yılda sadece bir fuara katılan işletme sayısı çoğunluktadır. İter & Çetinkaya'nın (2014) araştırmasında yer verildiği gibi fuar teşviki KOBİ'ler için hayatidir. Fuar teşviklerinin iyileştirilmesi ve işletmelerin teşvikler ile ilgili bilgi düzeylerinin artırılması ekonominin lokomotifini konumundaki KOBİ'ler için büyük önem taşımaktadır.

Katılımcıların neredeyse tamamı fuar faaliyetinden tanınma faydası elde ettiklerini ve deneyim kazandıklarını aynı zamanda bilinçlendiklerini belirtmişlerdir. Anket katılımcıları fuara katılım amaçlarını belirttikleri kısımda yüksek öneme sahip ilk beş amacın "Ürün/firma tanıtımı yapmak, Kente katkı sağlamak, İş bağlantısı yapmak, Sosyalleşme/kaynaşmak, Yerel kalkınmayı desteklemek" olduğu görülmüştür. Elde edilen bu bulgular, alan yazınında yer alan Blythe (1999) ve Dursun & Kozak'ın (2021b) çalışmalarındaki fuara katılım amacı yönünden

paralellik göstermektedir. Fakat, Tanner & Chonko'nun (1995) yapmış oldukları çalışmada çoğunluğun satış yapmak amacı ile katılım sağladıkları sonucu ile farklılaşmaktadır.

Çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda H_1 hipotezi desteklenmemiştir. Bu durumda fuar performansının memnuniyete anlamlı ve pozitif bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra fuar hizmetinin memnuniyet üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğunu öne süren H_2 hipotezi desteklenmiştir. Aditya'nın (2019) yapmış olduğu çalışmada fuar hizmetinin katılımcıların memnuniyetleri üzerindeki etkisinin varlığı ortaya konuşmuştur. Yine George (2012), fuarın gelecekteki kaderi, katılımcıların fuar hizmetlerinin kalitesinden duydukları memnuniyete bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, çalışmanın bu sonucundan katılımcıların fuar hizmetlerinin kalitesine ilişkin algılarını ve bu algıların katılımcılar üzerindeki etkisini anlamak, organizatörün katılımcıların ihtiyaçlarını daha iyi anlamasına yardımcı olabilir, aynı zamanda organizatör için anlamlı girdiler sağlayabilir (Lee vd., 2012). Dursun & Kozak'ın (2021a) kurmuş oldukları araştırma modelinde fuar performansının memnuniyet üzerinde etkisinin olduğu belirtilmiştir. Bu modelde aynı zamanda fuar hizmetinin ve fuar performansının memnuniyet üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. Çalışmanın bir diğer hipotezi olan H_3 desteklenmemiştir. Buna bağlı olarak fuar performansının algılanan değere anlamlı ve pozitif bir etkisi yoktur sonucuna ulaşılmıştır. H_4 hipotezi desteklenmiş olup fuar hizmetinin algılanan değere anlamlı ve pozitif bir etkisinin var olduğu anlaşılmıştır. Katılımcı işletmelerin fuar hizmeti algılarının memnuniyet ve algılanan değer üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Wu, Cheng ve Ai'nin (2016) yapmış oldukları çalışmada genel fuar hizmet kalitesinin algılanan değer üzerinde pozitif etkisi olduğunu varsayan hipotezleri tamamen desteklenmiştir. Dolayısıyla, bu bulgular daha önceki çalışmaların (Siu vd, 2012; Wu, Cheng & Ai, 2016) fuar hizmet kalitesi, algılanan değer ve memnuniyetin doğrudan belirleyicileri olduğu yönündeki bulgularıyla tutarlıdır. Bu da düzenlenen fuar organizasyonlarının fuar hizmeti ile ilgili faaliyetlerini daha etkili kılmaları, fuar süresince ve ön hazırlık aşamasında planlama, koordinasyon, iletişim gibi noktaları iyileştirmelerinin önemli olduğunu altını çizmektedir.

Kavramsal bir temelde fuar performansının ve fuar hizmeti algısının doğrudan ve daha objektif bir şekilde değerlendirilmesini sağlayan bu çalışma, bu tür fuar faaliyetlerinin daha verimli olması açısından kıymetlidir. İleride yapılacak olan araştırmalarda; Isparta ili ile sınırlı kalmayıp ulusal ya da uluslararası alanlarda gerçekleştirilecek olan gastronomi ve turizm fuarlarına katılım gösteren halkın memnuniyet düzeyleri, tekrar ziyaret etme niyetleri gibi konular üzerine odaklanılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Aca, Z., & Akdamar, E. (2022). Türkiye'de insana yakışır iş: bağlam, kavramsallaştırma ve değerlendirme: bir alan araştırması. *Journal of Management and Economics Research*, 20(1), 271-291.
- Acartürk, K. (2013). Türkiye'de fuarcılık ve fuarların coğrafi dağılımı. *Coğrafya Dergisi*, (25), 55-66.
- Aditya, B. G. (2019). *Exhibition service quality and its influence to exhibitor satisfaction. Advances in Economics, Business and Management Research*, (111: ss.66-74). Atlantis Press.
- Akdağ, G., Akgündüz, Y., Güler, O., & Benli, S. (2015). *Bir seyahat motivasyon aracı olarak gastronomi: hatay'ı ziyaret eden yerli turistlerin seyahat motivasyonları, yiyecek içecek deneyimleri ve seyahat memnuniyetleri üzerine bir araştırma*. 1. Eurisia International Tourism Congress: Current Issues, Trends and Indicators (EITOC-2015), Konya.
- Aksoy, M., & Sezgi, G. (2015). Gastronomi turizmi ve güneydoğu anadolu bölgesi gastronomik unsurları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(3), 79-89.
- Altın, E. (2023). Fuar stant tasarım kriterleri ve uygulama süreçlerinin incelenmesi. *Mimarlık ve Yaşam*, 8(3), 693-718.
- Altunışık, R., Coşkun, R., & Bayraktaroğlu, S. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya. Seçkin Yayıncılık.

- Aydemir, Ç., & Durmaz, B. C. (2024). Isparta kentinin doğal ve kültürel kimlik değerlerinin korunmasına yönelik irdeleme. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 14(2), 402-423.
- Baş, T. (2001). *Anket*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Binbaşıoğlu, H., & Gültekin, B. (2017). Vatandaşların malatya'da düzenlenen fuar ve festivallerin sosyal etkisine karşı tutumları. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 3(2), 1-13.
- Blythe, J. (1999). Visitor and exhibitor expectations and outcomes at trade exhibitions. *Marketing Intelligence and Planning*, 17(2), 100-110.
- Büyükşalvarcı, A., Akkaya, A., (2018). The evaluation of gastronomy festivals as events tourism, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 67, 452-467.
- Büyükuysal, M. Ç., & Öz, İ. İ. (2016). Çoklu doğrusal bağıntı varlığında en küçük karelere alternatif yaklaşım: ridge regresyon. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 110-114.
- Ceylan, S. (2011). Davraz dağı (Isparta)'nda kış turizmi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 205-230.
- Çalışkan, O. (2013). Destinasyon rekabetçiliği ve seyahat motivasyonu bakımından gastronomik kimlik, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(2), 39-51.
- Çıldır, N. (1991). Fuar çalışmalarının turizm açısından değerlendirilmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 16-18.
- Çukur, T., & Çukur, F. (2017). Tarım Fuarlarına Katılan Firmaların Bakış Açısıyla Fuar Organizasyonları ve Yöre Ekonomisine Katkıları: Milas 2. Güney Ege Tarım Fuarı Örneği. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 48(2), 93-98.
- Demir, Ç. (2009). Turizm Fuar Stantları Kapsamındaki Basılı Grafik Tasarım Ürünleri ve ITB Berlin Turizm Fuarı Örnekleri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(3), 43-57.
- Demirci, B., Demirci, B., Arslaner, E., Arslaner, E. (2012). Fuar Organizasyonlarının Yerel Ekonomiye ve Tekrar Gelme Niyetine Etkileri: Bursa Örneği. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(2), 63-73.
- Durgun, A. (2007). Isparta Turizminin SWOT Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 93-109.
- Dursun, M. T., & Kozak, N. (2021a), Fuar performansı, hizmet algısı, algılanan değer ve davranışsal niyet arasındaki ilişkinin incelenmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Dursun, M. A. ve Kozak N. (2021b), Fuar Organizasyonlarında performans algısı: EMITT 2020, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 283-303. <https://doi.org/10.11616/basbed.v21i60671.898003>
- Eren, Serdar, (2007). *Türk mutfağı ve haccp sistemi; mutfak profesyonellerinin haccp bilgilerinin ölçülmesi*, 1st National Gastronomy Symposium and Artistic Events, 4-5 Mayıs.
- Fettahoğlu, E., & Aydın, E. (2023). Fuar stantlarında aydınlatma tasarımının kapsamı ve rolü üzerine karşılaştırmalı bir tespit. *Uluslararası Mühendislik Tasarım ve Teknoloji Dergisi*, 4(1-2), 11-23.
- George, K. (2012). A model for assessing consumer perceptions of quality. *International Journal of Quality and Services Science*, 4(1), 175-188.
- Green, S. B. (1991). How many subjects does it take to do a regression analysis. *Multivariate Behavioral Research*, 26(3), 499-510. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr2603_7.
- Gunst, R.F., Mason, R.L. (1980). *Regression analysis and its applications*, Marcel Dekker, New York.
- Hatipoğlu, A.; Batman, O., (2014), Osmanlı saray mutfağı'na ait gastronomik unsurların günümüz türk mutfağı ile kıyaslanması. *Journal of Travel and Hospitality Management*, 11(2), 62-74.
- Hegarty, J. (2005). Developing "subject fields" in culinary arts, science, and gastronomy. *Journal of Culinary Science ve Technology*, 4(1), 5-13.
- İlter, B., & Çetinkaya, M. (2014). Kobi'lerin ticari fuar teşviklerinden ve dış ticaret fırsatlarından yararlanma düzeyi. *Journal of Management and Economics Research*, 12(24), 226-249.
- Kaçar, B., & Yarış, A. (2022). Gastronomi deneyimi unsurlarının tekrar ziyaret niyetine etkisi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(3), 2713-2734.
- Kan, M., & Gülçubuk, B., & Küçükçongar, M. (2012). Coğrafi işaretlerin kırsal turizmde kullanıma olanakları. *KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 93-101.

- Kayaalp, G. T., Güney, M. Ç., & Cebeci, Z. (2015). Çoklu doğrusal regresyon modelinde değişken seçiminin zootekniye uygulanışı. *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 1-8.
- Kılıç, M., & Mancı, A. R. (2019). Turizm odaklı yerel kalkınma yaklaşımı: şanlıurfa örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 192-210.
- Kızıldemir, Ö. (2017). Turizmin ekonomik etkilerinin bölgesel kalkınma açısından değerlendirilmesi: Adana örneği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Küçükaltan, G. (2009). *Küreselleşme sürecinde gastronomide yöresel tatların turistlerin destinasyon tercihlerine ve ülke ekonomilerine etkileri*. 3. Ulusal Gastronomi Sempozyumu, Antalya.
- Küçükyaman, M. A., Şen Demir, Ş., & Bulgan, G. (2018). Mutfak şeflerinin yöresel ürünlere ilgisi: ısparta örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek1), 86-103.
- Lee, M., Seo, J., & Yeung, S. (2012). Comparing the motives for exhibition participation: visitor's versus exhibitor's perspectives. *International Journal of Tourism Science*, 12(3), 1-19.
- Montgomery, D.C., Peck, A. B., Vining, G. G. (2001). *Introduction to linear regression analysis*. Kanada, Wiley.
- Ongun, U., Gövder, B., & Kösekahyaoğlu, L. (2018). Kırsal turizm kapsamında yerel halkın beklentileri: ısparta kuyucak lavanta vadisi örneği. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 7(2), 43-58.
- Özbay, G., & Semint, S. (2020). Gastronomi temalı festivallerde katılımcı deneyimi üzerine bir araştırma: uluslararası pişmaniye festivali örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(38), 315-341.
- Özcan, N., & Tunca, M. Z. (2020). Okul öncesi eğitim kurumu seçiminde ağızdan ağıza pazarlamanın rolünü belirlemeye yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 177-199.
- Sevimli, Y., Tatlı, M., & Kızıldemir, Ö. (2021). Göbeklitepe'nin gastronomi turizmi bağlamında değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 263-286.
- Shetty, D. V., Rao, B. P., Prakash, C., & Vaibhava, S. (2020). Multiple regression analysis to predict the value of a residential building and to compare with the conventional method values. *In Journal of Physics: Conference Series*, 1706(1), 1-7.
- Siu, N. Y. M., Wan, P. Y. K., & Dong, P. (2012). The impact of the servicescape on the desire to stay in convention and exhibition centers: The case of Macau. *International Journal of Hospitality Management*, 31(1), 236-246.
- Sorcaru, I. A. (2019). Gastronomy tourism-a sustainable alternative for local economic development. *Annals of the University Dunarea de Jos of Galati: Fascicle: I, Economics & Applied Informatics*, 25(1).
- Şengel, Ü., Zengin, B., Şengel, T., Işkın, M. (2018). Kongre ve fuar organizasyonlarının turizm sektörüne etkileri: emitt örneği. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 7(1), 4-20.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*, 5. Basım. Pearson Education.
- Tanner, J. F., & Chonko, L. B. (1995). Trade show objectives, management, and staffing practices. *Industrial Marketing Management*, 24(4), 257-264.
- Üzülmez, M., Özata, E., Akdağ, G., Sormaz, Ü., & Onur, N., (2017). *Gastronomi turizmi ve gastronomi turistlerinin deneyimlerine yönelik bir inceleme*. *Gastronomi üzerine araştırmalar*, (ss.85-96). Detay Yayıncılık.
- Yavuz, G., & Şanlı, S. C. (2018). City, fair and gastronomy: a research in mersin agriculture, food and livestock fair, 19-21 Nisan 2018.
- Zeren, D., & Bükülmez, T. (2019). Tutundurma aracı olarak fuarlar ve işletmelerin fuar performansına etki eden faktörler. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 20-34.
- Wu, H. C., Cheng, C. C. and Ai, C. H. (2016). A study of exhibition service quality, perceived value, emotion, satisfaction, and behavioral intentions. *Event Management*, 20(4), 565-591.

Durkheim'in intihar yaklaşımına yönelik eleştiriler

Sevgi Tiryaki¹

Özet

Sosyolojinin kurucularından olan Durkheim'in görüşleri sadece kendi dönemini etkilemekle kalmamış günümüzde de önemini korumuştur. Durkheim'in anomie, intihar, toplumsal dayanışma ve toplumsal entegrasyon konularındaki görüşleri günümüz modern toplumlarını anlayabilmek açısından merkezi bir konuma sahiptir. Özellikle toplumsal bütünleşme konusu Durkheim'ı din konusuna ulaştırmaktadır. Durkheim'a göre din, toplumsal bütünleşmenin en önemli anahtarıdır. Öte yandan toplumsal bütünleşmeye katılamayan veya diğer bazı sebeplerle intihara yönelen bireylerle ilgili de Durkheim'in oldukça önemli görüşleri bulunmaktadır. Dinin bireylerin toplumsal bütünleşme süreçlerindeki rolü ve intihar eğilimlerini nasıl etkilediği konusu, yeterince derinlemesine ele alınmamış bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, Durkheim'in din ve intihar ilişkisine dair görüşleri hem bireylerin toplumsal bağlarının güçlendirilmesi hem de intiharın toplumsal bağlamda anlaşılması açısından önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Emile Durkheim'in din ve intihar arasındaki ilişkiye dair görüşlerini inceleyerek, onun sosyolojisindeki dinin toplumsal bütünleşme üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Çalışmanın temel bulgusuna göre, Durkheim sosyolojisinde dinin önemi, hayata anlam ve değer katan ilkelerle bireysel ve toplumsal barışı ve bütünlüğü sağlaması böylece bireyleri intihar davranışından uzak tutabilmesinden gelmektedir. Bununla birlikte din ve intihar kavramlarının karşılıklı bir ilişkisi bulunduğu da çalışmanın bulguları arasındadır. Durkheim'a göre intihar, bireyin yalnızca kişisel bir kararı değil, zaman zaman inandığı dinle bütünleşmiş bir eylem olmaktadır. Fakat sosyal bir gerçeklik olarak dinin, Durkheim sosyolojisinde birincil konumda olmadığı anlaşılmaktadır. Yabancı literatürde Durkheim, din ve intihar ilişkisini inceleyen çalışmaların oldukça fazla olmasına rağmen, Türkçe literatürde Durkheim, din ve intihar ilişkisini inceleyen çalışmaların oldukça az olmasından dolayı çalışmanın literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağı ve din sosyolojisi alanına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler din, din sosyolojisi, durkheim, intihar, toplumsal bütünleşme

Tür Teorik Makale

Received: 22.10.2024
Accepted: 11.02.2025
Published: 25.06.2025

¹ Dr. Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, sevgitiryaki89@gmail.com 0000-0003-3040-5183

Criticisms of Durkheim's approach to suicide

Abstract

The views of Durkheim, one of the founders of sociology, not only influenced his period, but also preserved their importance today. Durkheim's views on anomie, suicide, social solidarity and social integration have a central position in understanding today's modern societies. Especially the subject of social integration brings Durkheim to the subject of religion. According to Durkheim, religion is the most important key to social integration. On the other hand, Durkheim has very important views on individuals who cannot participate in social integration or who commit suicide for some other reasons. From this point of view, Durkheim's perspective on the relationship between religion and suicide is discussed in this study. While analyzing Durkheim's views on religion and suicide, care was taken to use primary sources. In addition, although there are many studies examining the relationship between Durkheim, religion and suicide in foreign literature, it is thought that the study will fill an important gap in the literature and contribute to the field of sociology of religion, since there are very few studies examining the relationship between Durkheim, religion and suicide in Turkish literature. According to the main finding of the study, the importance of religion in Durkheim's sociology comes from the fact that it provides the integration of the society around them by ascribing objects or symbols as sacred, thus keeping individuals away from suicidal behavior. But religion as a social reality is not primary in Durkheim's sociology.

Keywords durkheim, religion, social integration, sociology of religion, suicide

Paper type Theoretical Article

Beyannameler

Etik Kurul Onayı ve Katılımcı Onamı: Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yayın İzni: Bu çalışma yayın izni gerektirmemektedir.

Veri ve Materyallerin Mevcudiyeti: Bu çalışmada paylaşıma açık veri veya materyal bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Finansman Beyanı: Bu çalışma herhangi bir fon sağlayıcı kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Yazar Katkı Beyanı: Bu çalışmaya tek yazar katkı sağlamıştır.

Teşekkür: Teşekkür edilecek herhangi bir kişi veya kurum bulunmamaktadır.

Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur. Makalede yer alan görüş ve bulgular yalnızca yazara aittir.

Bu makale benzerlik tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

1. Giriş

Giriş Din, her toplumda var olan ve bütün insanlığı ilgilendiren toplumsal bir olgudur (Durkheim, 2011). Durkheim'e göre din, toplumsal bir olgu olarak görülmeli ve toplumun kendisinin sembolik bir temsili olarak anlaşılmalıdır. Din, bireylerin kolektif ideallerini ifade eden ve toplumsal değişimi teşvik eden bir araç olarak tanımlanmaktadır (Lukes, 2012). Bununla birlikte Durkheim'in din tanımı şu şekilde özetlemek mümkündür: "Din, kutsal olanla ilgili inançlar ve pratiklerden oluşan birleşik bir sistemdir. Bu inançlar ve pratikler, onları benimseyen bireyleri ahlaki bir topluluk, yani bir kilise içerisinde birleştirir" (Durkheim, 2011).

Toplumsal yaşamdaki unsurların en güçlü ve en etkili olan din, sosyal birer varlık olan insanlar için vazgeçilemez bir konumdur (Nisbet, 1987: 385-393). İçinde yaşanan toplumsal ve kültürel koşullar din hakkındaki algıyı çoğu zaman değiştirmektedir. Bununla birlikte insanların din konusundaki algısı, gündelik ilişkilerini, hayat felsefelerini, ekonomi, siyaset, insan hakları gibi birçok büyük ölçekli ve küçük ölçekli alanda bireysel ve toplumsal yaşamı etkilemektedir. Bu sebepten dolayı dini tek yönüyle ele almak doğru değildir. Din, ne sadece inançlar / ritüeller boyutuyla ne de sadece soyut fikirler şeklinde değerlendirilmemelidir. Din, insan deneyiminin en temel unsurunu oluşturmada ve insanlara bir yaşam formu sunmaktadır (Çelik, 2006). Dolayısıyla, din sahip olduğu bu konumu ile birlikte hem toplumsal yaşamdan etkilenmekte hem de toplumsal yaşamı etkilemektedir (Şentürk, 2017: 33). Durkheim'in sosyoloji anlayışında da bu karşılıklı etkileşim ele alınmakta, bu etkileşim bağlamında ise din ve toplumsal bütünleşme konularının özel bir yeri bulunmaktadır. Durkheim'in önemli eserlerinden olan; "Toplumsal İşbölümü", "İntihar", "Dinsel Hayatın İlksel Biçimleri" isimli kitaplarının ortak noktası, toplumsal entegrasyondur (Aron, 1994: 222-223). Toplumsal entegrasyon problemi ise, Durkheim'i toplumların ortak sembol ve değerleri aracılığıyla din konusuna ulaştırmaktadır. Durkheim'a göre din, toplumsal uyumun en önemli faktörüdür (Durkheim, 2023).

Durkheim, bir başyapıt niteliğinde olan ve toplumsal problemlere yoğunlaştığı, "Dinsel Hayatın İlksel Biçimleri" isimli eserinde, dinlerin görevlerini yerine getirememelerinin toplumsal etiği güçsüz hale getirerek, anomi sorununa sebep olduğundan bahsetmektedir (Turner vd., 2010: 375). Durkheim'a göre, çağdaş toplumlarda geleneksel dini anlayışın etkisinin zayıflaması, anomik bir durum meydana getirmiştir. Durkheim, "İntihar" isimli eserinde de bu anomi sorunu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle çağdaş toplumlarda görülen toplumsal çözülmenin, anarşinin ve egoizmin analizini bu eserinde yapmıştır. Bireylerde özgecilik ve yardımlaşma duygusu azaldıkça, toplum çözülme göstermeye başlamaktadır. Toplumsal çözülmenin, anarşinin ve egoizmin artması intihar davranışını tetiklemektedir. Özellikle modern toplumlarda daha sık görülen, intihar, boşanma, çatışma gibi olumsuz durumlar, toplumsal çözülmenin birer sonucudur. Bununla birlikte, din de intihar davranışını etkilemektedir (Durkheim, 2013). Bir bireyin dindarlık derecesi, o bireyin intihar eylemine yönelmesini engelleyici bir faktör olarak işlev gösterebilmektedir. Bununla birlikte din, kişiyi intihar eylemine yönelten bir faktör olarak da işlev gösterebilmektedir. Örneğin, savaş durumlarında, bireylerin grup bağlılığı ve özveri duygularıyla hareket ederek kendilerini feda etmeleri, Durkheim sosyolojisinde elcil intihar olarak tanımlanmaktadır (Blake, 1978). Bu nedenle intihar riskini doğru bir biçimde analiz edebilmek, din konusunun intihar ile karşılıklı ilişkisini anlamaktan geçmektedir.

Durkheim sosyolojisinde din ve intihar kavramları ile ilgili yapılmış çalışmalar konuyu çoğunlukla üç farklı bağlam ile ele almışlardır. Bunlardan ilki, dinin koruyucu etkisi ile ilgilidir. Durkheim, dinin sosyal entegrasyonu artırarak intihar riskini azalttığını öne sürmüştür. Özellikle Katoliklerin, Protestanlara göre daha az intihar eğiliminde olduğu belirtilmiştir (Pescosolido ve Georgianna, 1989). İkincisi, din ve intihar ilişkisini tarihsel ve sosyal bağlamıyla ele alan çalışmalardır. Din ve intihar arasındaki ilişki, tarihsel ve sosyal bağlamlara göre değişiklik gösterebilir. Örneğin, Amerika'da yapılan bir çalışma, Katoliklerin intihar oranlarının düşük olduğunu, ancak bu etkinin boşanma oranlarıyla ilişkili olduğunu göstermiştir (Stack, 1980). Son olarak ise din ve intihar ilişkisinin modern toplumlardaki boyutu ile ele alınmış olduğu

görülmektedir Modern ve daha seküler toplumlarda, dini aidiyetin intihar üzerindeki etkisi azalabilmektedir. İngiltere'de yapılan bir çalışma, dini aidiyetin intihar riskini belirlemede zayıf bir ölçüt olduğunu ve Katoliklerin daha düşük intihar riski göstermediğini ortaya koymuştur (O'Reilly ve Rosato, 2015). Durkheim' da din ve intihar ilişkisini ele alan çalışmaların çoğu yabancı literatürde yer almaktadır. Bu çalışma ise din ve intihar ilişkisini Durkheim sosyolojisi perspektifinden ele alan Türkçe literatürdeki az sayıda çalışmadan biri olması ile özgünlük kazanmaktadır. Çoğu çalışma yabancı literatüre dayansa da bu çalışmanın Türkçe literatürdeki eksikliği gidermeye yönelik bir katkı sunma amacı bulunmaktadır. Durkheim'in intihar ve din konusundaki teorilerini analiz ederken, birinci elden kaynaklara dayalı bir değerlendirme yapılacak olması ise, çalışmanın özgün yanlarından bir diğeridir. Bu yaklaşım, Durkheim'in kendi düşüncelerini daha doğrudan anlamayı ve yorumlamayı mümkün kılacaktır. Bu çalışmada bunların yanı sıra, dinin birey üzerindeki sosyal entegrasyonu nasıl artırdığına ve bunun intihar riskini nasıl azalttığına dair Durkheim'in kavramlarını detaylı bir şekilde ele alırken, bu işlevlerin tarihsel ve kültürel bağlamda değişen rolüne dair bir analiz sunulacaktır. Özellikle, dinin kolektif bilinç oluşturmadaki etkisi üzerinde durularak çalışmaya teorik bir derinlik katmak da amaçlanmaktadır.

Din ile intihar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar 40 seneden fazla süredir devam etmektedir (Kranitz vd., 1968). Durkheim da farklı toplumsal tabakalar ile farklı inançlara sahip gruplar arasındaki intihar oranlarını kıyasladığı zaman, dini bağlılığın azalmasıyla intihar davranışına yönelimde artış olması arasında bağlantılar olduğunu keşfetmiştir. Dini bağlılık zayıfladıkça, toplumsal bağlar zayıflamakta, bireysellik ön plana çıkmaktadır. Bu değişim, "bencil intihar" oranlarında artışa sebebiyet vermektedir. Durkheim, dinin intihar üzerindeki etkisini şu cümleler ile ifade etmektedir: "İntihar üzerindeki dinsel inancın etkisi, bütün başka etkenleri bastıracak derecede güçlüdür" (Durkheim, 2013). Durkheim bu duruma örnek olarak; Katoliklerin dini inançlarını cemaat şeklinde yaşadıklarını ve Katoliklerde intihar oranlarının düşük olduğunu, Protestanların ise "dinsel bireycilik" konusunda daha gelişmiş olduklarını ve Protestanlarda intihar oranlarının Katoliklere göre yüksek olmasını göstermektedir (Durkheim, 2013).

Durkheim'a (2013) göre ise, dini inanç ile toplumsal entegrasyon arasındaki ilişkiyi, dini inanç-intihar ilişkisi olarak yorumlamak mümkündür. Protestan inancındaki ortak dini pratiklerin az olması, Protestanlığın dinsel yapı özelliğini zayıflatmaktadır. Çünkü din, toplumdaki bireylerle ortak bir şekilde yaşandığı zaman toplumda olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Durkheim bu düşüncesini şu sözleri ile ifade etmektedir: "Ortaklaşa bir inanç olmadan dinsel bir topluluktan söz edilemez ve bu inanç ne kadar kapsamlı olursa toplum da o ölçüde daha birlik içinde ve daha güçlü olur." Bu sebeple, Katolikliğe göre, bireyselliğe çok daha fazla önem veren Protestanlıkta, ortak duygular ve dinin bireyler üzerindeki kontrolü daha azdır (Durkheim, 2013). Bu noktada bireysel kimliklerin esnek, kırılabilir ve tekrar tekrar inşa edilebilen bir forma sahip olmaları nedeni ile birer oyun hamuruna benzetmek mümkünken, bir bütüne bağlanma konusunda kolektif kimliklerin ise adeta beton gibi sağlam olduklarını söylemek mümkündür (Özdil, 2017).

Durkheim (2013), dinin ve ailenin birleştirici özelliğinin azalmasının, aşırı bireyselleşmenin yol açtığı bencil intihar oranlarını yükselttiğini ifade etmektedir. Dinin intiharı engelleyebilmesi, kişiliğe saygı duyulmasını tembihlediği için değil, ortak sembol ve değerler etrafında birleşmiş bir toplum oluşturduğu içindir. Din bir anlamda toplumsallıkla eşdeğerdir. Toplum, tüm insanlar için ortak olan, geleneksel bir hal almış olması sebebiyle uyulması mecburi hale gelmiş inançlar ve pratiklerden oluşmaktadır. Toplumun ortak inanç ve pratiklerinin güçlü olduğu oranda, ortak bir dine sahip olan toplum o derecede kuvvetli bir şekilde bütünleşmektedir. Toplumsal entegrasyona şekilsel olarak aracı olan dini dogmalar ve törelerin değeri ise ikinci sırada gelmektedir (Durkheim, 2013). İnsanlar dini dogmalar veya dini ritüelleri gerçekleştirmek için toplanmazlar. Toplum bireyleri bu ritüeller ve dogmalar çevresinde bir araya gelmeye yönelttiği için birleşirler. Toplum, hayatın anlamı olduğu kadar, amacıdır da (Durkheim, 2013). Bu sebeple insanlar topluma kutsallık atfederek, ona dini

anlamlar yüklemektedirler. Toplumda düzenin oluşması ve devamlılığının sağlanabilmesi için gereken etik kurallar, din kuralları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Mesela, çoğu din, yoksulluğun değerli olduğunu ifade ederken, insanların kendilerini sınırlandırmalarını tavsiye etmektedir. Benzer şekilde, çoğu dinde zenginlik, başkaldırıyı arttıracak düşüncesi ile hoş karşılanmamaktadır (Durkheim, 2013).

İntihar ve din arasındaki bu çok faktörlü ilişkinin birçok değişkeni bulunmaktadır. İntihar ve din ilişkisini inceleyen çalışmaların bulgularına göre, bu değişkenlerden biri eğitim seviyesi ile ilgilidir ve eğitim seviyesi arttıkça, intihar oranları da artmaktadır. Dindarlık ve eğitim ilişkisine değinen Durkheim'a göre, intihara yönelten din değildir. İntihara yönlendiren asıl neden, dindarlığın güçsüzleşmiş olmasıdır. Eğitimli bireylerde görülen yüksek intihar oranları ise, dini inançların zayıflamasının dolaylı bir sonucudur. Durkheim bu düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir: "İnsan öğrenmek istemektedir ve üyesi olduğu dinsel toplumun uyumu bozulduğu için de intihar etmektedir ama öğrenim gördüğü için kendisini öldürüyor değildir. Hatta dinin çözülmesine yol açan şey bile onun gördüğü eğitim değildir; tersine din çözüldüğü içindir ki öğrenim gereksinimi uyanmaktadır. İnsanlar daha önce edinilmiş olan görüşleri yıkmak için değil, tersine görüşler yıkılmaya başlamış olduğu için eğitime yönelirler" (Durkheim, 2013). Durkheim'ın temel tezlerinden bir diğeri ise "Önce toplum vardır; toplum kutsaldır ve her şeydir." tezidir. Dinin, toplumun ön koşulu olduğu tezi vb. diğer tezler, bu temel tez ile bağlantılıdır (Furseth ve Repstad, 2011: 74). Toplumsal hayat öncelikle din tarafından düzenlenmektedir. Zaman ilerledikçe, toplumsallık zayıflamaya ve bireycilik yükselmeye başlamıştır. Artan bireycilik, toplumdaki ortak dini bağlılığın zayıflamasına ve kutsallığın yok olmasına sebep olmaz. Artan bireycilik ile birlikte, birey kutsallık kazanarak, toplumsal kutsallığa rakip olmaya başlamaktadır. Dolayısıyla, bireycilik toplumu güçsüzleştiren sosyolojik bir durumdur. Bireyciliğin artmasına yol açan faktör ise, iş bölümüne dayalı farklılaşmadır. Bu sürecin nihayetinde kişi tüm insani hedeflerin üstüne yükselmekte ve dinsel bir nitelik kazanmaktadır (Durkheim, 2013). Bu süreç ile birlikte aynı zamanda bilgi kaynağı da değişmektedir. Bilgi kaynağı, ortak sezgiden, bireysel akla geçmektedir. İlk başlarda herhangi bir değere sahip olmayan kişi, en kutsal değer halini almaktadır.

Durkheim toplumun kutsallığından bireyin kutsallığına geçiş yapılan sürecin her zaman sağlıklı bir şekilde gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir. Bu süreç bazen bencilliği beraberinde getirmektedir. Bireye saygı göstermenin en üstün kural olduğu, "insanın insan için bir Tanrı durumuna geldiği toplumlarda... birey de kendisindeki insanı tanrı saymaya ve kendi kendisinin tapınma konusu olmaya kolaylıkla eğilim gösterir." Böyle durumlarda kişi, kendisinden daha üstün olan toplumu görmezden gelerek bencilleşmeye başlamaktadır. Bireycilik aslında temel olarak bencillik anlamına gelmemektedir fakat bencilliğin yolunu açtığını söylemek mümkündür (Durkheim, 2013). Durkheim bireyselliğin arttığı toplumlarda bencil intiharların artmasını da bu bencilliğe bağlamaktadır.

Din ve intihar konularının sosyolojik bağlamda böylesine iç içe geçmiş olmasından yola çıkılarak, bu çalışmada, din sosyolojisinin önde gelen isimlerinden olan Emile Durkheim'ın fikirleri temel alınarak, din ve intihar arasındaki ilişkiyi anlamaya katkı sunmak hedeflenmektedir. Teorik ve analitik olarak kurgulanan bu çalışmada, Durkheim'ın din, intihar ve toplumsal bütünleşme konularına yapmış olduğu katkıların yanı sıra, ona yöneltmiş olan eleştirilere de yer verilmektedir. Çalışmada Durkheim'ın temel eserleri, din ve intihar konularına katkıları esas alınacaktır. Durkheim'ın din ile ilgili görüşlerini intihar ile ilgili görüşleri ile karşılaştırarak, teorik bir düzlemde sunması, bu çalışmanın din sosyolojisi literatüründe önemini artırmaktadır. Bu çalışmada Durkheim'ın din sosyolojisine katkıları, din ve intihar ilişkisi bağlamında incelenecektir.

2. Türkçe Literatürde Durkheim'ın Din ve İntihar Fenomenleri

Türkçe literatürde Durkheim ile ilgili birçok çalışma bulunmasına rağmen, Durkheim'ın görüşleri ışığında din ve intihar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar yok denecek kadar azdır. Durkheim sosyolojisinde din ve intihar fenomenleri ile ilgili bölümlere sahip olan

çalışmalar analitik açıdan eleştirel bir bakış açısı ile incelenmiştir. Türkçe literatürde konuyla ilgili çalışmaların sayıca az olmasının ve bu makalenin ağırlıklı olarak birincil kaynaklardan yararlanılarak yazılmasının, Türkçe literatürdeki bu boşluğu kapatmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Türkçe literatürde yer alan Durkheim'in din ve intihar fenomenleri ile ilgili yapılmış çalışmaların genel bir incelemesi yapıldığı zaman; çalışmaların ağırlıklı olarak Durkheim'in sosyolojik yaklaşımı ve özellikle din konusundaki görüşleri üzerine odaklandığını söylemek mümkündür. Çalışmaların birçoğu Durkheim'in temel eserlerinden yola çıkarak onun sosyolojik metodunu, din sosyolojisi ile ilgili görüşlerinin yanı sıra, toplumsal bütünleşme ve dinin evrimi konusundaki fikirlerini incelemektedirler. Konuyla ilgili literatürde yer alan bazı çalışmaların aynı konu üzerinde yoğunlaşarak birbirlerini destekledikleri görülmektedir. Örneğin, Özyurt ve Mazman (2015), "Durkheim Sosyolojisinde Toplumsal Bütünleşme Aracı Olarak Din" isimli çalışmalarında, Durkheim'in toplumsal bütünleşme ve din konusundaki fikirlerini, Durkheim'in temel eserleri üzerinden ele alarak değerlendirmektedirler. Alpay ve Şahin de (2019), "Emile Durkheim: Sistematik Din Sosyolojisine Katkıları Açısından Bir Değerlendirme", isimli çalışmalarında, Durkheim'in fikirleri ve toplumsal din kuramına katkılarını analiz etmektedirler. Bu iki eserin de, dinin toplumsal bütünleşme üzerindeki rolüne yoğunlaşmış olduğu ve benzer temalara odaklandığını söylemek mümkündür. Bu iki çalışma arasındaki benzer temalar, Durkheim'in sosyolojik düşüncesinin farklı açılardan değerlendirildiğini göstermektedir.

Konuyla ilgili literatürde yer alan çalışmalardan bir diğeri, Yenen (2022), "Klasik Sosyal Kuram ve Din: Karl Marx ve Emile Durkheim'in Din Yaklaşımları" isimli çalışmadır. Yenen, Durkheim'in din hakkındaki fikirlerini toplumsal bir olgu olarak ele alıp değerlendirmektedir. Çalışmada Marx'ın çeşitli yazıları ile Durkheim'in din konusu ile ilgili yazmış olduğu temel eseri analiz edilmiştir. Yenen, çalışmanın sonucunda, her iki ismin de din konusu ile ilgili yaklaşımlarının sayısal açıdan benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla Yenen'in (2022), Karl Marx'ın din anlayışı ile Durkheim'in din anlayışını karşılaştırdığı bu çalışmasını literatüre yeni bir yaklaşım sunarak, farklı teorik bakış açılarını birleştirme çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Okumuş ve Baltacı (2020) ise, "Din Sosyolojisinde Emile Durkheim: Bir Giriş Denemesi" isimli çalışmalarında, Emile Durkheim'in din konusu ile ilgili görüşleri üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi olarak kuramsal analiz tekniği kullanılmış bir literatür çalışmasıdır. Dolayısıyla ulaşılan kaynaklarla sınırlandırılmış, güncel din sosyolojisinin esas problemlerinin anlaşılması amacıyla hazırlanmıştır. Bu çalışma Durkheim'in din sosyolojisi üzerine bir giriş denemesi sunmakta ve literatürdeki mevcut durumu analiz etmektedir. Güncel din sosyolojisinin temel problemlerinin anlaşılması için Durkheim'in görüşleri bağlamında yazılan çalışmaların yanı sıra, bazı çalışmalarda Durkheim'in eserlerinin Türkçeye çevirisindeki sorunların eleştirildiği de görülmektedir (Kirman, 2005).

Konuyla ilgili Türkçe literatür incelendiği zaman bazı çalışmalarda ağırlıklı olarak din fenomeninden bahsedildiği, Durkheim'in intihar fenomenine geniş bağlamda yer verilmediği görülmektedir. Örneğin, Özaydın ve Gülsoy (2010), "Durkheim Sosyolojisinde Dinin Tarihsel ve Güncel Olanakları" isimli çalışmalarında, Durkheim'in "Dini Hayatın İlkeli Biçimleri" isimli kitabından yola çıkarak, Durkheim sosyolojisinde din, hukuk ve ahlak konularını ele alıp değerlendirmektedirler. Yenen (2015) ise, "Emile Durkheim Sosyolojisinde Din Fenomeni" isimli çalışmada, Emile Durkheim'in Sosyolojik Metodolojisi, Din Sosyolojisi Metodolojisi, İlkeli Bir Din Olarak 'Totem'izmin İnanç Özellikleri gibi konu başlıklarına yer vermektedir. Benzer şekilde ağırlıklı olarak din konusunu ele alan diğer bir çalışma ise Ertit'in (2020), "Sosyolojinin Kurucu Figürlerinde Din" isimli çalışmasıdır. Ertit, bu çalışmada sosyolojinin önde gelen beş isminin, din konusundaki fikirlerini ele alıp sunmakta, okuyucuya bu beş ismin aynı konu hakkındaki görüşlerini bir arada okuma fırsatı sunmayı amaçlamaktadır. Durkheim'in din fenomenine ağırlık veren bir diğer çalışma ise, Aydın'ın (2018) "Emile Durkheim Üzerinden Mordecai M. Kaplan'ı Okumak: Din Kavramı ve Kolektif Bilinç" isimli çalışmasıdır. Yahudi Sosyolog Mordecai M. Kaplan'ın Emile Durkheim'dan etkilendiği noktaları incelemektedir. Çalışmanın sonunda, Kaplan'ın, Durkheim'in fikirlerinden en çok din alanında etkilenmiş

olduğu, özellikle kutsal, Tanrı gibi kavramlar konusunda bu etkinin artmış olduğu sonucuna varmıştır. Arslan ve Köse (2019) ise, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak İntihar” isimli çalışmalarında intiharın bireysel bir eylem olmanın ötesinde, toplumsal bir fenomen olarak ele alınmasını savunmaktadır. Çalışma, intiharın toplumsal yapılar, normlar ve değerlerle nasıl şekillendiğini ve bu bağlamda bireylerin intihar kararlarını nasıl etkileyen faktörleri incelemektedir. Bu çalışmaların yanı sıra, Durkheim’in din ve intihar fenomenlerini aynı bağlam içerisinde ele alıp inceleyen bir çalışmaya ulaşılabilmektedir. Bu çalışma Taş’ın (2020) “Emile Durkheim’in Sosyolojik Anlayışında Toplumsal İş Bölümü, Sosyolojik Yöntemin Kuralları, Din, Anomi ve İntihar” isimli çalışmasıdır. Bu çalışmada Taş, Durkheim’in sosyoloji metodunu, iş bölümü, din, anomi ve intihar kavramlarını ele alıp değerlendirmekte, bu analizini yaparken de Durkheim’in temel eserlerini kullanmaktadır. Bunların yanı sıra Taş’ın makalesinde Durkheim’in fonksiyonalist toplum görüşü ve empirist metodolojisi tartışılmakta, Durkheim’in intihar kavramına yaklaşımı, onun sosyolojik yöntemleri ve toplumsal olgulara bakışı çerçevesinde ele alınmakta, intiharın bireysel değil, toplumsal dinamiklerle şekillenen bir fenomen olduğu vurgulanmaktadır.

Konuyla ilgili yapılan Türkçe literatür taraması sonucunda, literatürdeki çalışmaların, Durkheim’in ya din konusuna bakış açısı ile ilgili yazılmış oldukları, ya da intihar konusu ile ilgili görüşleri bağlamında yazılmış oldukları görülmektedir. Bu çalışmaların birçoğu, Durkheim’in sosyolojik metodolojisine ve temel eserlerine vurgu yapmış olsa da, Türkçe literatürde din ve intihar fenomenleri ile ilgili birleşik bir analizin eksik kaldığı görülmekte, bu noktada bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağını düşünülmektedir.

3. Durkheim ve “İntihar” Kavramı

Ölüm olgusu, tıpkı doğum gibi kaçmanın mümkün olmadığı ve bireylerin kendi iradeleri dışında gerçekleşen kavramlardır. Bu sebeptendir ki ölüm konusu, birçok düşünürün çalışmalarında yer verdiği konulardan biri olmuştur (Pattabanoğlu, 2015). Durkheim, intiharı sosyolojik bir fenomen olarak tanımlamış ve bireysel bir eylemden ziyade toplumsal bir olgu olarak ele almıştır. Durkheim’a göre intihar, ölümün bilinçli bir şekilde seçilmesidir. Durkheim’in intihar tanımına göre, intihar eyleminin bilinçli bir ölüm tercihi olması yaşam ve ölüm arasında bir orta yol olmadığını vurgulamaktadır (Sun, 2020). Durkheim’in var olan intihar tanımı ile ilgili yapmış olduğu eleştirisi ve kendisinin intihar tanımı ile ilgili yapılmış olan eleştiriler literatürde mevcuttur. Durkheim, 19. yüzyıl Fransız psikiyatristlerinin intiharı her durumda bir delilik biçimi olarak görmelerini eleştirmiştir. Ona göre, intihar sadece psikiyatrik bir sorun değil, aynı zamanda toplumsal bir olgudur (Berríos ve Mohanna, 1990). Durkheim’in intihar teorisi ise, intiharı tek bir nedene bağlaması nedeniyle eleştirilmiştir. Kültürel ve sosyal-psikolojik faktörlerin de intihar üzerinde etkili olduğu savunulmaktadır (Hamlin ve Brym, 2006). Bununla birlikte Durkheim’in Katolik toplumlarda intihar oranlarının daha düşük olduğu yönündeki iddiası, bazı araştırmalar tarafından desteklenmemiştir. Bu farklılık, Katolik toplumların intiharları başka şekillerde kaydetme eğiliminden kaynaklanmaktadır (Day, 1987). Durkheim’in intihar tanımının eleştirildiği bir diğer husus ise, Durkheim’in intiharın sosyal entegrasyon ve moral düzenleme ile doğrudan ilişkili olduğunu savunmasıdır. Ancak, bu modelin tüm intihar vakalarını açıklamakta yetersiz kaldığı kendisine yöneltilen eleştiriler arasındadır (Abrutyn ve Mueller, 2018).

Durkheim’in intihar tanımından yola çıkarak intiharın, ölüm konusunda çoğu zaman bireysel iradenin de konuya dâhil edilmesiyle gerçekleşen bir eylem olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada intihar konusunda bireysel iradeyi etkileyebilecek önemli faktörler bulunmaktadır. Bunlardan biri kişinin dini inancıdır. Din ve intihar konuları ile ilgili yapılmış çalışmaların büyük kısmı çok eskidir. Bu çalışmaların yine büyük bir kısmı ise, din ile intihar arasında negatif bir ilişki bulunduğunu göstermektedir (Lester, 1972: 277). Bu negatif ilişkinin esas mantığı ise, (ortak inanç ve ritüelin yoğunluğu bakımından) bütünleşme oranı yüksek olan dini grup üyelerinin intihar davranışını gerçekleştirme yüzdelerinin diğer gruplara göre daha düşük olması gerektiği fikridir (Durkheim, 2013).

Durkheim'in perspektifine göre intihar oranları, kişilerin dışında bulunan ve onları kısıtlayan güçlere göre değişmektedir. Eğer bireyler, kendi gereksinimlerini ve isteklerini bir grubun gereksinim ve isteklerine tabii kılmakta başarılı olamazlarsa, grup bağlarında oluşan eksiklikler intihar etme eğilimlerini arttırmaktadır. Böyle bireylerin hayatları, grup kültürüne karşı sorumluluk eksikliği sebebiyle kısmen daha az düzenli ve daha az anlamlı görünmektedir. İntihara karşı güçlü bir koruyucu olarak görülen faktör ise, bir grupta kurulu bağlar, grubun beklentilerine boyun eğme ve grupta bütünleşmedir (Stack, 1980: 65).

Durkheim, intiharı sosyolojik bir fenomen olarak ele almakta ve bireysel bir eylemden ziyade toplumsal bir hastalık olarak görmektedir (Castelli, 2023). Durkheim, "İntihar" (2013) isimli eserinde intiharın dört çeşidi olduğunu ifade etmektedir. Bunlar, "egoist", "anomik", "kaderci" ve "özgecil" intihardır. Durkheim'a göre egoist intiharın gerçekleşmesinin sebebi, bireyin toplumla bütünleşememesidir. Özgecil intihar ise, egoist intiharın tam tersine, bireyin içinde yaşadığı toplumla normalden fazla bütünleşmesi durumunda gerçekleşmektedir. Anomik intiharlar, bireyin toplum tarafından bir düzene sokulamaması sebebiyle gerçekleşmekte iken, kaderci intiharlar ise, kişinin içinde yaşadığı toplum tarafından normalden yüksek bir şekilde düzene sevk edilmesinden kaynaklanmaktadır (Durkheim, 2013). Durkheim, egoist intihar ve anomik intiharların kendisinin yaşadığı dönemdeki modern toplumlarda; kaderci intihar ve özgecil intiharların ise geleneksel toplumlarda daha çok görüldüğünü ifade etmektedir (Durkheim, 2013). Bunların yanı sıra Durkheim, intiharın sosyal entegrasyon ve moral düzenleme seviyeleriyle ilişkili olduğunu savunur. Yüksek veya düşük entegrasyon ve düzenleme seviyeleri, intihar oranlarını etkileyebilmektedir (Gerardi, 2020).

3.1 Durkheim'a Göre Din ve İntihar İlişkisi

Durkheim'in (2013) "İntihar" isimli eserinde temellendirmiş olduğu dini bütünleşme teorisi, intihar ile ilgili yapılan sosyolojik çalışmalar için bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Bütünleşmenin kilit noktası, ne kadar çok inanç ve uygulamanın paylaşıldığıdır. Paylaşılan inanç ve uygulamalar arttıkça ve güçlendikçe, bütünleşme de o kadar büyük olmakta ve dolayısıyla intihar riski de o derecede azalmaktadır. Durkheim, dine olan bağlılığı toplumsal bütünleşmenin temel ölçüsü olarak kullanmıştır. Durkheim'a göre Katolikler Protestanlardan daha çok dini dogmalara ve pratiklere sahiplerdir. Bu durum ise Katolikleri, Protestanlardan daha çok bütünleşmiş ve intihara daha az meyil eder hale getirmiştir (Durkheim, 2013) Benzer şekilde, dini bağlılık perspektifine göre, dinin intihardan insanları koruyabilmesi için gereken yegâne şey, bir inanca bağlılıktır. Boşanma, işsiz kalma ve ölüm gibi hayatta karşılaşılabilen olumsuz durumlara sabredebilmenin bir mükafatı olarak, ahirete inanmak, olasıdır ki intihar riskini azaltmaktadır (Stark vd., 1983; Stack, 1982). Ahirete inancın bazı bireylerin, ahiret hayatına kavuşabilmek için intihar etme düşüncesine yaklaşma ihtimallerine karşılık ise, birçok dinde intihar yasaklanmıştır. Mesela, Katolik inancına göre intihar büyük bir günah olarak görülmektedir. İngiliz spiritüalistlerine göre ise, intihar eden bireyin ruhu, intiharın cezası olarak, dünyaya geri gönderilmektir (Lester, 1981: 82).

Durkheim'in toplumsal bütünleşmedeki temel dayanak noktasını din konusu oluştururken, intihar tartışmasının temel dayanağını ise toplumsal bütünleşme konusu oluşturmaktadır (Durkheim, 2013). Özellikle din ve intihar konusu ile ilgili Durkheim, Katoliklerin Protestanlardan daha az intihar ettiklerine dair savını çok fazla dile getirmiş ve bu sav çok geniş çevrelerce kabul görmüştür. Bu geniş çaplı kabul görmenin sonucunda ise bu sav, sosyolojinin "tek yasası" olarak isimlendirilmiştir (Pope ve Danigelis, 1981). Katoliklik ve Protestanlık inançlarına göre, intiharın yasak olduğu eşit oranda vurgulanmış olsa bile Durkheim, Katoliklerin Protestanlardan daha düşük oranda intihar etme eğiliminde olduklarını ifade etmektedir (Durkheim, 2013). Ancak, zaman geçtikçe Durkheim'ın Katolik mezhebine mensup olanların, intihar oranlarının azaldığına dair iddiası sorgulanmaya, bu konuda birçok çalışma yapılmaya başlanmıştır. Dine bağlılıkla intihar etme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların çoğu Durkheim'ın hipotezini reddederlerken, çalışmaların az bir kısmı ise Durkheim'ın iddiasını desteklemiştir (Faupel vd., 1987: 523). İki inanç arasındaki esas

değişken ise, Protestanlığın Katolikliğe göre bağımsız araştırma yapmaya çok daha fazla müsaade etmesidir (Durkheim, 2013).

Katolik inancı ve Protestan inancı arasında bulunan benzerlik ve farklılıklardan hangisinin veya hangilerinin intiharı engellemede en etkili olduğu tam olarak aşikâr değildir. Bununla birlikte, Katoliklik ve Protestanlık arasındaki farkların intihar oranlarındaki farklarla bağdaşması beklenir fakat Katolikler ve Protestanlar arasındaki farklılıkların kapanması bu iki farklı grup için intihar oranlarını eş bir noktaya doğru yönlendirmemektedir (Stack, 1980: 66).

Durkheim'ın Katoliklik ile intihar oranı arasındaki ilişkiye dair açıklamaları, birçok araştırmacı tarafından defalarca test edilmiştir (Stack, 1982: 41-46). Stack, Durkheim ve diğer bazı araştırmacılar tarafından yirminci yüzyılın başlarından ortalarına kadar bulunan verilerin, benzer şekilde önemli bir negatif ilişkinin var olduğunu ortaya koyduklarını fakat çoklu regresyon analizlerinin bu ilişkilerin sahte olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Stack, boşanma oranları konu dışı bırakıldığı zaman, Katolikliğin intihar üzerinde bir etkisi olmadığını iddia etmektedir (1982: 41-66).

Stack'ın ulaştığı sonuçlar, Hammermesh ve Soss (1974) tarafından yapılan analiz çalışmalarıyla çelişmektedir. Hammermesh ve Soss, Katolik okullarına yapılan kayıtların, birçok kontrol değişkeninden bağımsız şekilde, intihar davranışı üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğunu bulmuşlardır (Hammermesh ve Soss, 1974: 93-98).

Dinin intihar davranışı ile ilgili bir koruma görevi görebileceği fikrinden yola çıkan çalışmalardan bir diğeri, Gearing ve Lizardi'nin çalışmalarıdır. Araştırmalarında, dindarlık derecesinin doğrudan intihar etme oranıyla ilgili olduğunu ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte, daha fazla dindarlığın, intihar davranışı riskini daha fazla azaltacağını öngördüklerini de ifade etmektedirler. Dinin koruyucu rolü, saldırganlığı ve düşmanlığı azaltmakta, yaşama tutunma için insanlara daha fazla neden sunmaktadır (Gearing ve Lizardi, 2009: 332-341).

Din ve intihar konusunda sosyoloji alanında önde gelen isim olan Durkheim ise, 19. yüzyılın sonlarında yükselen intihar oranlarının sebebini, geleneksel toplumsal örgütlenme biçimlerinin bozulmasında görmekteydi. Bu görüşüyle birlikte Durkheim, sosyal entegrasyonun nasıl değişip dönüştüğünü ve bunun dinin bireylerin hayatlarındaki rolünü nasıl etkilediğini açıklamıyordu. Durkheim intiharı açıklamada sosyal entegrasyonun önemini vurgulamaktadır. Metropol alanlarında kişisel ilişkilerin yoğunluğunun intihar üzerinde İntihar'da geliştirilen temel argümanlara uygun olarak önemli etkileri bulunmaktadır. Fakat Durkheim, intihar üzerindeki dinsel etkilerin toplumsal bütünleşmenin bir yansımasından başka bir şey olmadığını da ileri sürmekteydi (Stark vd., 1983: 120-131).

Katolik ve Protestan inancı dışında diğer dini inançlar için de intihar konusu ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Örneğin, intihar ve din arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı araştırmalar, intihar oranlarının İslam ülkelerinde daha düşük olduğunu göstermektedir (Abdel-Khalek, 2004). Müslümanlar arasında daha yüksek olan dindarlık oranları, intihar davranışına karşı bir tampon görevi görmektedir (Thorson vd., 1997).

İntihara karşı daha fazla etik değerlere ve dini itirazlara sahip olan bireyler, yaşamak için daha fazla neden bulmaktadırlar (Gearing ve Lizardi, 2009). Çünkü dindarlık, bireyleri koruyucu bir takım sistemleri içermektedir. Çoğu dinde, intihara karşı güçlü cezalar bulunmaktadır. Bu sebepten ötürü, böyle dinlere güçlü bir şekilde bağlı olan bireylerin intiharı düşünme ihtimalleri de azalmaktadır (Gearing ve Lizardi, 2009). Benzer durum, zaman zaman dolaylı yollardan da geçerli olmaktadır. Örneğin, bir din madde kullanımını yasaklayarak, intihar konusunda da dolaylı da olsa koruyucu bir faktör sağlamış olmaktadır (Hilton vd., 2002).

Durkheim, "İntihar" adlı kitabında, intihar konusuna farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Durkheim bu eserinde, fenomenin kendisini anlamaktan çok, sosyal bir fenomenin psikolojik açıklamasına sosyolojik açıklamanın üstünlüğünü göstermekle ilgilenmektedir (Day, 1987). Bu noktadan hareketle intihar konusuna sosyolojik açıdan bakıldığı zaman Durkheim'ın, 19.

yüzyılın sonlarında çoğalan intihar olaylarını, geleneksel toplumsal örgütlenmenin çöküşüyle açıkladığı görülmektedir. Fakat Durkheim, geleneksel toplumsal örgütlenmenin nasıl değiştiğini ve bu değişimin dinin insanların hayatlarındaki rolünde nasıl bir etkisi olduğunu açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu noktada ise Simmel'in ağ teorisi Durkheim'in genel yaklaşımına eleştirel bir dayanak noktası oluşturmaktadır. Sosyal organizasyondaki esas değişiklikler, ağ oluşumunun temelini etkileyip, değiştirmiştir. Ortaçağ zamanındaki toplumlarda ağlar, "coğrafi ve psikolojik faktörlere" dayalı olan ağlarla merkezleri aynı olan dairelerdi (Simmel, 1955: 128). İnsanlara, kapalı ağlarda az sayıda tercih hakkı verilmişti. Din, örgütlenmede toplumlar ötesi olduğu ve yönetim şekliyle ilişkili olduğu için ağları organize etme noktasında kilit bir role sahipti. 19. yüzyılın sonlarına doğru Batı toplumlarında, şehirleşme, sanayileşme ve göç, ağ oluşumunun temelini değiştirmiştir. Bu temel zamanla, birbirleriyle kesişen ve açık çemberler meydana getiren "kişisel çıkarlara" kaymıştır. Simmel bu ağların daha akılcı olduğunu düşünmekteydi. Çünkü Simmel bu ağların bireylere daha çok özgürlük sağladığı fikrine sahipti. Bu ağlar sağladıkları özgürlük alanları ile birlikte, eskisinden daha çok "psikolojik gerilim" ve daha az "duygusal destek" sunmaktaydı (Simmel, 1955: 141-163). Parçalanmış ağ ilişkileriyle karşılaşan, bütünleştirici ve düzenleyici desteklemelerden mahrum kalan insanların intihar oranları artmıştı. O zamanlarda, Katolik inancın anti-modernist tavrı ve okullar, hastaneler, kulüpler vb. örgütsel ağlar, bir rahatlık ve rehberlik kaynağı olarak hizmet etmeye devam eden güçlü ve sürekli bir ağ temeli sağlamışlardı. Durkheim'in teorisi, ağların üç kilit özelliğini göz önünde bulundurmaktadır. Bu kilit özellikler ağların yapıları, işlevleri ve daha geniş kültürel kontekstteki işleyişidir. Dinin intihar davranışı üzerindeki rolü, ağ mekanizması aracılığı ile işlemektedir (Pescosodilo and Georgianna, 1989: 45). Ağ mekanizmaları, üyelerine birleştirici ve düzen sağlayıcı çıkarlar sunma potansiyeli oluşturmaktadır. Bu görevler ise, kişilerin bireysel olarak, dini gruplarla veya daha büyük kültürel sorunlarla karşı karşıya gelme becerisini etkileyerek bir arada ya da düzensiz olarak var olabilmektedir (Pescosodilo ve Georgianna, 1989: 45).

Simmel'in (1955) ağ teorisine göre, çağdaş toplumdaki kişi, birçok sosyal çevre ya da ağa aittir. Fischer de (1982), din, aile ve ekonomi gibi toplumdaki soyut alanların bireysel ağların işleyişi ile ilgili olduğu görüşündedir. Bu ağlardaki kilit özellikler, ağların üyelerinin arasında bulunan etkileşime, diğer bir deyişle sosyal bağlara odaklanmaktadır. Bir kişinin sosyal bağlarının gizil gücü, bir anlamda ağın kendisinin "örgüsüne" bağlıdır. Dini ağların daimi bir cazibesinin bulunmasının nedeni ise, kişilerin zor zamanlarda faydalanabilecekleri ortak bir çıkar sağlama becerisidir (Collins, 1982: 41). Bu güçlü bağlar, kişilere duygusal destek sağlamaktadır (Wellman, 1983). Bireyler, güçlü birer dini otoriteye bağlı oldukları zaman, sadece ve sadece ağın dışında bulunan diğer bireylerle ve diğer ağ üyeleriyle bağlar oluşturmaları engellendiği zaman, kaderci intihar ihtimali yükselmektedir (Pescosodilo ve Georgianna, 1989: 44).

Durkheim intihar ve din arasındaki ilişkiyi analiz ederken, intiharı da dini de ayrı birer fenomen olarak değil, simgeler olarak ele almıştır. Dine ve intihara direkt değil, dolaylı yollarla hitap etmiştir. İntihar mevzu bahis olduğunda, konu bireysel intiharlar veya intihara meyilli olan davranışlar değil, Durkheim'in sosyal sağlığın bir göstergesi şeklinde kullandığı oranlardır (Douglas, 1968: 376).

İntihar söz konusu olduğunda, intihar sayılarıyla ilgili grupların karşılaştırılmalarının, mesela ailelerin ve önemli diğer bireylerin bazı ölüm sebeplerini saklama davranışlarından oluşabilecek farklılıklar sebebiyle, verilerin taraflı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Fakat intiharın verileri, böyle bir şüpheliğe dayalı demografik bir perspektifle analiz edilmeyi gerektirse de hiç kimse ihtiyaç olabilecek istatistiksel materyallerin analiz edilmesini üstlenmemektedir (Day, 1987: 450).

Durkheim, Protestanlığın da Katolikliğin de intiharı eşit şekilde yasaklamış olduğunu ifade etse de analizlerini yaptığı dönemde Katolik öğretiminin ve özellikle de Katolik pratiklerinin intihar sayılarını saklama çabalarının Protestanlara kıyasla Katoliklerde çok daha fazla ve etkili

olduğunu düşündürecek faktörler bulunmaktaydı. Protestanlığın intiharı onayladığını söylemek mümkün değildir fakat Protestanlıktaki dini pratikler, Katolik dini pratiklerinde yer alan intihar yasağının dışsal, kamusal görünümüleriyle kıyaslanabilecek bir şey içermemekteydi. Katolik inancında, intihar eden kişiler için son ayinlerin yapılması ve cenaze töreni yapılması kabul edilmemekte fakat Katolik uygulamasının olasıdır ki en önemli unsuru, intihar etmiş bir bireyin kutsanmış toprağa gömülmesinin yasaklanmış olmasıydı. Diğer bir seçenek olarak, çok basit bir cenaze töreni yapılmakta, intihar eden bireyin inançlı olan akrabaları ve arkadaşlarına, ailenin utancı ve ölen kişinin sonsuz işkenceye uğrayacağına bir hatırlatılması yapılmaktaydı. Bu yasağın, bireyleri intihar etme davranışından tek başına alıkoyması pek mümkün değildi. Fakat intihar eden bireyin ailesinin ve arkadaşlarının duyguları göz önünde bulundurulduğu zaman, tabii nedenlerle, bir ölümün intihar olarak tanımlanması ve intihar diye kayıtlara geçirilmesinin gizlenmesi beklenebilirdi (Day, 1987: 453).

“Kazara ölüm” ifadesi de bu anlamda bir seçenek sunmaktadır. Durkheim’da bu ihtimalleri İngiltere için kabul etmiştir. Bireyler köprülerden atlayarak intihar edebilirler fakat aynı zamanda, köprülerden kazayla düşerek ölebilirler de. Yine benzer şekilde, insanlar kendilerini vurarak intihar edebilir fakat avlanırken de kaza yaşayabilmeleri mümkündür. “Kazara ölüm” ifadesinin seçilme ihtimalinin, özellikle intiharın ciddi bir şekilde yasaklanmış olduğu ve bazı vakalarda bu durumla ilgili net ve ikna edici delillerin var olmadığı durumlarda yüksek olması beklenmektedir. Fakat “kazara ölüm” kategorisinin hangi durumlarda kullanıldığına detaylı bir şekilde bakabilmek için sağlam teorik sebepler de bulunmaktadır. Hiç kimse, dışardan kaynaklanan nedenlerden (intihar, cinayet veya kazayla ölüm) meydana gelen ölümler arasında, davranış ve nedensellik bakımlarından büyük farklar bulunduğunu reddedemez. Fakat intihar ve din arasında, güvenilirlik ya da mana güvencesi ile ayırım yapabilmek, çok mümkün olmamaktadır. Cinayet işlemeyi veya intihar etmeyi düşünen kaç birey, bu düşüncelerinin sonunda, bu eylemlerini bir kaza neticesi ile gerçekleştirmektedir? Aksine, bu tür davranışları gerçekleştirmeye karar vermiş kaç birey, kaza sonucu bu davranışlarda bulunmakta başarısız olmaktadır? Ya da alkollü araba kullananlar ya da aşırı sigara içenler, aşırı yemek yiyenler gibi kendilerine zarar verecek davranışlarda sürekli şekilde bulunan insanlar? Bu süreçlerin güvenilir birer analizi yapılabilseydi, bu tür davranışlarda bulunan bireyler, bu tür davranışlarda hiç bulunmayanların kapladığı alandan daha fazlasına yerleşirlerdi (Day, 1987).

Bu şekilde gerçekleşen ölümlere neden olan süreçler içerisinde önemli düzeyde örtüşme olabileme durumundan kaynaklanan farklı tanımlama zorlukları da bulunmaktadır. Örneğin, intihar eden birey de, başka birini öldüren katil de öldürmeye karar vermiştir ya da, saldırgan davranışlarda bulunan bir sürücü ile dikkatsiz eylemlerde bulunan bir işçinin ne derece intihar etmeye/ cinayet işlemeye eğilimli olduğunu belirlemek oldukça zordur. Bu şekildeki istatistiksel farklılıklar ve ölüm oranlarına dair sonuçların farklılıkları güvenilir olmamaktadır. Güvenilir olduklarını farz etmek, insan davranışını olduğundan daha makul ve amaçlı olarak kabul etmek demektir (Day, 1984: 453).

Douglas, bu konularda yapılmış istatistiklerin tamamının karmaşık toplumsal inşa süreçlerinin yansımaları olduğunu, bir olayın resmiyette intihar olarak sınıflandırılabilmesinin zaman ve mekâna göre değişen birçok faktöre göre değişebileceğini ifade etmektedir. Ailelerin, sağlık çalışanlarının bazı durumlarda bir intihar olayının resmi kayıtlara geçmemesi için, olayı örtbas ettiklerini kabul etmek gerekir. Fakat yalnızca bazı ölçüm hatalarının olabileceğini kabul etmek, o ölçümün kıymetsiz olduğu anlamına gelmemektedir (Doyle ve Rushing, 1983: 124).

Dini bağlılık ve intiharla ilgili yapılan çalışmalarda bulunan çelişkiler, Katolikliğin kuralcı yapısında oluşan bir değişikliğe dikkat çekmektedir. Mesela, Katolikliğin kuralcı yapısı daha hoşgörülü bir hal alıyorsa ya da Durkheim’ın ifade ettiği gibi, özgürce soru sorabilmeyi, eleştirmeyi teşvik edebiliyorsa böylece de Protestanlık ve Katoliklik arasındaki kişinin kuralcı düzenlemesindeki ara kapanıyorsa, o zaman intiharın dini mensubiyete bağı olarak daha az değişiklik gösterdiği tespit edildiğinden, Katolikliğe bağlılık derecesinin geçmişte olduğu

şekilde, intihar sayıları ile çok güçlü bir biçimde ilişkili olmayacağı tahmin edilebilmektedir (Stack, 1980: 66).

Elde edilen çelişkili bulgular, dine bağlılığın intihar etme oranlarına etkisine dair soruların henüz tam olarak cevap bulamamış olduğunu göstermektedir. Bu konuyla ilgili yapılmış çalışmaların hem teorik hem de metodolojik yönleri, Durkheim'in tek yasasının daha detaylı analiz edilmesini gerektirmektedir (Faupel vd., 1987: 524).

3.2 Durkheim'in İntihar Kavramı Bağlamında Din ve Toplumsal Bütünleşme İlişkisi

Dinin toplum için oldukça önemli olduğunu ifade eden Durkheim, bu mahiyeti şu sözleri ile açıklamaktadır: “Din özünde toplumsal bir olgudur. Yalnızca kişisel amaçların peşinde koşmaktan uzak, her zaman birey üzerinde bir kısıtlama uygular. ... Tanrılara karşı işlenen suçlar, topluma karşı işlenen suçlardır” (Durkheim, 2011). Durkheim'in bu cümlelere yer verdiği “Din Hayatının İbtidâî Şekilleri” isimli eseri, “İntihar” eserinden sonra yayınlanmış olan ve Durkheim'in din konusundaki düşüncelerini daha geniş bir perspektiften ele aldığı, dinin temel yapılarına, toplumsal işlevine ve evrimine dair detaylı bir analiz sunduğu önemli bir eserdir. Durkheim'in bu eseri, önceki eserlerine göre bazı önemli fikir değişiklikleri ve vurguları içermektedir. Örneğin Durkheim, “Din Hayatının İbtidâî Şekilleri” isimli eserinde, toplumsal ve bireysel boyutları daha dengeli bir biçimde ele almaktadır. Önceki eserlerinde ağırlıklı olarak toplumsal boyuta odaklanmışken, bu eserinde bireyin dinle olan etkileşimini ve bireyin deneyimini daha fazla vurgulamaktadır. Dinin özellikle toplumsal dayanışma ve bireylerin birbirine olan bağlılığı üzerindeki rolünü vurgulayan Durkheim, toplumsal dayanışma konusuna bu eserinde daha fazla değinmekte ve dinin toplumun bir bütün olarak bir arada tutulmasında oynadığı rolü açıklamaktadır (Durkheim, 2011).

Toplumsal bütünleşme aracı olarak ele alındığı zaman din, özgürlük için yarışan bireysel istekler ile toplumun ortak refahı konusundaki menfaatlerini aynı zeminde birleştirip uzlaştıran sembolik bir ifade olarak da tanımlanmaktadır (Tole, 1993). Dinin bu bütünleştirici özelliğine dayanarak Durkheim, dinin toplumun simgeleştirilmesi olduğunu ifade etmektedir. Dini ritüeller ise, bu ritüelleri gerçekleştiren dini grubun aslında kendisine taptığı ve grup içindeki dayanışmanın tekrar ve tekrar onaylandığı araçlardır (Stark vd., 1983: 121). Öte yandan, dini organizasyonlar bireyler için erişimi kolay olan ve kişilerin kendilerine özgüven sağlayabilecekleri birer kaynaktır. Örneğin Hristiyanlık dininde, papazlar bireylerin dertlerini dinlemekte, diğer üyeler ise birbirlerini desteklemek için bir araya gelmektedirler. Böylelikle kiliseler, yalnız bireylerin sosyalleşebilecekleri birer mekân özelliği de kazanmaktadır (Stark vd., 1983: 125). Benzer şekilde Protestanlık dininde, dini çalışmalara katılan ve bu çalışmalarda diğer üyeleri ‘en iyi arkadaşları’ olarak adlandıran kişilerin yüksek sayıda olduğu da bilinmektedir (Stark ve Glock, 1973).

Değişen zamanla birlikte bu dini kolektif eylemler ve etkileri de değişime uğramaktadır. Mesela modernleşmenin bir sonucu olarak, bireyler eskisi gibi ortak faaliyetlerle sınırlandırılmamakta, kişisel becerilerini ve bireysel farklılıklarını geliştirme noktasında özgürleşmektedirler. Durkheim'in yaşadığı dönemde, bu bireysel inanç ve değer farklılıklarının toplumsal bütünlüğü bozabileceğine dair bir inanç bulunmaktaydı (Marske, 1987). Durkheim ise bu inancın aksine, modern dünyada karşı karşıya olunan asıl riskin bu bireysel inanç ve değerlerdeki farklılaşmanın olmadığını, bu farklılaşmanın olması gerektiğini ve dolayısıyla da bundan kaçmanın mümkün olmadığını ifade etmektedir. Durkheim'in bu konudaki teorisinin temel dayanağı, dinin modern zamanlarda toplumlar için yaşamsal ve bütünleştirici bir güç olduğu fikridir. Din, Durkheim'in moderniteyi etkileyen etik sorunlarla baş edeceği anahtar terimdi. Modern zamanlardaki bireysel inanç ve değerlerdeki farklılaşmayı ise, “yaygın bir belirsizlik ve kafa karışıklığı” olarak tanımlamaktaydı (Seidman, 1985: 109). Durkheim dinin, toplumun ortak çıkarları ile bireylerin uzlaştırılmaz görünen menfaatleri ve kendi kaderlerini

belirleme hakları için dengeleyici bir faktör olduğunu ve bu amaca hizmet edeceğini ifade etmektedir (Tole, 1993).

Durkheim'in teorisinin önemli noktasını modern toplumda dinin yaşamsal ve bütünleştirici güç olduğu fikri oluşturmaktadır (Tole, 1993: 3). 1897 senesinde Durkheim, manevi taahhüdün dünyevi yaşamda bir mana ve istikrar sunduğu için, duygusal anlamda bir ferahlık hissi sağlayabileceğini söyleyen ilk isimdi (Durkheim, 2013). Zaten, dini faaliyetlerin, ritüellerin bahsedilen doğrudan sosyal bütünleştirici etkilerinin yanı sıra, bireylerin rahatlamalarını sağlayacak araçları da bulunmaktadır. İnsanların fani hayat ile tatmin edilemeyecek arzuları ve yine fani hayat ile telafi edilemeyecek hayal kırıklıkları bulunmaktadır. Sadece yaratıcı, sahip olduğu eşsiz güç ile insanların bu arzularına ve hayal kırıklıklarına çözümler sunabilmektedir. İnsanların hiçbiri, sosyal sınıfın olmadığı, göreceli yoksunluğun bulunmadığı bir toplumun nasıl kurulabileceğini bilmemektedir. Bu noktada ise yaratıcı, dünyada çekilen ıstırapların bir karşılığı olarak bir büyüklük sunabilmektedir. Bilimsel olarak ölümsüzlüğün bir yolu bulunmamaktadır. Fakat dinler, ölümden sonra bir yaşam müjdelemektedirler (Stark vd., 1983: 125)

Bütün bu vaat ettikleriyle birlikte din, Durkheim'a göre, toplumsal bütünleşmeden fazlasını yansıtmamaktadır (Stark vd., 1983: 126). Durkheim, dini inançların etrafında toplanan kişilerin "tek bir ahlaki toplulukta" birleşecekleri fikrini kabul etmektedir (Stark vd., 1973: 121). Durkheim toplumun, birbirinden farklı düşünen ve birbirlerinden farklı şekilde hareket eden bireylerden oluştuğunu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle Durkheim, toplumun bireylerinin, aynı olmayan fikirlere ve davranış şekillerine sahip olduğunu söylemektedir. Öte yandan toplum, hem toplumsal yaşamın bilmiş ile ilgili taraflarını (inançlar ve fikirler) hem de davranışlarımızın şekillendiği pratikleri (kuralları, düzenlemeleri, adetleri) sağlamaktadır (Tole, 1993). Bu anlamda toplum, sadece davranış pratiklerini belirlemekle kalmayan objektif bir realizmden daha fazlasını ifade etmektedir; toplum kendisini kişilerin bilinçlerine dayatmakta ve böylelikle davranışların içsel düzenlemelerini de yapmaktadır. Bütün toplumlar, kişilere toplumdaki diğer bireylerle aralarındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini bildiren kurallar bütününe, yani bir disipline sahiptir. Durkheim bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: "İnsanları dizginleyen, sınırları çizen, onlara iş arkadaşlarıyla ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini, yasa dışı tecavüzlerin nerede başlayacağını ve topluluğun geçimi için cari ödemelerde ne kadar ödemeleri gerektiğini söyleyen bu disiplindir" (Durkheim, 1957: 14-15).

Buraya kadar ifade edildiği gibi toplum, bireylerin davranışlarını düzenlemenin yanı sıra aynı zaman da kurucu özelliğe de sahiptir. Toplum her ne kadar, kişilerin dışında somutlaşmış olsa bile, bütün ahlaki bilinçlerde belli bir miktarda içselleştirilmektedir. Aynı zamanda toplum bireylerin dışındadır ve bireylerin doğaları gereği boyun eğmek zorunda bulundukları üstün bir gücü simgelemektedir. Fakat bireylerin içselleştirdiği toplum, bu özelliği sayesinde bireylerin kişiliklerinin önemli bir kısmını oluşturduğu için, bir bağlanma nesnesi görevi de görmektedir (Tole, 1993). Bireylerin doğal olarak boyun eğdikleri bu üstün güçten bahsederken Durkheim (2023), saygının ne anlam ifade ettiğine de değinmektedir. Durkheim'a göre saygı, bireylerin üzerlerinde işleyen içsel ve bütünüyle ruhsal olan zorlamayı hissettiklerinde, tecrübe etmiş oldukları duygudur. "Ahlak ise, kötü olan ama aynı zamanda hoş giden, bireylerin iradelerini kendisine bağlayan ve hevesleri kendiliğinden hareketlendiren bir şeydir. ... (O) ise, hassasiyetlerimizin doğal olarak erişmeye çalıştığı muhteşem bir idealdir." (Durkheim, 1961: 96). Bu sebeple de ahlaki kısıtlamalar, bireylerin üzerlerine çökse bile, yine de onlara tutunulur. Bireylere sorumluluklar verse bile yine de onlar sevilir; sınırlandırmalar getirseler bile yine de bireyler onların çalışma şekline ve bu kısıtlamalardan tatmin olmaktadır (Durkheim, 1982: 47).

Ahlaki inançlar ve etik sistemler, bireylerin toplumla ilişkisinin anlaşıldığı ana araçlar olsalar da her ikisi de insanların toplumsal varlıklar olduğunu ifade eden duygulara dayanmaktadır (Tole, 1993). Bununla birlikte, geleneksel dini inançlar düşme ivmesi gösterebilir de toplumların din ile ortak olan bu unsurları her zaman baki kalacaktır. Durkheim'in de ifade ettiği

gibi, toplum ve din arasında çok uzun süredir, çok yakın bir ilişki bulunmasından dolayı, ikisinin birbirinden ayılması olası değildir. Böyle bir ayrışmanın olabilmesi için hem toplumun hem de dinin kendi doğalarını değiştirmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla da mevcut ahlaki sosyal hayatın, dinsel yaşam ile dolu olduğunu söylemek mümkündür (Durkheim, 2018: 48).

Durkheim, dinsel yaşam ile dolu olan sosyal hayatta birey ve toplum arasındaki bütünleşmenin sağlanabilmesi için, en büyük potansiyelin kentsel bölgelerde olduğunu ifade etmektedir. Bu konuyla ilgili çalışma yapmış olan Fischer (1982) de, benzer sonuçlar ortaya koymaktadır. Fischer'in çalışmasına göre düşünülenin aksine, kentsel bölgelerde yaşayan bireyler, az nüfus yoğunluğuna sahip bölgelerde yaşayan bireyler kadar sosyal etkileşimde bulunmaktadırlar. Küçük topluluklarda hayatlarını sürdüren kişiler genellikle, geniş ailelere sahipken, kentlerde yaşayan bireyler ise sosyal destek ve bütünleşme ağlarının bulunduğu derneklere çok fazla bağımlılık geliştirmekte ve çoğunlukla kendileriyle benzer ilgi alanlarına ve benzer geçmişlere sahip diğer bireylerle tanışmak için fırsatlara daha çok sahip olmaktadırlar. Bu sebeple Fischer'in araştırması, kentsel bölgelerde yaşayan insanların, diğer bireylerle arkadaşlık ilişkileri kurmaları ve gönüllü dernekler aracılığıyla diğer insanlarla yakınlaşmalarının, kırsal toplumdaki akrabalık ilişkilerine kıyasla şehirlerde intihar gibi bencil davranışları azaltabilecek bir etkiye sahip olabileceğini göstermektedir (Faupey vd., 1987: 524). Yani Fischer, kişinin diğer bireylerle arkadaşlık kurmasının ya da gönüllü dernekler yoluyla bağlantılar kurmasının, şehirlerde akrabalık odaklı kırsal topluluklara göre, intihar gibi bencil davranışları azaltmada büyük bir etkiye sahip olması gerektiğini düşünmektedir (Faupey vd., 1987: 525).

Dolayısıyla kişinin diğer bireylerle kurduğu yakın bağların intihar davranışını azaltmakta önemli bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bir kişinin sorunlarını diğer bireylerle paylaşabilmesi, onlardan yardım alabilmesine katkı sağlamaktadır. Bireylerin arasında yakın bağların olmaması ise, kişileri depresyona ve umutsuzluğa sürükleyebilmektedir. Durkheim'in evliliğin ve ailenin intihar etme eylemi üzerindeki etkileri ile ilgili analizi, bu argümanla tutarlıdır (Stark vd., 1983: 126).

Bu noktada Durkheim'in, "İntihar" isimli eserinde, dini sadece sosyal entegrasyon boyutuna yerleştirmiş olmasına ve dinin toplumsal davranışları düzenlemedeki etkisini vurgulamamış olmasına dikkat çekmek gerekmektedir (Pescosolido ve Georgianna, 1989: 39). Bu konuda Durkheim'a çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Örneğin, Stark ve Doyle (1983: 120) dinsel etkilerin sosyal entegrasyonun etkilerine indirgenemeyeceğini ifade etmektedirler. Stark ve Doyle, Durkheim'in din ile sosyal entegrasyonu birlikte ele alıp kaynaştırmasını, dinin intihar üzerindeki bağımsız etkilerini inceleyebilmek açısından bir sorun olarak görmektedirler. Çünkü dinin intihar üzerindeki bağımsız etkilerini inceleyebilmek için, din ile sosyal bütünleşme kavramlarının birbirinden ayrılması gerekmektedir. Bir grupta yer alan bireylerin, birbirleriyle kurdukları bağların yoğunluğu ve bu yoğunluk arttıkça, grubun sosyal açıdan daha fazla bütünleşmiş hale geldiğini söylemek mümkündür. Bu şekilde tanımlanan kavram ise, kültürel içeriğe sahip değildir. Durkheim'in ifade ettiği gibi, yoğun ortak yaşam, bu ilişkileri destekleyebilecek ve ağ üyeleri arasındaki değişimlere egemen olabilecek herhangi bir kültürel unsura atıfta bulunulmaksızın bir ilişkiler ağı olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramsallaştırma, diğer açıklamaları totolojinin pençesinden kurtarmaktadır. Böylelikle, Durkheim'in öne sürdüğü gibi dinin toplumsal bütünleşmeyi etkileyip etkilemediğini görebilmek mümkün hale gelmektedir (Stark vd., 1983: 126).

Stark ve Doyle, intihar konusu ile ilgilendikçe, Durkheim'in yeniden okunması gerektiğini ve bu okumaların sonucunda ise hayal kırıklığına uğradıklarını ifade etmektedirler. Durkheim'in "İntihar" adlı eserinde, dini hor gördüğünü, bu konuda bilgi eksikliğinin bulunduğunu ve bu iki etmenle birlikte yanlış argümanlar ileri sürdüğünü ifade etmektedirler (Stark vd., 1983: 120).

Stark ve Doyle'un Durkheim'i eleştirdikleri bir diğer nokta ise, Durkheim "İntihar" isimli eserinde dini uygulamalar ya da inançlar yerine Katolik ve Protestan inançlarına olan aidiyetin boyutuyla ilgilenmiş olmasıydı. Durkheim bunu yaparken, Katolikliği veya Protestanlığı

dindarlığın bir ölçüsü olarak ele almamakta, bu inançlara mensubiyeti belli toplumsal şartların ve toplumsal fikir ve davranış kalıplarının varlığının bir göstergesi olarak ele almaktadır. İntihar ve din konularında Durkheim'ın elde ettiği bulgular oldukça fazla genelleştirilmişti. İntihar oranlarının az sayıda bir kısmında nüfus kesimlerinden (Katoliklik veya subaylık gibi) bahsedilmekteydi fakat genellikle bulgular tüm nüfus için genellenmiş durumdaydı. Özellikle din konusundaki genelleştirmeler oldukça belirgindi. Durkheim'ın, eyaletlerin bütünü, kendi gayelerine göre, bu eyaletlerin nüfuslarının büyük kısmının bilinen mensubiyet bilgilerine dayanarak, "Katolik" veya "Protestan" olarak sınıflandırmış oluşu, eleştirilen bir diğer noktaydı. Katoliklik ve Protestanlık şeklinde sınıflandırdığı konularda, basmakalıp ve kaba fikirlere sahip olduğu ve bariz şekilde yanıldığına dair eleştiriler bulunmaktadır (Stark vd., 1983: 120-131).

Durkheim "İntihar" isimli kitabının çok büyük bir kısmını, Avrupa'daki Katolik bölgelerle çoğu Protestan olan bölgeler arasındaki intihar oranlarındaki önemli farklılıkları açıklamaya ayırmıştır. Stark ve Doyle, Durkheim'ın dini bir "gerçek" olarak görmediğini fakat dine gerçek etkiler atfetmek istediğini ifade etmektedirler. Esas olarak Durkheim, yazdıklarının çok büyük bir kısmında, dini tek başına değil, temel toplumsal gerçeklerin detaylı bir yansıması olarak ele almaktadır (Stark vd., 1983: 121).

Literatürde, Durkheim'ın iddia ettiği gibi dinin toplumsal bütünleşmeyi etkileyip etkilemediğini görmenin mümkün olup olmadığını tartışan başka fikirler de bulunmaktadır. Örneğin Durkheim'ın intihar oranlarındaki mezhepsel farklılıkları ele aldığı tartışmasında (Stark vd., 1983: 121) hem Katolikliğin hem de Protestanlığın eşit vurguyla intiharı yasakladığını ifade ettiği fikri (Stark vd., 1983: 121) herkes tarafından kabul görmemiştir. Bu iddiaya kesin bir dille karşı çıkan görüşlerden biri yine Stark ve Doyle'e aittir. Stark ve Doyle, Durkheim'ın "İntihar" isimli eserini yazdığı dönemde, Roma Katolik Kilisesi'nin intihara karşı Protestanlık mezhebinde olduğundan çok daha fazla ve çok daha ağır yaptırımlar uyguladığını ifade etmektedirler. Katolikler için, intihar ölümcül günahlar arasındaydı. İntihar eden birey, sadece bu eylemiyle bile ruhunun kurtuluşunu sonsuza dek engellemekteydi. Dindar bir Katolığın, intihar etmesi için, yaşamının ebedi bir lanetten bile daha kötü olduğunu düşünmesi gerekmemekteydi. Protestanlıkta da intihar etmek günahkârlığa götürmekteydi fakat "ölümcül günah" kavramına veya kurtuluş için bağışlanmanın gerektiği fikrine sahip değillerdi. Kısaca söylemek gerekirse, Protestanlık, intiharı yasaklama konusunda Katolikliğe göre, çok daha gerideydi (Stark vd., 1983: 121).

Durkheim (2013), Protestanlık ve Katolikliğe dair çıkarımların asıl sebeplerinin teolojik olmadığını, gerçek nedenlerin toplumsal bütünleşme derecelerindeki farklılıklarda yatmakta olduğunu ifade etmektedir. Katoliklik, "güçlü bir şekilde bütünleşmiş toplumsal grupları" yansıtmaktadır. Katoliklik ile Protestanlık arasındaki toplumsal bütünleşme farklılıklarını Durkheim, teolojiye bağlamaktadır. Buradaki argümanını ise, Katoliklik ile Protestanlıkla ilgili kaba klişelere dayandırmaktadır (Stark vd., 1983: 122).

Durkheim'ın dinsel olarak farklı inanç gruplarını bir arada barındıran toplumları zayıf bir toplumsal bütünleşmeye sahip görmesinin nedeni, dini toplumun bir yansıması olarak görmesidir. Fakat bu noktada Durkheim yine eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerden biri, birbirinden bağımsız birkaç farklı inancın birlikte bulunduğu ahlaki toplumların olabileceği ve böylece böyle bir toplumdaki bireylerin yüksek düzeyde bir sosyal entegrasyon tecrübe edebilecekleri ihtimalini değerlendirmemiş olmasıdır (Stark vd., 1983: 121).

4. Sonuç

İntihar eylemi İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinde günah kabul edilmektedir. Bu noktadan yola çıkan, din ve intihar arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok araştırma mevcuttur. Bu mevcut araştırmaların birçoğu yabancı literatüre aittir. Türkçe literatürde ise bu konudaki çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bu tespitten hareketle bu makalede, Durkheim'ın intihar yaklaşımına yöneltilen eleştiriler analiz edilmiştir. Emile Durkheim'ın sosyolojik perspektifi çerçevesinde, intihar ve din fenomenlerini anlama çabasına odaklanan bu makalede, Durkheim'ın toplumsal

dayanışma, kolektif bilinç ve sosyal entegrasyon gibi temel kavramları da kullanılarak, dinin toplumsal işlevleri de açıklanmaya çalışılmıştır.

Durkheim, sosyolojik düşünceye önemli katkılarda bulunmuş ve toplumsal olayları bireyin psikolojik durumu yerine, toplumun sosyal yapısı içinde anlama çabasıyla dikkat çekmiştir. Bu makalede de intihar olgusu, sosyal faktörlerle bağlantılı bir olgu olarak ele alınmıştır.

İntiharın toplumsal bir olgu olduğunu savunan Durkheim, toplumun yapısı, normları ve değerleri ile intihar oranları arasında bir ilişki kurmuştur. Toplumsal bütünleşme eksikliğinin intihar riskini artırdığını savunarak, bireylerin sosyal çevreleriyle olan etkileşimini vurgulamıştır. İntihar konusunda, Durkheim'ın toplumsal bütünleşme kavramı merkezde yer almaktadır. Bireylerin toplumlarına ne kadar entegre oldukları, onların intihar eğilimlerini belirlemede kilit bir faktör olmaktadır. Toplumsal normlara ve değerlere bağlılık, bireyin sosyal çevresiyle kurduğu bağlar, Durkheim'a göre intihar oranları üzerinde belirleyici etmenlerdir.

Din fenomeni bağlamında ise, Durkheim dinin toplumsal dayanışmayı sağlayan bir araç olduğunu savunmuştur. Din, bireyleri bir araya getirerek toplumsal bütünleşmeyi güçlendirmekte ve sosyal düzenin devamını sağlamaktadır. Bu bağlamda, dinin bireyler arasında paylaşılan inançlar ve ritüeller aracılığıyla toplumsal bir bağ oluşturduğu, Durkheim'ın analizlerinde öne çıkan önemli bir unsurdur.

Durkheim'ın din anlayışına göre, din toplumun bireylerini bir araya getiren bir güç olarak görülmekte ve toplumsal düzenin temel bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Din, Durkheim'a göre, bireyler arasında bir dayanışma ve toplumsal bağ oluşturan bir araçtır. Bu bağlamda, dinin sosyal entegrasyona nasıl katkıda bulunduğunu ve toplumsal düzeni nasıl sürdürdüğünü anlamak, sosyolojik açıdan önemli olmaktadır.

Bu makale, Durkheim'ın sosyolojik görüşünü din ve intihar konularında anlama çabasını yansıtmaktadır. Onun perspektifi, bireyin toplumsal çerçevesi içinde nasıl şekillendiğini ve toplumun bireyler üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, Durkheim'ın sosyolojik mirası, günümüz sosyologları ve araştırmacıları için hala zengin bir kaynak olmaya devam etmektedir.

Sonuç olarak, Durkheim'ın sosyolojik anlayışı, bireyin içsel durumlarına odaklanmak yerine, toplumsal etkileşimler ve yapılar üzerinden olayları anlamaya çalışmaktadır. İntihar ve din fenomenleri üzerinden yaptığı analizler, sosyal bağların bireyin davranışlarını ve toplumun istikrarını nasıl etkilediği konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Durkheim'ın sosyoloji anlayışı, sosyal fenomenleri anlamak ve toplumları güçlendirmek için sosyolojik bakış açısının gücünü vurgulamaya devam etmektedir.

Durkheim sosyolojisinde din ve intihar ilişkisi ile ilgili cevapsız bırakılan soruları keşfedebilmek için ise, konuyla ilgili daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu araştırmalar, din ve intihar ilişkisini, yaşa veya mesleki durumlar gibi özel koşullara indirgeyerek gerçekleştirilebilir. Bununla birlikte, belli bir cinsiyetin intihar oranlarında dini değişkenlerle ilişkili olup olmadığı da araştırılabilecek konular arasında bulunmaktadır. Ayrıca, gelecekteki araştırmaların çeşitli dini grupların intihar oranları üzerindeki farklı etkilerini ele alması da önerilmektedir.

Kaynakça

- Abdel-Khalek, A. (2004). Neither altruistic suicide, nor terrorism but martyrdom: a muslimperspective. *Archives of Suicide Research*, 8(1), 99–113. <https://doi.org/10.1080/13811110490243840>.
- Abrutyn, Seth, and Anna S. Mueller. 2014. The socioemotional foundations of suicide: a microsociological view of durkheim's suicide. *Sociological Theory*, 32(4):327-351.
- Alpay, A. H. ve Şahin, M. C. (2019). Emile durkheim: sistematik din sosyolojisine katkıları açısından bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 43-65. <https://doi.org/10.33537/sobild.2019.10.1.3>

- Aron, R. (1994). *Sosyolojik düşüncenin evreleri*. (A. Korkmaz, Çev.) Bilgi Yayınevi.
- Aydın, İ. E. (2018). Emile durkheim üzerinden mordecai m. kaplan'ı okumak: din kavramı ve kolektif bilinç. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 269-286. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.460952>
- Berríos, G., & Mohanna, M. (1990). Durkheim and french psychiatric views on suicide during the 19th century. *British Journal of Psychiatry*, 156, 1 - 9. <https://doi.org/10.1192/bjp.156.1.1>.
- Blake, J. (1978). Death by hand grenade: altruistic suicide in combat. *Suicide & life-threatening behavior*, 8 1, 46-59 . <https://doi.org/10.1111/J.1943-278X.1978.TB01084.X>.
- Castelli, A. (2023). A durkheimian reading of suicide in goethe's the sorrows of young werther and foscolo's the last letters of jacopo ortis. *Partial Answers: Journal of Literature and the History of Ideas*, 21, 215 - 240. <https://doi.org/10.1353/pan.2023.a899741>.
- Collins, R. (1982). *Sociological insight: an introduction to nonobvious sociology*. Oxford University Press.
- Çelik, K. (2006). Çatışmalar Çağı: Din Bilim İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22), 72-87.
- Day, L. H. (1984). Death from non-war violence: an international comparison. *Social Science and Medicine*, 19(9), 917-27. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(84\)90321-6](https://doi.org/10.1016/0277-9536(84)90321-6)
- Day, L. H. (1987). Durkheim on religion and suicide a demographic critique. *Sociology*, 21(3), 449-461. <https://doi.org/10.1177/0038038587021003009>
- Douglas, J. D. (1968). Suicide: social aspects. *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol.15. Macmillan and Free Press.
- Durkheim, E. (1957). *Professional ethics and civic morals*. (C. Brookfield, Trans.) Routledge & Kegan Paul.
- Durkheim, E. (1961). *Moral education: A study in the theory and application of the sociology of education*. (K. Everett, Trans.) Wilson and Herman Schnurer. The Free Press.
- Durkheim, E. (1982). The rules of sociological method in lukes. S. Lukes (Ed.), *The Rules of Sociological Method and Selected Texts on Sociology and Its Method* (p. 31-163). Free Press.
- Durkheim, E. (2011). *Dini hayatın ilkel biçimleri*. (F. Aydın, Çev.) Eskiyei Yayınları.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar*. (Z. İlkelen, Çev.) Pozitif Yayınları.
- Durkheim, E. (2018). *Sosyoloji ve felsefe*. (M. Elma, Çev.) Pinhan Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2023). *Toplumsal işbölümü*. (Ö. Ozankaya, Çev.) Cem Yayınları.
- Ertit, V. (2020). Sosyolojinin kurucu figürlerinde din. *Akademik Hassasiyetler*, (7)14, 1-35.
- Faupel, E. C., Kowalski, G. S., and Starr, P. D. (1987). Sociology's one law: religion and suicide in the urban context. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 26(4), 523-534. <https://doi.org/10.2307/1387102>
- Fischer, Clause S. (1982). *To dwell among friends: personal networks in town and city*. University of Chicago Press.
- Furseth, I. and Repstad P. (2011). *Din sosyolojisine giriş - klasik ve çağdaş kuramlar*. (2. Baskı) (İ. Çapcıoğlu – H. Aydınalp, Çev.) Birleşik Yayınevi.
- Gearing, R. E. and Lizardi, D. (2009). Religion and suicide. *Journal of Religion and Health*, 48, 332–341. <https://doi.org/10.1007/s10943-008-9181-2>
- Gerardi, S. (2020). Durkheim's sociological analysis of suicide. *Sociology Mind*, 10, 82-85. <https://doi.org/10.4236/sm.2020.102007>.
- Hamlin, C., & Brym, R. (2006). The return of the native: a cultural and social-psychological critique of durkheim's suicide based on the guarani-kaiová of southwestern brazil. *Sociological Theory*, 24, 42 - 57. <https://doi.org/10.1111/j.0735-2751.2006.00263.x>.
- Hammermesh, D. and Soss, M. N. (1974). An economic theory of suicide. *Journal of Political Economy*, 82(1), 83-98. <http://dx.doi.org/10.1086/260171>

- Hilton, S. C., Fellingham, G. W., and Lyon, J. L. (2002). Suicide rates and religious commitment in young adult males in Utah. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 155(5), 413-419. <https://doi.org/10.1093/aje/155.5.413>
- Köse ve Arslan, (2019). Sosyolojik bir olgu olarak intihar. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 2-20.
- Kranitz, L., Abrahams, J., Spiegel, D., and Keith-Spiegel, P. (1968). Religious beliefs of suicidal patients. *Psychological Reports*, 22 (3, PT. 1), 936. <https://doi.org/10.2466/pr0.1968.22.3.936>
- Kirman, M. A. (2005). Dini hayatın ilkel biçimleri ve Türkçe çevirisi üzerine. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 133-147.
- Lester, D. (1972). *Why people kill themselves*. Springfield, Illinois. 18(4), 384. <https://doi.org/10.1177/082585970201800414>
- Lester D. (1981). Spiritualism and suicide. *Omega Journal of Death and Dying*, 12(1), 45-49.
- Lukes, S. (2012). Is Durkheim's understanding of religion compatible with believing? *Religion*, 42, 41 - 52. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2011.637312>.
- Marske, C. E. (1987). Durkheim's Cult of the individual and the moral reconstitution of society. *Sociological Theory*, 5, 1-14.
- Nisbet, R. (1987). Sociology: sociology and religion. L. Jones (Ed.), *The Encyclopedia of Religion* (p. 31-163), c. 13, Macmillan Publishing Company. <https://doi.org/10.2190/OK26-GANV-CDBM-V92R>
- O'Reilly, D., & Rosato, M. (2015). Religion and the risk of suicide: longitudinal study of over 1 million people.. *The British journal of psychiatry: the journal of mental science*, 206 6, 466-70. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.113.128694>.
- Okumuş, E., Baltacı, A., (2020). Din sosyolojisinde emile durkheim: bir giriş denemesi. *Journal of Islamic Research*, 31(1), 32-49.
- Özaydın, İ. ve Gülsoy, N. Ö. (2010). Durkheim sosyolojisinde dinin tarihsel ve güncel olanakları. *Sosyoloji Dergisi*, 3(21), 1-15.
- Özdil, M. (2017). Kolektif ve bireysel kimlikler bağlamında sosyal bütünleşme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(28), 383-400.
- Özyurt, C. ve Mazman, İ. (2015). *Sosyal teoride din*. Hece Yayınları.
- Pattabanoğlu, Z. (2015). Seneca'da felsefe ve ölüm. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22), 137-158.
- Pescosolido, B. A. and Georgianna S. (1989). Durkheim, suicide, and religion: toward a network theory of suicide. *American Sociological Review*, 54(1), 33-48. <https://doi.org/10.2307/2095660>
- Pope, W. and Danigelis, N. (1981). Sociology's 'one law. *Social Forces*, 60, 495-516. <https://doi.org/10.2307/2578447>
- Seidman, S. (1985). Modernity and the problem of meaning: the durkheimian tradition. *Sociological Analysis*, 46, 109-130. <https://doi.org/10.2307/3711055>
- Stack, S. (1980). Religion and suicide: A reanalysis. *Social Psychiatry*, 15, 65-70. <https://doi.org/10.1007/BF00578070>
- Stack, S. (1982). Suicide: a decade review of the sociological literature. *Deviant Behavior*, 4(1), 41-66. <https://doi.org/10.1080/01639625.1982.9967602>
- Stack, S. (1983). The effect of the decline in institutionalized religion on suicide. *Soc Psychiatry*, 15, 65-70. <https://doi.org/10.2307/1385968>
- Stark, R. and Glock, C. Y. (1973). Are we entering a post-christian era. C. Y. Glock (Ed.), *Religion in Sociological Perspective*, (p. 284-96), Belmont, CA: Wadsworth.
- Stark, R., Doyle P. D., and Rushing, J. L. (1983). Beyond Durkheim: Religion and Suicide. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22(2), 120-131. <https://doi.org/10.1177/0038038587021003009>
- Simmel, G. (1955). *Conflict and the web of group affiliations*. New York: Free Press.

- Sun, F. (2020). Self-preservation and sociology's modern moral personality: *Dual strüktüre in Durkheim's Suicide. Chinese Journal of Sociology*, 6, 427-456. <https://doi.org/10.1177/2057150X20932718>.
- Şentürk, R. (2017). *Yeni din sosyolojileri - batı'da 1960 sonrası arayışlar*. (2. Baskı) İz Yayıncılık.
- Taş, S. (2020). Emile durkheim'in sosyolojik anlayışında toplumsal iş bölümü, sosyolojik yöntemin kuralları, din, anomie ve intihar. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 13(29), 442-449. <https://doi.org/10.12981/mahder.679079>
- Thorson, J. A., Powell, F. C., Abdel-Khalek, A. and Beshai, J. A. (1997). Constructions of religiosity and death anxiety in two cultures: the united states and kuwait. *Journal of Psychology and Theology*, 25, 374-383. <https://doi.org/10.1177/009164719702500306>
- Tole, L. A. (1993). Durkheim on religion and moral community in modernity. *Sociological Inquiry*, 63(1), 1-29. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1993.tb00199.x>
- Turner, J. H., Beegley, L. and Powers, C. H. (2010). *Sosyolojik teorinin oluşumu*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) Sentez Yayınları.
- Yenen, İ. (2015). Emile durkheim sosyolojisinde din fenomeni. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 9(17), 441-461.
- Yenen, İ. (2022). Klasik sosyal kuram ve din: karl marx ve emile durkheim'in din yaklaşımları, *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, 4(7), 745-758.
- Wellman, B. (1983). Network analysis: some basic principles. R. Collins (Ed.), *Sociological Theory* (p. 155-200), Jossey-Bass. <https://doi.org/10.2307/202050>

İbadetlere ilişkin fıkî meselelerde nakledilen şaz görüşler ve delilleri

Ercan Kuşak¹

Özet

Fıkî eserler hususunda elimizde bulunan tarihsel birikim, dini daha güzel anlayabilmek ve yaşayabilmek hususunda günümüz insanların hayatlarına ışık tutup, onlara yardımcı olmaktadır. Bu eserlerde bulunan görüşler bazen icmâ denilecek kadar kesin ve katî görüşler olup insanlar tarafından tercih edilmekte, bazen de şâz denilecek kadar zayıf görüşler olup insanlar tarafından rağbet görmemektedir. Fıkî eserlerde şâz kavramı bazen icmâya muhalif olan görüşleri ifade etmek için kullanılırken, bazen de cumhuru ulemanın görüşüne muhalif olan görüşler için kullanılmaktadır. Şâz görüşlerin insanlar tarafından bilinen ve tercih edilen görüşler olmaması, onları değersiz hale getirmemektedir. Her bir görüş, hayatını bu ilme adanmış olan, konunun uzmanları tarafından ortaya konulmuş, bazen akli bazen de nakli bir takım kuvvetli delillere dayandırılmıştır.

Bu makalemizin ilk kısmında, şâz kavramı üzerinde durulmuş ve bu kavramın fıkîta ifade ettiği manaya dikkat çekilmiştir. İkinci kısımda ise fıkî kitaplarının namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler ile ilgili kısımlarında yer alan ve ulemadan nakledilen şâz görüşlere ve bu görüşlerin dayanaklarına temas edilmiştir. Sonuç bölümünde ise bu görüşlerin şâz da olsa birtakım kuvvetli dayanakları olduğu, ulemanın her görüşünün ilmi bir yaklaşımdan kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler şaz, icma, islam hukuku, ittifak

Tür Araştırma Makalesi

Received: 25.11.2024

Accepted: 25.02.2025

Published: 25.06.2025

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslami Bilimler, Türkiye, ekusak23@gmail.com,

 0000-0002-6411-968X

Shaz opinions on matters related to worship and their bases

Abstract

The historical accumulation we have regarding fiqh works sheds light on the lives of today's people and helps them to understand and live the religion better. The views found in these works are sometimes strong enough to be called *ijma* and are preferred by people, and sometimes they are weak enough to be called *chaz* and are not preferred by people. In fiqh works, the concept of *shaz* is sometimes used to express views that oppose the *ijma*, and sometimes this concept is used to express views that oppose the opinion of the majority *ulema*. The fact that absolute views are not known and preferred by people does not make them worthless; each view has been put forward by experts on the subject who have devoted their lives to this science, and is based on a number of strong evidence, sometimes mental and sometimes narrated. This seminar consists of two parts, and the first part focuses on the concept of *shaz* and draws attention to the meaning of this concept in fiqh. In the second part, the *Shaz* jurisprudence books have discussed the *Shaz* opinions and their bases on the issues related to prayer, fasting, zakat and hajj (matters related to worship). In the concluding section, it is concluded that these views have some strong grounds, even if they are *shazas*, and that every view of the *ulema* is based on a scholarly approach.

Keywords *shaz, ijma, low canon, alliance*

Paper type *Research paper*

Beyannameler

Etik Kurul Onayı ve Katılımcı Onamı: Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yayın İzni: Bu çalışma yayın izni gerektirmemektedir.

Veri ve Materyallerin Mevcudiyeti: Bu çalışmada paylaşıma açık veri veya materyal bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Finansman Beyanı: Bu çalışma herhangi bir fon sağlayıcı kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Yazar Katkı Beyanı: Bu çalışma tek yazar tarafından yürütülmüştür.

Teşekkür: Teşekkür edilecek herhangi bir kişi veya kurum bulunmamaktadır.

Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur. Makalede yer alan görüş ve bulgular yalnızca yazara aittir.

Bu makale benzerlik tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

1. Giriş

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de fıkıh ile sosyal yaşam iç içe bir şekilde varlıklarını devam ettirmektedirler. Günümüz insanı birçok yönüyle Asrı Saadet, Selçuklu ve Osmanlı zamanında yaşayan insanlardan farklı olup, daha sorgulayıcı ve nakilden ziyade akli önceleyen insanlar durumundadırlar. İşte tam olarak bu sebep ile günlük yaşamda karşılaştıkları problemlerle alakalı İslam'ın getirdiği çözümlerin dayanaklarını, hikmetlerini ve güzelliklerini bilmedikleri için birçok hususta akıllarındaki şüpheler zail olmamakta, şüphe denizlerinde bocalayıp durmaktadırlar. Bu insanları şüphe denizinden mutmainlik sahiline çıkartmak ancak bu görüşlerin akli ve nakli delillerinin ortaya konması, İslami hükümlerin hikmet ve güzelliklerini kavranması ile mümkündür. Bu hususta alimlerin meseleyi akli ve nakli olarak nasıl ele aldıklarının bilinmesi, her görüş sahibinin mutlaka bir delile dayanıp ona göre görüş beyan ettiğinin bilinmesi insanlarda bu görüşlere karşı bir itminan oluşturacağı açıktır.

Salt üzerinde icmâ edilen fikhî hükümler değil icmâ'ya ve ekseri ulemanın görüşlerine muhalif olan şâz görüşlerin dahi sağlam dayanaklarının olması, görüşlerini aklen ve naklen delillendirmiş olmaları fıkha olan muhabbeti ve mutmainliği artıracak bir hakikattir. Şâz görüşlerin şâz olması onları değersiz hale getirmeyip, aksine bu görüş sahiplerinin ortaya koyduğu farklı bakış açıları fıkıh ilmine bir güzellik ve zenginlik katmaktadır. Bu durum aynı zamanda şâz bir görüşe kıyasla icmâ edilen bir görüşün delillerinin ne kadar kuvvetli ve sağlam olduğunu kendiliğinden ortaya koyacaktır. Fıkıh literatüründe sahip olduğu yer ve fıkıh pratiğindeki önemine rağmen şâz fikhî görüşler hakkında kapsamlı akademik çalışmaların yapılmadığı tespitinden hareketle biz bu makalemizde şâz fikhî görüşler hakkında tafsilatlı bir inceleme yapmaya gayret ettik. Her meseleyi izah ederken öncelikle ulemanın konu ile ilgili görüşü ortaya koyup, ardından bu hususta nakledilen şâz görüşleri geçtiği kaynaklarıyla beraber zikrettik. Ardından bu şâz görüş sahiplerinin dayandığı delilleri ortaya koyduk.

2. Şaz Görüşler ve Delilleri

Makalemizin bu bölümünde şâz kavramı, şâz kavramının hadis, kıraat ve fıkıh ile bağlantısı üzerinde durmaya gayret edeceğiz. Ardından da fikhi eserlerde nakledilen şaz görüşleri ve bu görüşlerin delillerini ortaya koyacağız.

2.1 Şaz Kavramına Genel Bir Bakış

Sözlükte “umumdan ayrılmak, tek başına kalmak, farklı olmak, cemaatten ayrılmak, kural ve kaidelere aykırı olmak” manasındaki şâzze (şüzûz) kökünden türeyen şâz kelimesini ([İbn Faris, 2011: 3/180](#)) bazen hadis, bazen fıkıh kitaplarında, bazen de kıraat ile alakalı eserlerde kullanılmakta olduğu görülür. Hadis ilminde şâz rivayet, kıraat ilminde şâz kıraat, fıkıh ilminde ise şâz görüş şeklinde eserlerde kullanılan bu kavramın, hadis ve kıraat ilminde ne manaya geldiklerine kısaca temas edip, asıl konumuz olan fıkıh ilminde şâz kavramı üzerinde duracağız.

2.2 Hadis ve Kıraat İlminde Şaz Kavramı

Hadis ilminde rivayet edilen hadisler sıhhat derecelerine göre birbirinden farklı terimler ile tarif edilirler. Bu kavramlardan biri de şâz hadis kavramıdır. Hadis ilminde şâz kavramı “sika bir râvinin diğer sika râvilere veya kendisinden daha sika olan bir râviye aykırı olarak tek başına rivayet ettiği hadis” ([Aydınlı, 2010: 38/385](#)) şeklinde tanımlanmıştır. İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449) benimsediği ve öne çıkardığı şâz hadis kavramı bu şekildedir ([Suyuti, 2009: 271](#)).

Kıraat ilminde şâz kavramına gelince; kıraat ilminde kıraatler mütevatir, sahih, şâz ve mevzu olmak üzere dört sınıfa ayrılmaktadır. Bunların içinde konumuz ile alakalı olan şâz kıraat kavramının ıstılahi tanımı alimler arasında farklılıklar göstermektedir. İmam Taberî (öl. 310/923) şâz kıraati “Hz. Osman'ın mushafına ve genele muhalif olan ve senedinde tek kalan kıraatler”

şeklinde tanımlamıştır. Şâz kıraatin tanımı ile ilgili olarak başka alimler tarafından daha farklı tanımlar da zikredilmektedir.

2.3 Fıkıh İliminde Şâz Kavramı

Fıkıh ilminde şâz kavramı; bir içtihadın cumhurun içtihadından ayrılarak tek başına kaldığını ifade etmek için kullanılmaktadır (Öğüt, 1993: 8/94). Bazı alimler şâz kavramını tanımlarken “ulemadan bir kişinin diğerlerine muhalefeti” şeklinde ifade etmişlerdir. Bu tanıma göre şâz görüş icmâ'ya muhalif görüşler manasında kullanılabileceği gibi cumhurun görüşüne muhalif görüşler içinde kullanılabilmektedir Cessâs (öl. 370/981) ve İbn Kudâme (öl. 682/1283) gibi alimlerin, şâz kavramını cumhura muhalif içtihatlar için kullandıkları görülmektedir. Zahirîlere ve Hasan Basrî'ye (öl. 110/728) göre ise herhangi bir konuda ulemanın icmâ etmesinden sonra, içlerinden birinin icmâ ettikleri görüşten çıkması halinde o kişiye şâz denilmektedir (İbn Hazm, 2016: 87). Bu şekilde şâzı icmâ'ya muhalif durumlar için kullanılmaktadırlar. İmam Gazzâlî (öl. 505/1111) ve Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) de şâz kavramına icmâ bahsi altında yer verdiği görülmektedir. Dolayısıyla Hanefî mezhebinin içinde şâz kavramı her iki manada kullanılmış olma ihtimali taşısa da Şâfiî mezhebinde icmâ'ya muhalif görüşler manasında kullanılmıştır. Şâz kavramını her iki mana da kullanan alimler bu kavram ile Fikhî görüşlerin zayıflığını ortaya koymaktadırlar.

3. İbadetler ile İlgili Hususlarda Nakledilen Şâz Görüşler ve Delilleri

3.1 “Abdestte Kulakların Yıkanması Farzdır” Görüşü

Fukâha abdest alırken kulakları mesh etmenin meşru olduğu hususunda icmâ ederken, (İbn Abdilber, 2010: 416) bunun abdestin sünnetlerinden mi farzlarından mı olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefîlerin, Şâfiîlerin ve Malikîlerin de bulunduğu cumhur bunu abdestin sünnetlerinden benimserken (Hattabi, 2010: 357) Hanbeliler ve bazı Maliki alimleri ise bunu abdestin farzlarından görmüşlerdir (İbn Kudame, 2009: 90).

Şâz Görüş ile İlgili Rivayetler; İbn Rüşd Bidâyetü'l-müctehid, Şevkânî (öl. 1250/1834) ise Neylû'l-evfâr adlı eserinde kulaklarda aslolanın mesh etmek olmayıp yıkanmak olduğu ile alakalı şâz bir görüş rivayet etmişlerdir. Tusi bu şâz görüşün İmam Zührî'ye (öl. 124/742) ait olduğunu Kitabu'l-Hilâf adlı eserinde belirtmektedir (Tusi, 2008: 86).

Şâz Görüşün Delili; Bu görüş sahipleri abdesti emreden Maide suresi altıncı ayette geçen ‘yüz’ ifadesinin şümulüne dayanmış, kulakların başa ait olmadığını, yüzün sınırlarına dahil olduğunu, dolayısıyla yüz ile beraber bunlarında yıkanmasının farz olacağını söylemişlerdir (İbn Rüşd, 2016: 76).

3.2 “Mestin Abdestsiz Giyilmesi Caizdir” Görüşü

Fukâha mestleri mesh edebilmek için mestlerin abdestli bir şekilde giyilmesinin şart olduğu hususunda müttefiktir (Serahsi, 2009: 98).

Şâz Görüş ile İlgili Rivayetler; Mestlerin abdestsiz giyilmesinin caiz olduğuyla ilgili şâz görüş, İbn Lubâbe'nin el-Müntehâb adlı eserinde İbnü'l-Kâsım kanalıyla İmam Mâlik'ten rivayet edilmiştir. Yine bu görüşü İbn Rüşd Bidâyetü'l-müctehid adlı eserinde zikretmektedir (İbn Rüşd, 2016: 88).

Şâz Görüşün Delili; Şâz görüş sahipleri bu hususta rivayet edilen Buhari ve Müslim'de geçen rivayete dayanmaktadırlar. Muğire abdest alacak olan Hz. Peygamber (sav)'in mestlerini çıkarmaya çalışınca Hz. Peygamber (s.a.v) kendisine 'Onlara karışma. Çünkü ben onları tahir iken giydim' demiştir. Mestlerin abdestsiz olarak giyilmesini caiz görenler hadis de geçen 'tahir' kelimesini abdestli manasında değil de temiz manasında anlamışlardır (İbn Rüşd, 2016: 88).

3.3 “Deniz Suyu Temizleyici Değildir” Görüşü

Fukâha deniz suyunun temiz (tahir) ve temizleyici (mutahhir) olduğu hususunda müttefiktir ([İbn Hazm: 2016: 210](#)).

Şâz Görüş ile ilgili Rivayetler; İbn Rüşd Bidâyetü'l-müctehid adlı eserinde bu hususta şâz bir görüş zikretmektedir. İmam Tirmizî (öl. 279/892) ise es-Sünen adlı eserinde bu şâz görüşün Abdullah bin Amr'a ait olduğunu deniz suyu hakkında 'O ateştir' dediğini dolayısıyla bu su ile abdest almanın caiz olmadığını söylediğini belirtmektedir ([Nevevi, 2010: 136](#)).

Şâz Görüşün Delili; Bu görüşü benimseyenler, denizlerin cehennemin tabakalarından olduğu ve cehennemin denizlerin diplerinde olduğu ile alakalı nakledilen rivayetlere dayanmışlardır. Yani bu su azap ehlini anımsatan bir su olarak görülmekte ve Hz. Peygamber (s.a.v) ashabını azaba uğrayan Semud halkının sularından sakındırdığı gibi deniz suyundan da sakınmak gerekmektedir, demiştirler ([İbn Kudame, 2009: 22](#)).

3.4 “Güsülden Önce Abdest Almak Farzdır” Görüşü

Fukâha gusülden önce abdest almanın farz olmayıp sünnet olduğu hususunda müttefiktir ([Kasani, 2005: 34](#)).

Şâz Görüş ile ilgili Rivayetler; İmam Nevevî Mecmu' adlı eserinde bu hususta Ebû Sevr (öl. 240/854) ve Ebû Davud'dan (öl. 275/889) abdestten önce gusletmenin farz olduğu ile alakalı şâz bir görüş nakletmektedir ([Nevevi, 2010: 2/186](#)).

Şâz Görüşün Delili; Bu görüş sahipleri bu hususta nakledilen Hz. Aişe hadisinin zahiri ile hükmetmişlerdir. Buhari ve Müslim'de geçen hadiste Hz. Aişe (öl. 58/678) şöyle buyurmaktadır 'Resulullah (sav) cünüplükten yıkanacağı zaman, önce ellerini yıkamaktan başlar, sonra sağ eliyle sol eline su döküp bacaklarının arasını yıkar, sonra namaz abdesti gibi abdest alır. Sonra suyu alıp parmakları ile saçlarını ovar başına üç kere su dökerdi, Son bütün derisi üzerine suyu akıttı' ([İbn Rüşd, 2016: 127](#)) bu hadisin zahirinden bu şekilde gusletmenin farz olduğu anlaşılmaktadır.

3.5 “Kadına İhtilam Olmasından Ötürü Gusül Gerekmez” Görüşü

Fukâha ihtilam olan erkeğe de kadına da gusletmenin farz olduğunda müttefiktir ([İbn Rüşd, 2016: 130](#)).

Şâz Görüş ile ilgili Rivayetler; Erkeklerle ihtilam olmaları durumunda gusül gerekeceği, kadınlara ise gusül gerekmeyeceği ile ilgili İbni Cerîr et-Taberî, İbrahim en- Nehaî'den (öl. 96/714) şâz bir görüş rivayet etmektedir ([Mazeri, 2015: 202](#)).

Şâz Görüşün Delili; İbrahim en- Nehaî, hayız kadın için gusül sebebi iken, ihtilam erkek için gusül sebebidir, diyerek kıyas-ı şebih yoluna gitmiştir. Ve kadına ihtilamdan dolayı gusletmeyi farz görmemiştir ([Mazeri, 2015: 202](#)).

3.6 “Teyemmümde Niyet Şart Değildir” Görüşü

Fukahâ abdest ve gusülde niyetin farz olup olmadığına ihtilaf ederken, teyemmümde niyetin farz olduğunda müttefiktirler ([Şirbini, 2009: 97](#)).

Şâz Görüş ile ilgili Rivayetler; Teyemmümde niyet ile alakalı İbn Hâcer, Fethu'l Bârî'sinde, İbni Kûdame ise Muğnî 'sinde Hasan b. Salih'ten (öl. 168/784-85) teyemmümde niyetin şart olmadığı ile alakalı şâz bir görüş nakletmektedirler ([İbn Hacer, 2013: 434](#)).

Şâz Görüşün Delili; Teyemmüm için niyeti şart görmeyenler, teyemmümü sebebi bilinen müallêl bir hüküm olarak görüp, ibadet olarak görmemişlerdir. Dolayısıyla niyeti şart görmemişlerdir ([İbn Rüşd, 2016: 165](#)). Mezheplerin sebep ve illet ile alakalı görüşlerine

ayrıntılı bir şekilde Ünal Yerlikaya “Hanefî Düşüncede Hakikat-Mecâz İlişkisinin Kavranış Biçimine Etkisi Bakımından Sebep-İllet-Hüküm İlişkisi” adlı araştırma makalesinde temas etmektedir (Yerlikaya, 2018).

3.7 “Necis Şeylerle de İstinca Yapılabilir” Görüşü

Fukahâ temiz olan taş, mendil vs. şeyler ile istincanın caiz olduğunda müttelik olduğu gibi necis olan şeyler ile istinca yapmanın caiz olmadığına da mütteliktir (Şafi, 2008: 37).

Şâz Görüş ile İlgili Rivayetler; Necis olan şeylerle istinca etmenin caiz olduğu ile alakalı İmam Taberî ’den şâz bir görüş rivayet edilmiştir.

Şâz Görüşün Delili; Necis şeyler ile istincayı caiz görenler Ebu Hüreyre (r.a)’dan rivayet edilen ‘Allah resûlü (sav) kemik ve zibil ile istincayı yasakladı ve dedi ki ‘Bu ikisi temizlemez’ hadisinde (Zeylai, 2010: 97) geçen yasağı kerahate hamletmiş ve necasetin aynını gideren her şey ile necaset yapılabileceğini benimsemişlerdir (İbn Rüşd, 2016:197).

3.8 “Namazda Son Oturuş Farz Değildir” Görüşü

Fukahâ namazda ilk oturuşun hükmü hususunda ihtilaf etmiş olsa da son oturuşun farz olduğu hususunda müttelikler (Nevevi, 2016: 4/107).

Şâz Görüş ile İlgili Rivayetler; İbn Abdülber, (öl. 463/1071) el-İstizkâr adlı eserinde namazdaki son oturuşun farz olmadığı ile ilgili İbn Uleyye’den (öl193/809) şâz bir görüş nakletmektedir (Kurtubi, 2010: 524).

Şâz Görüşün Delili; İkinci oturuş farz değil diyenler bu hususta ikinci oturuşu birinci oturuşa kıyas etmek edip, bu husus ile alakalı Basralıların naklettiği zayıf bir hadise dayanmaktadırlar. (Merginani, 2006: 75).

3.9 “Me’mun’a Kendi Hatasından Ötürü Sehiv Secdesi Gerekir” Görüşü

Fukahâ namazda imama tabi olan kişinin (me’mun) yaptığı ve sehiv secdesini gerektirecek hata sebebiyle kendisine sehiv secdesi gerekmeceği, imamın bu kişinin sehivini yüklenecğinde mütteliktir (Şirbini, 2009: 210).

Şâz Görüş ile İlgili Rivayetler; İmama tabi olan kişinin yaptığı hata sebebiyle kendisine sehiv secdesi gerekeceği görüşü İbni Kûdame tarafından Muğnî adlı eserinde şâz bir görüş olarak nakledilmiştir (İbn Kudame, 2009: 32).

Şâz Görüşün Delili; Bu görüş sahipleri imamın me’munun bazı fiillerini yüklediğini ama yaptıkları hataları yüklenmeyeceği görüşündedirler (İbn Rüşd, 2016: 386).

3.10 “Sabah Namazı İçin Kamet Getirildikten Sonra Mesid İçinde Sünnet Namaz Kılınabilir” Görüşü

Fukahâ sabah namazının farzı için kamet getirildikten sonra mescit dışında sünnet namaz ile meşgul olup ardından gelip imama yetişmenin caiz olup olmadığına ihtilaf etmişken, kamet getirildikten sonra mescit içinde bir başka namaz ile meşgul olmanın caiz olmayacağı hususunda ittifak etmiştir (İbn Abdilber, 2017: 74).

Şâz Görüş ile İlgili Rivayetler; İbnü’l Münzir (öl. 318/930) bir kısım alimlerin kamet getirildikten sonra dahi mescit içinde sünnet namaz ile meşgul olmayı caiz gördüğü ile alakalı şâz bir görüş rivayet etmektedir (İbn Rüşd, 2016: 402).

Şâz Görüşün Delili; Kamet geldikten sonra mescit içinde sünnet namaz kılabilmenin caiz olduğu görüşünü savunanlar bu hususta ekseri ulemanın dayandığı ‘Kamet geldiği zaman

farzdan başka namaz yoktur' hadisini ya sahih bulmamış ya da duymamış olup bu hususta İbn Mes'ûd 'tan rivayet edilen bir görüşe dayanmaktadırlar (İbn Abidin, 2023: 378).

3.11 “Cenaze Namazı Abdestsiz Kılınabilir” Görüşü

Fukahâ beş vakit namaz için hadesten tahareti şart gördükleri gibi, cenaze namazı için de hadesten taharetin (abdestin) şart olduğunda müttefiktir (Nevevi, 2009: 5/222).

Şâz Görüş ile İlgili Rivayetler; İbni Hacer el-Heytemî (öl. 974/1567) Kitâbu'z Zevâcir adlı eserinde abdestsiz bir şekilde cenaze namazının kılınmasının caiz olduğu ile alakalı şâz bir görüşü İmam Şa'bî'den (öl. 104/722) nakletmektedir (İbn Hacer, 2018: 2/361).

Şâz Görüşün Delili; Abdestsiz olarak cenaze namazının kılınmasının caiz olduğu görüşünü benimseyenler, cenaze namazında rûkû ve secdeler bulunmadığından bunun namazdan ziyade dua olduğunu ve dua için de abdestin şart olmadığını söylemektedirler (İbn Rüşd, 2016: 473).

3.12 “Kendi İradesiyle Kendini Kusturan Kişinin Orucu Bozulmaz” Görüşü

Fukahâ kendi iradesiyle kusmanın orucunun bozulmadığı ve kendisine kaza gerekmeyeceğinde müttetik iken kendi iradesiyle kusanın orucunun bozulduğunda ve kendisine kaza gerekeceğinde de yine müttetikler (Nevevi, 2009: 6/319).

Şâz Görüş ile İlgili Rivayetler; İbnû'l Münzir el-İcmâ' adlı eserinde kendi iradesiyle kusan kişinin orucunun bozulmayacağı ve kendisine kaza gerekmeyeceği hususunda Hasan-ı Basrî'den şâz bir görüş nakletmektedir (İbn Kudame, 2009: 3/132).

Şâz Görüşün Delili; Kendi iradesiyle kusanın bile orucunun bozulmayacağı ve kendisine kaza gerekmeyeceği görüşünü benimseyenler kusma ile orucun bozulduğu hususunda varid olan hadislerin tümünü sahih görmemişlerdir (İbn Rüşd, 2016: 492).

3.13 “Orucunu Cima İle Bilerek Bozan Kişiye Kefaret Gerekmez” Görüşü

Fukahâ orucunu cima ile bilerek bozan kişiye hem kaza hem de kefarete gerekeceğinde müttetikler (Kasani, 2005: 2/98).

Şâz Görüş ile İlgili Rivayetler; İbn Rüşd Bidayetü'l Müçtehid adlı eserinde orucunu cima ile bilerek bozan kişiye kazadan başka bir şey gerekmeyeceği ile alakalı şâz bir görüş nakletmektedir (İbn Rüşd, 2016: 502).

Şâz Görüşün Delili; Bilerek yapılan cimadan ötürü kaza gerekip kefarete gerekmez, görüşünü benimseyenlerden bir kısmı bu hususta varid olan hadisleri işitmemiş olup, bir kısmı da bu hadisleri işitmesine rağmen bunların emir ifade etmesinde bir kesinlik görememişlerdir. Zira ilgili hadis de 'Köle azat etmeye ve yoksulları doyurmaya gücüm yetmez' diyen adama, adam hasta olmadığı halde Allah resulü (sav) altmış gün orucu şart koşmamış ya da hasta ise bile iyileşince tutması gerektiği ile alakalı bir emirde bulunmamıştır. Eğer farz olsaydı orucu her türlü bu adama emretmesi gerekirdi, demek suretiyle bu görüşlerini delillendirmişlerdir (İbn Rüşd, 2016: 510).

3.14 “Erkekler Mescitten Başka Bir Yerde İtikafa Girebilir” Görüşü

Fukahâ erkekler için itikafın mescitte şart olduğu, mescit dışında bir yerde erkeğin itikafa girmesinin caiz olmadığına müttetikler (İbn Teymiyye, 2001: 27/252).

Şâz Görüş ile İlgili Rivayetler; İbn Hacer el-Askâlanî, Fethu'l Barî adlı eserinde, İbni Lübâbe'den (öl. 330/942) mescitler dışında her mekânda itikafı caiz gördüğü ile alakalı şâz bir görüş nakletmektedir (Karafi, 2012: 2/534).

Şâz Görüşün Delili; Mescit dışındaki yerlerde de itikafı caiz görenler 'Mescitlerde itikafta iken kadınlara yaklaşmayın' ayetinin mefhumu muhalifine göre amel etmiş, mescitlerde girilen itikafta eşlerinize yaklaşamazsınız ama mescitlerin dışındaki yerlerde girilen itikaflarda yaklaşabilirsiniz, şeklinde anlamış ve dolayısıyla mescitlerin dışındaki yerlerde de itikafı caiz görmüşlerdir (İbn Rüşd, 2016: 530).

3.15 “Mukateb Köleye Zekat Farz Olur” Görüşü

Fukahâ kendisiyle mukatebe antlaşması yani efendisine bir miktar ücret ödemek suretiyle hür olma antlaşması yapmış olan köleye zekâtın farz olmadığına müttefiktirler (İbn Hümam, 2009: 2/160).

Şâz Görüş ile İlgili Rivayetler; İbnu'l Münzir el-İcma, İbni Kudâme ise Muğnî adlı eserlerinde mukateb köleye zekâtın farz olduğu ile alakalı Ebû Sevr'dan şâz bir görüş nakletmektedirler (İbn Kudame, 2019: 27495).

Şâz Görüşün Delili; Kendisiyle mukatebe antlaşması yapılan köleye zekât düşer, görüşünü benimseyenler, mukateb kölenin de hür köle gibi tam mülkiyet hakkına sahip olduğunu ve zekâtı emreden ayetlerin umumlarının mukateb köleleri de kapsadığını söylemektedirler (İbn Rüşd, 2016: 543).

4. Sonuç

Bu makalemizde fikhî eserlerde yer almasına rağmen birçok kişinin ilgisini ve dikkatini çekmemiş olan, icmâya muhalif şâz görüşleri ibadetler bağlamında tespit edip, bu görüşlere ve delillerine temas ettik. Şâz görüş sahiplerinin görüşlerini bazen ayetlere, bazen hadislerle, bazen de bu hususta akli birtakım içtihatlarla dayandırdığını, hiçbirinin delilsiz bir şekilde görüş beyan etmediklerini ortaya koymuş olduk. Bu açıdan şâz görüşler her ne kadar tercih edilen görüşler konumunda olmasa da üzerinde çalışmalar yapılmaya değer kıymetli görüşler olup, fıkıh ilmini güzelleştirip, zenginleştirmişlerdir. Bunun yanında fıkha olan güveni ve muhabbeti de artırmak suretiyle İslam'a güzel bir hizmet sunmuşlardır. İslam hukuku her ne kadar evrensel olup, tüm çağların, zamanların ve coğrafyaların ihtiyaçlarını karşılayacak potansiyelde olsa da bazen ortaya çıkan birtakım problemlerin çözümünde cumhurun ortaya koyduğu görüşler yeterli olmayıp, şâz da olsa birtakım görüşlerle de amel etme gereksinimi ortaya çıkmaktadır. “Bilmiyorsanız bilenlere sorun” (Nâhl 43) ayetinin bir gereği olarak bu şâz görüşlerle gönül rahatlığı ile amel edilebilmesi, bu görüşlerin kuvvetli delillere dayandığının bilinmesi ile mümkün olacaktır. Çok nadiren de olsa bazen şâz bir görüş cumhurun görüşünden daha kuvvetli ve günümüz şartlarına daha uygun olabilmektedir. Problemlerin ve sorunların her gün arttığı ve çeşitlendiği bu yüzyılda bu problemlere ve sorunlara İslam'i çözümlerin ortaya konulması için bazen şâz görüşlere başvurmanın kaçınılmaz olduğu açık hakikattir.

Kaynakça

- Aydınlı A. (2010). “Şâz”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul.
- Baberti E. (2007). *İnaye Şerhu'l Hidâye*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Hattabi A. (2010). *Mevâhibul Celîl*, Daru'l-Hadis, Kahire.
- İbn Abidin, (2023), Reddül-Muhtar, Darü'l Marife, Beyrut.
- İbn Abdilber, (2017). *Temhid*, Müessestil Furkan li't-Türasi'l-İslam, Londra.
- İbn Hacer el-Askalani, (2013). *Fethu'l Bârî*, Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, Beyrut.
- İbn Hacer el-Heytemi, (2008). *Kitabu'z Zevâcîr*, Darü'l-Lü'lüe, Kahire.
- İbn Hazm, (2016). *Muhallâ*, Daru İbn Hazm, Beyrut.
- İbn Hazm, (2016). *İhkâm fi usulî'l-ahkâm*, Darul İbn Hazm, Beyrut.

- İbn Faris, (2011). *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Hümam, (2009), *Fethu'l Kadir*, Darü'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Kudame, (2009). *Muğnî*, Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Munzir, (2015). *Lisânü'l-'Arab*, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut.
- İbn Munzir en-Nisaburi, (2012), , *el-Esvêt*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,
- İbn Rüşd, (2016). *Bidâyetu'l Muctehid*, Ensar Yayıncılık, İstanbul.
- İbn Teymiyye, (2001). *Mecmuatu'l Fetevâ*, Daru İbn Hazm, Beyrut.
- Karafi, (2012). *Zehîrâ*, Darü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut.
- Kasani,(2005). *Bedâiu' Sanaî*, Darü'l- Hadis, Kahire.
- Kurtubi, (2003). *Ahkâmu'l Kûr'an*, Daru Alemi'l- Kütüb, Riyad.
- Kurtubi, (2010). *İstizkâr*, Darü'l-Kütübi'l- İlmiyye , Beyrut.
- Kurtubi, (2014). *el-Kâfi*, Darü'l-Gaddi'l- Cedit, Mansure, Kahire.
- Koçyiğit T. (2017). *Hadis İstilahları*, Diyanet Vakfı Yayınları,
- Makdisi el-Hanbeli, (1997). *el-Furu'*, Darü'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut,
- Mazeri, (2015). *Şerhû Telkîn*, Darü'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut.
- Merginani, (2006). *el- Hidâye*, Darü'l-Ferfur , Dimeşk.
- Nevevi, (2010). *Mecmu'*, Darü'l-Hadis, Kahire.
- Nevevi, (2016). *Şerhû Müslîm*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut.
- Nisaburi, (2004). *el-İcma'*, Darü'l-Asar, Kahire.
- Öğüt S. (1993). *Cumhur*. Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Serahsi, (2009). *Mebûsât*, Beytü'l-Efkari'd- Devliyye, Amman
- Suyuti, (2009), *Tedribü'r-râvî*, Beyrut.
- Şafi, (2008). *el- Üm*, Darü'l-Hadis, Kahire.
- Şevkani, (2008). *Neylu'l Evtâr*, Daru İbn Affan, Kahire.
- Şirbini, (2009). *Muğnîl Muhtac*, Darü'l-Fikr, Beyrut.
- Taberani, (1999), *el-Mu'cemu's-sağir*, Daru İhyai't-Turasi'l Arabi, Beyrut.
- Tirmizi, (2015). *Sünen-i Tirmizî*, Müessesetü'r- Risale Naşirun, Beyrut.
- Tusi, (2008). *Kitabu'l Hilâf*, Müessesetü'n- Neşri'l- İslami, Kum.
- Yerlikaya Ü. (2018). *Haşefî Düşüncede Hakikat-Mecâz İlişkisinin Kavranış Biçimine Etkisi Bakımından Sebep-İlletHüküm İlişkisi* (Araştırma Makelesi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Zeylai, (2010). *Nasbu'r Râye*, Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut

Abd, Çin ve Rusya'nın mücadele alanında Türkiye'nin arktika politikası

Hüseyin Karabulut¹ Sami Buğrahan Karabulut²

Özet

Arktika Bölgesi, özellikle 21. yüzyılın başlarında küresel ilginin arttığı, jeopolitik ve jeostratejik öneme haiz bir coğrafya olmuştur. Arktika Bölgesi, küresel iklim değişikliğinin etkileriyle birlikte jeopolitik açıdan her geçen gün artarak daha da stratejik bir alan haline gelmektedir. Küresel iklim değişikliğinin etkileriyle, buzullarının erimesi neticesinde bölgeye ulaşım kolaylaştırmıştır. Potansiyel doğal kaynakları, enerji ve doğal gazının yanında maden ve minerallerin bol bulunması, birçok ülkenin ilgisini çekmektedir. Dünyanın bu önemli ve değerli, her an sıcak çatışma ve kriz ihtimalinin yüksek olduğu bölgesi, ABD, Çin ve Rusya arasında mücadele alanı olmuştur. Bu durumda bölgenin doğal kaynaklara erişimi, yeni deniz ticari rotalarının açılması ve büyük güçlerin hegemonik üstünlük rekabeti, Arktika Bölgesi'ni küresel bir merkez haline taşımıştır. ABD, Çin ve Rusya gibi küresel güçlerin çatışma ve stratejik rekabet alanında Türkiye, Arktika Bölgesi'nde nasıl bir siyasi, ticari ve diplomatik pozisyon almalıdır? Alacağı karar ve belirleyeceği politikalar, Türkiye'nin bölgedeki varlığına ve dış politikasına ne gibi etkileri olacaktır? Türkiye'nin bölgeye yönelik politikası neler içermekte, Türkiye'nin bu mücadele alanındaki potansiyel rolü, gücü ve karşılaştacağı zorluklar nelerdir olabilir? Bu araştırmanın amacı, Arktika Bölgesi'nde artan jeopolitik ve jeoekonomik rekabette Türkiye'nin konumunu, stratejik kazanımlarını ve bölgeye yönelik dış politikasını incelemek olacaktır. ABD, Çin ve Rusya'nın Arktika'daki faaliyetleri çerçevesinde Türkiye'nin, nasıl bir aktör olacağını ve hangi çalışmaları ortaya koyacağını irdelemektir. Türkiye'nin Arktika politikasını şekillendiren iç ve dış dinamikleri analiz etmek, küresel güçlerin Arktika'da, 21. yüzyılın başlarından itibaren Arktika'nın uluslararası önemine odaklanarak, özellikle son çeyrek yüzyıl içinde ABD, Çin ve Rusya'nın bölgedeki politikaları ile bu çerçevesinde geliştirdiği Arktika açılımını kapsamaktadır. Çalışma da nitel yöntem benimseyecek.

Anahtar Kelimeler arktika, abd, çin, rusya, türkiye

Tür Araştırma Makalesi

Received: 23.01.2024

Accepted: 29.05.2025

Published: 25.06.2025

¹ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye, hkarabulut0766@hotmail.com 0000-0002-1593-3837

² Antalya Bilim Üniversitesi, Türkiye, karabulutbugrahan@gmail.com 0000-0003-1689-2616

Türkiye's arctic policy in the arena of Usa, China and Russia

Abstract

The Arctic Region has emerged as a geography of growing geopolitical and geostrategic significance, particularly since the early 21st century, attracting heightened global attention. Influenced by the effects of global climate change, the region is increasingly transforming into a strategic zone, with the melting of glaciers facilitating improved accessibility. The abundance of potential natural resources—including energy reserves, natural gas, minerals, and ores—has drawn the interest of numerous states. This critical and resource-rich area, marked by a persistent risk of conflicts and crises, has become a contested arena among major powers such as the United States, China, and Russia. The convergence of access to natural resources, the opening of new maritime trade routes, and the competition for hegemonic supremacy among global powers has elevated the Arctic to a pivotal position on the world stage. In this context, what political, commercial, and diplomatic stance should Türkiye adopt in the Arctic Region? How might its policy decisions impact its presence in the region and shape its broader foreign policy? What elements define Türkiye's current approach to the Arctic, and what potential roles, capabilities, and challenges might it encounter in this contested sphere? This study aims to analyze Türkiye's position, strategic opportunities, and foreign policy orientation in the Arctic Region amid escalating geopolitical and geo-economic competition. Within the framework of U.S., Chinese, and Russian activities in the Arctic, the research explores Türkiye's potential role as an actor and the initiatives it may undertake. By examining the domestic and international dynamics shaping Türkiye's Arctic policy, the study focuses on the Arctic's growing international prominence since the early 21st century, particularly the policies and regional strategies pursued by the U.S., China, and Russia over the past quarter-century. The research adopts a qualitative methodology to address these questions.

Key Words arctica, usa, china, russia, turkey

Paper type Research paper

Beyannameler

Etik Kurul Onayı ve Katılımcı Onamı: Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yayın İzni: Bu çalışma yayın izni gerektirmemektedir.

Veri ve Materyallerin Mevcudiyeti: Bu çalışmada paylaşıma açık veri veya materyal bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması: Yazar, herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Finansman Beyanı: Bu çalışma herhangi bir fon sağlayıcı kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Yazar Katkı Beyanı: Bu çalışmada yazarlar eşit katkıda bulunmuştur.

Teşekkür: Teşekkür edilecek herhangi bir kişi veya kurum bulunmamaktadır.

Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur. Makalede yer alan görüş ve bulgular yalnızca yazarlara aittir.

Bu makale benzerlik tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

1. Giriş

Dünya'nın gizem dolu Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'ne ulaşmak, yüzyıllardır birçok kâşif, bilim insanı ve maceraperestin hayallerini süslemiştir. Yeryüzünün en tepesine, Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'ne ulaşmanın hayalleri 15. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Kristof Kolomb, Vasco da Gama ve Ferdinand Magellan gibi kâşiflerin, maceraperestlere ve bilim insanlarına uzaklara gitmenin yolunu açarak öncülük ettikleri bilinmektedir. 16. yüzyılda Willem Barentsz, 17. yüzyılda Henry Hudson, 18. yüzyılda James Cook, 19 ve 20. yüzyılda Roald Amundsen, Fridtjof Nansen, Robert Peary gibi birçok kâşif, denizci ve bilim insanlarının yaptıkları keşiflere rağmen Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'nin geneline erişim sağlanamamıştır. Öyle ki 1776 ve 1818 yıllarında Kuzeybatı Geçidi'nin keşfi ve 89. Kuzey enlemini aşmaya yönelik teşvik ve para ödülünün konması bile sonuç vermemiştir (Bravo, 2019: 109).

Amerikalı Arktika uzmanı Oran R. Young'ın 1985 yılında 'Arktika Çağı' tanımlamasını Türk bilim insanı Prof. Dr. Harun Gümrükçü daha da genişleterek, kuzey ve güney kutup ile derin deniz ve okyanusları da kapsayan 'Kutup Çağı' tabirini kullanmıştır (Gümrükçü ve Ceritli, 2020: 2). Günümüzde kutup araştırma ve çalışmalarını yürütmek için birçok ülke hem kendi ülkesinde hem de kutuplarda bilim üsleri kurmuştur. Michael Bravo Arktika'yı "zamansız kozmografiye" benzeterek "Kuzey Kutbu neden, kim için önemlidir?" (Bravo, 2019: 8) sorusunu sormuştur. Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika gibi üç kıtaya kıyısı olan, birçok ada, adacık ve takım adaları, deniz ve deniz buzullarını bünyesinde barındıran Arktika Bölgesi, jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir konumdadır. Bölge, Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesinden (1991) itibaren askeri hüviyetinden arınmış, 21.yüzyılın küresel, bölgesel ve bölge dışı güçlerin hakimiyet mücadelesi alanına dönmüştür. En uzun Arktika Okyanusu kıyı şeridinde sahip Rusya (Rusya Federasyonu), kendini Kuzey Kutbu'na yakın devlet ilan eden Çin (Çin Halk Cumhuriyeti) ve kendisini Arktika ülkesi kabul eden ABD'nin (Amerika Birleşik Devletleri) rekabet alanını oluşturmıştır. ABD, bölgenin "jeostratejik değere sahip olacağına inanırken, iki yakın rakibi Rusya ve Çin, bölgeye ilişkin çarpıcı biçimde farklı ve uzun vadeli hedefleriyle askeri güçlerini genişleterek" (Conley & Melino, 2019: 4) hâkim bir konuma gelebilecekleri görülmektedir.

- Amerika, Avrupa ve Asya kıtaları arasındaki coğrafi konumundan kaynaklı transit geçişlerinin kısa olması,
- Stratejik değerde mineraller, maden yatakları, tahmin edilen petrol ve doğal gaz rezervi, ekonomik ve enerji güvenliği sağlaması,
- İş gücüne duyulan ihtiyaç ve çalışma şartları,
- Eriyen deniz buzullarının bölgedeki kaynaklara erişimi kolaylaştırması,
- 1982 tarihli Deniz Hukuku Sözleşmesinin imzalanarak onaylanması,

Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'nin jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik özelliğini yansıtmaktadır (Østreng, ARCTIS Database).

Buradan hareketle araştırmada hegemon güçlerin kısa ve uzun vadedeki hesapları üzerinde durulacak, birtakım sorulara cevap aranacaktır. Yerkürenin kuzeyinde yer alan Arktika ne anlama geliyor? Bugün Kuzey Kutbu/ Arktika Bölgesi insanlık ve diğer bütün canlılar için ne ifade ediyor? Arktika Bölgesi'nin sınırları nerede başlayıp nerede bitiyor? Komşu ve uzak ülkeler için Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik önemi nedir? Arktika Bölgesi'nin jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik konumu ile ABD, Çin ve Rusya'nın bölgedeki çıkar çatışmaları ve bölgenin uluslararası deniz ticaretindeki yeri nedir? Petrol, doğal gaz ve mineral kaynaklarının yanında canlı kaynaklarıyla, Michael Bravo'nun Kuzey Kutbu: Doğa ve Kültür adlı çalışmasında dediği gibi bir "miras" (Bravo, 2019: 212) midir? Türkiye'nin bölgede ne gibi siyasi, bilimsel ve ticari çalışmaları vardır? Kazanımları ne ölçüde olacaktır? Deniz ticari hacmini yeni rotalar ne kadar ve nasıl etkileyecektir? Bütün bu sorulara cevap aranırken çalışmada literatür ve kaynak taraması yapılmış, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel inceleme ve yayınlar kullanılarak elde edilen bulgular değerlendirilerek sonuç kısmında raporlaştırılmıştır.

2. Kuzey Kutbu /Arktika Bölgesi'nin Konumu ve Keşfi

Antik Çağ'da Büyükayı ve Küçükayı Takımyıldızları denizcilerin yön bulmalarında en büyük yardımcıları oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla Arktika ismi (Çalışmada Arktik yerine Arktika ismi kullanılacaktır. İsminin hem literatür hem de coğrafik olarak daha doğru olduğu kanısında olduğumuzdan Arktik yerine Arktika kullanmayı tercih ettik. Türk bilim insanları arasında her iki isim de kullanılmakta olup bir yazım ve anlam kargaşasına sebep olmaktadır (Karabulut, 2023: 154)³ tüm yıl Kuzey yarımkürede Kuzey Yıldızı'nı gösteren büyük ve küçük ayı takımyıldızları, Latince de 'arcticus', Yunan dilinde 'arktikos, arktos'dan geldiği anlaşılmaktadır (Nuttall, 2005: 117). Muhtemel ki Yunanlı denizciler, MÖ 325 civarında ilk kez girdikleri Kuzey Kutup Bölgesi'ni 'Büyük Ayı takımyıldızının altındaki kara' olarak tanımlamışlardır (Varnajot:56; Lopez & Dantas:14) Ayrıca "Ayıya yakın, kuzey anlamına gelen Yunanca Arktikos" (Megan: Ocak 13, 2022) terimi de kullanılmıştır. Türk Dil Kurumu (TDK) ise 'arktik' ismini Fransızca arctique sıfat olarak ve "Kuzey Kutbu'yla ilgili, Kuzey Kutbu yakınında olan" (TDK, 2022) anlamıyla kullanılmaktadır. Arktika'nın tam zıttın da yer alan Antarktika (Antarktikos) ise "tam karşılığıyla 'Ayı (lar)ın karşısında' anlamına gelen Yunan ve Latin sıfatları 'antarktikos/antarcticus'dan" (Bulkeley, 2015: 2) geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla iki zıt yönde bulunan coğrafi bölgelerin kavramsallaştırılmasında Kuzey Kutup Bölgesi'ne Arktik yerine Arktika kavramını kullanmak hem dil hem de coğrafi olarak daha isabetli olacaktır (Karabulut & Karabulut, 2023: 149).

Etrafı karalarla çevrili, içerisi buzullarla kaplı Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi kuzey 66° 33' enlemleri arasındadır. 14 milyon kilometrekarelik bir alanıyla yeryüzünün en küçük okyanusu olan Arktika Okyanusu, su yolları ve boğazlarla birbirine bağlıdır. Yerküre üzerindeki ortalama 1205 metre ve maksimum 5567 metre derinlikle, en küçük ve en sığ okyanus olan Arktika'ya "en yakın kara kütlesi 700 kilometre uzaklıkta" (Nuroglu, 2021) olup yılın büyük bir kesiminde bölge buzla kaplıdır. Buz ve karla örtülen ve kış mevsimi boyunca karanlığın yaşandığı Arktika Bölgesi, benzersiz ekosistemi ve potansiyel zengin doğal kaynakları ile bilinmektedir.

Arktika Bölgesi; Asya, Avrupa ve Amerika kıtasının kuzeyinde, Arktika Beşlisi olarak kabul Rusya, Kanada, ABD (Alaska), Danimarka (Grönland) ve Norveç tarafından çevrili, İsveç, Finlandiya ve İzlanda'nın da topraklarının bir kısmı içine alan Kuzey Kutup Dairesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Grönland ve Spitsbergen/Svalbard Takımadaları dahil Alaska, Kanada, Norveç ve Rusya'nın kuzey bölgeleri tarafından çevrelenen bir alanı kaplamaktadır. ABD'nin yaklaşık 2,5 katı büyüklüğündeki Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'nin yaklaşık üçte biri karalar ile çevrilidir. Küresel ve bölgesel etkilerin çok fazla olduğu bu coğrafya, öyle ki Almanya'nın da sekiz katı büyüklükte bir alana sahiptir. Kuzey Kutbu genellikle 66° 33' kuzey enlemi olarak kabul edilse de ABD Bering Denizi'ni de bölgesel olarak 53° kuzey enlemine çekerek bir başka konumu belirlemiştir. Güney sınırın İzlanda'ya kadar uzandığı "Arktika Çemberi ve Yüksek Kuzey" (Gümrükçü ve Ceritli, 2020: 3) olarak adlandırılan bölgenin coğrafik bitki örtü sınırı, ağaç yetişme (Tundra bitki örtüsü) alanıdır. Bu coğrafik sınır tanımlamanın yanında hava sıcaklığına bağlı, "yılın en sıcak ayıyla ilgili 10° C eş sıcaklık eğrisi ya da yıllık -4° C eş sıcaklık eğrisi" (Gümrükçü ve Ceritli, 2020: 33) de bir sınır olarak görülmektedir. Yerkürenin kuzeyindeki, en uç noktada yer alan ve farklı tanımlamalara göre 27 ile 40 milyon kilometrekare bir alana sahip olan Arktika Bölgesi, (Gümrükçü ve Ceritli, 2020: 10) bünyesinde Grönland, Spitzbergen/Svalbard, İzlanda'nın büyük bir kısmını, Rusya, Kanada ve Alaska'nın kuzey kıyıları ile bazı adaları barındırmaktadır (World Ocean Review, 2019: 16).

Coğrafik olarak bilinmesine rağmen kâşiflerin buraya ne kadar ulaştığı veya yakınlaştığı, uzun süre soru işareti olarak kalmıştır. "Kutsal bir yer, dünyanın zirvesi ve rekabet alanı" (Janjgava,

³ "Kuzey Kutbu/Arktika üzerine çalışmalar yapan, makale / kitap yazan ve yazılmasına vesile olan Prof. Dr. Harun Gümrükçü bütün çalışmalarında Arktika kavramını kullanmış ve bu yönde de kullanılmasını teşvik etmektedir. TÜBİTAK MAM Kutup Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Burcu ÖZSOY ise yazılarında ve konferanslarında Arktik terimini kullanmaktadır. Antarktika çalışmalarıyla bilinen Prof. Dr. Bayram Öztürk Arktik kavramını kullanırken Çin üzerinde çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. Seriyse Sezen Arktika ismini kullanan bilim insanları arasında yer almaktadır" (Karabulut & Karabulut, 2023: 154).

2012: 95) olarak uzun yıllar kâşif ve bilim insanlarının son zamanlarda da birçok devletin ilgi alanı olmuştur. Kutup bölgesine en yakın, bir başka söylemle “en uzak kuzey”in (Bravo, 2019: 125) keşfi, Yunan asıllı coğrafyacı, denizci ve aynı zamanda kâşif, kutup buzlarını gören Piteas tarafından (MÖ: 330) gerçekleştirilmiştir (Cunliffe vd., 2002: 24). Ardından yaklaşık 550 sene sonra Norveç asıllı Floki Vilgerderson İzlanda'yı, Kızıl Erik olarak nam salan Erik Thorvaldsson' da 893 yılında Grönland'ı keşfetmiştir. Piteas'ın MÖ: 330'lu yıllarda 63° Kuzey enleminin ötesinin “issiz ve önemsiz olduğu” (Bravo, 2019: 43) düşünülürken, Eskimolar Grönland'ın 5-10 enlem daha kuzeyine ulaşmışlardır (Bravo, 2019: 43). Gerhard Mercator'ın 1595 yılında çizdiği Kuzey Kutbu'nun ilk haritasının ardından 1773 yılında Spitsbergen/Svalbard Takımadaları üzerinden 81° kuzey enlemine varılmıştır. Ancak insanoğlunun Kuzey Kutbu/Arktika'yı keşfetme merakı 19. yüzyılda İngiliz Tuğamiral Sir William Edward Parry, Amerikalı Charles Francis Hall ve George W. De Long ile giderilmeye çalışılsa da başarılı olunamamıştır. 20. yüzyıl başlarında 1908 ve 1909 yıllarında Amerikalı kâşif Frederick Cook ve Robert Peary'nin Kuzey Kutbu/Arktika'ya ulaşip ulaşmadığı konusu tartışmalıdır. Ancak 1926 yılında Norveçli kâşif Roald Amundsen sekiz Norveçli, altı İtalyan, bir İsveçli ve bir Amerikalıdan oluşan ekibi tarafından ‘Norge’ adlı zeplinle Kuzey Kutbu üzerinden havadan ulaşmıştır. 1937 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) bayrağının Kuzey Kutbu'na dikilmesi (Breyfogle ve Dunifon, 2022), 1958'de ABD nükleer denizaltısının geçişi (Jenks, 1958), 1962 yılında Sovyetlere ait nükleer denizaltısının daha önce dikelen bayrağa ulaşmasının ardından 1977'de de nükleer bir buzkıran gemisinin Kuzey Kutbu'na ulaşması (Shabad, 1977) 20. yüzyıl kutup keşif çalışmalarının bir göstergesidir. Bu çalışmalar iki büyük dünya savaşını sessizce geçiren Kuzey Kutbu/Arktika'da, Soğuk Savaş Dönemi'yle beraber çatışma, kriz ve rekabet alanı haline getirmiş, bu da bir güvenlik endişesi yaratmaktadır (Janjgava, 2012: 95). Dönemin iki büyük gücü ABD ve Sovyetler, Kuzey Kutup/Arktika Bölgesi'ni “nükleer silahlı kıtalararası füzeler, termonükleer bombalarla yüklü uçaklar ve nükleer denizaltılar” (Janjgava, 2012: 95) için hem kısa bir rota hem de korunacak bir liman olarak görmüşlerdir.

2.1 Kuzey Kutbu (Arktika) Bölgesi'nin Çekim Gücü

Kuzey Amerika'ya ilk kez günümüzden 25 bin yıl önce ulaşan insanoğlunun 45 bin yıl önce Arktika'da olduğu bilinmektedir (Vladimir vd., 2016: 260). Arktika'ya dağılan 40'tan fazla farklı etnik ve yerel halklardan bir kısmının 5.000 yıl önce Kuzey Kutbu'nun ardından Grönland'da ulaştıkları bilinmektedir.

Kuzey Kutbu/Arktika dışından bölgeye doğal kaynaklara erişim, enerji ve maden çıkarma projeleri kapsamında devletlerin teşvikiyle insan göçünde son yıllarda artış göstermiştir. (Heleniak, 2014: 1). Dolayısıyla Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi, yükselen stratejik ve ekonomik değerinin yanında deniz geçiş rotaları ve doğal kaynaklarıyla küresel, bölgesel ve bölge dışı güçlerin ilgi odağı konumundadır.

İklim değişikliğinin etkisiyle buzulların geçmiş yıllara oranla hızla erimesi, (Hugonnet vd., 2021: 726) gemi ve yan sanayi kollarındaki teknolojik gelişmeler, dünyada enerji ve maden kaynaklarına ihtiyacın artması bölgedeki siyasi ve askeri faaliyetleri hızlandırmıştır. Küresel iklim değişikliği birçok yerde olduğu gibi burada da yeni fırsatlar yanında zorluklar da doğurmuştur. İklim değişikliğinin özellikle kıyı bölgelerindeki yerleşim yerlerini olumsuz etkileyeceği gibi Arktika Bölgesi'nin bazı alanlarını ise ulaşılabilir ve yaşanabilir hale getireceği tahmin edilmektedir (Heleniak, 2014: 2). Özellikle deniz ticaret rotalarının kullanımı, potansiyel doğal kaynak ve madenlere erişimi ve bunların taşınmasını kolaylaştıracaktır. Elbette ki bu erişilebilirlik durumu, lojistik ve navigasyon teknolojilerindeki yeni gelişmeler neticesinde artış gösterecektir.

21. yüzyılın başından itibaren iklim değişikliğinin etkisiyle buzulların hızla ısınarak erimesi ve incilmesi jeopolitik, jeoekonomik, jeostratejik ve jeoekolojik bir etki yaratması da bölgenin çekim gücünü artırmaktadır. Arktika bölge devletlerinin dışında başta ABD olmak üzere, Asya ve Avrupa'dan birçok devletin de siyasi, ticari, enerji ve ekonomik nedenlerden ötürü ilgilerinin

arttığı görülmektedir ([The ARCTIS Database, 2022](#)). Birleşik Krallık Meteoroloji Ofisi'nin küresel iklim değişikliği nedeniyle Kuzey Kutbu'nda 2035'e kadar- daha önceki tahminlerin aksine 2050'den çok daha erken- buzsuz bir yaz görüleceği tahmini bölgeye olan ilgiyi artıracakı düşünülmektedir. 2024 yılı aralık ayında yapılan bir araştırma sonucunda Arktika'da "ilk buzsuz günün 3-6 yıl içinde gerçekleşebilme ihtimalinin" ([Heuzé vd., 2024: 1](#)) açıklanması, bölgede yaşanabilecek her türlü hareketliliğin beklenenden de erken başlayacağını işaretini vermektedir. Dolayısıyla stratejik bir konumda bulunan Kuzey Kutbu/Arktika, "dünyanın en militarize bölgelerinden biri haline" ([Verma, 2020](#)) gelmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Ayrıca buzdan arınmış Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi, bölgesel güçlerin yanı sıra, küresel ve bölgeye "nispeten uzak, görünüşte doğrudan çıkarları olmayan uluslararası örgüt ve aktörlerin" ([Stephen, 2011: 94](#)) de dikkatlerinden kaçmayacaktır.

Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi hızla yeni bir küresel deniz taşımacılığı ağına girmektedir. Buzdan arınmış alanlarda ortaya çıkan yeni deniz rotaları diğer rotalara göre daha kısa olması bölgede deniz trafiğini de artıracaktır ([Lasserre vd., 2018: 87](#)). Rusya'nın denetim ve kontrolündeki Kuzey Geçidi (NSR- Kuzey Denizi Rotası), ABD ve Kanada suları üzerindeki Kuzeybatı Geçidi (NWP- Kuzey-Batı Geçidi), Norveç ile Rusya'nın Arktika kıyı şeridinde Kuzeydoğu Geçidi (NEP) diğer alternatif güzergahlara oranla ekonomik bulunmaktadır. Kuzeydoğu Geçidi ise diğer rotalar içerisinde en yüksek ticari hacme sahiptir ([Farré vd., 2014: 301](#)). Hatta Kuzey Deniz Rotaları Panama ve Süveyş gibi kanallara göre daha ekonomik bir taşımacılık yapmaya uygun hale gelmiştir ([Karabulut, 2021: 266](#)). Hatta Kore Denizcilik Enstitüsü'nün tahminlerine göre de "Kuzey Denizi Rotası boyunca Avrupa ve Asya arasındaki trafik yılda %6,5 oranında artacak ve potansiyel olarak tüm kargo trafiğinin dörtte biri" ([Lasserre vd., 2018: 84](#)) bu güzergâh tarafından gerçekleştirilecektir. Bir başka tahmin ise "2030 yılına kadar Kuzey Denizi Rotası'ndan geçecek küresel trafiğin oranının %15'i" ([Lasserre vd., 2018: 87](#)) bulacak olmasıdır. Ayrıca Arktika bölge ülkelerinden yapılan 1993 yılında mineral taşımacılık hacmi 466.600 tondan 2016 yılında 1.295.000 tona yükselirken, 2003 yılında 2.437.601 ton taşınan sıvı yağ, 2013 yılına gelindiğinde 29.419.700 tona çıktığı görülmüştür. Dolayısıyla Arktika Bölgesi'nde düşük seviyedeki deniz ticaret hacmi yeni güzergahlarla artış gösterecek, buzulların erimesi sonucu potansiyel enerji kaynakları, maden yatakları, deniz canlıları ile nadir elementlere erişimini kolaylaştırarak Amerika, Avrupa ve Asya kıtaları arasındaki deniz taşımacılığının yükselişe geçmesi tahmin edilmektedir ([Karabulut, 2021: 265](#)). Hatta dünyadaki endüstriyel üretiminin çok büyük bir kısmının 30° Kuzey enlemi ve üzerinde sağlanmasından dolayı "Arktika Okyanusu, dünyanın en gelişmiş ve üretken bölgeleri arasında yer alan endüstriyel bir Akdeniz" ([Østreng, 2010](#)) haline gelmiştir. Bu ticaret hacmi gelişmiş her ülkenin de dikkatini çekmektedir. Bu da "Arktika'yı, tüm dünyanın jeoekonomisini ve jeopolitiğini değiştiren bir bölge" ([Kadomtsev, 2019](#)) konumuna gelmiştir.

Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'nde permafrost ve buzun altında çok miktarda keşfedilmemiş petrol, doğal gaz ve mineralin varlığı tahmin edilmektedir. Azalan buz ve kar örtüsünün yanında eriyen permafrost, yakın bir zamanda hem kara hem de derin denizlerdeki mineral, maden, deniz canlıları ve enerji kaynaklarına erişimi kolaylaştıracaktır. ABD tarafından yapılan bir araştırmada, Kuzey Kutbu /Arktika Bölgesi "jeolojik olarak tanımlanmış 25 alanda 90 milyar varil petrol, 47 milyar metreküp doğalgaz ve 44 milyar varil sıvı doğalgazın" yani "dünyada keşfedilmemiş petrol ve doğal gaz kaynaklarının yaklaşık yüzde 22'sini" ([Nalley, 2021](#)) bünyesinde barındırdığını göstermektedir. Rusya Doğal Kaynaklar Bakanlığı ise "Arktika Bölgesi'nin 586 milyar varil petrol rezerve ve 73 trilyon varil petrole eşdeğer 10 trilyon tona kadar hidrokarbon yatağına" ([Stephen, 2011: 4](#)) sahip olduğunu tahmin etmektedir. Ayrıca Arktika Okyanusu'nda geleceğin önemli bir enerji kaynağı olacağı düşünülen "büyük metan hidrat yataklarının" ([Stephen, 2011: 7](#)) varlığı da bilinmektedir. "Metan hidrat yatakları dünyanın tüm petrol, doğal gaz ve kömür kaynaklarının toplamından daha büyük bir hidrokarbon kaynağı" ([Wessells, 2012](#)) olarak görülmektedir. Bütün bunların yanında sanayisi ve teknolojisi gelişmiş ekonomilerde kullanılan "fosfat, boksit, demir cevheri, bakır ve nikel" ([Farré vd., 2014: 303](#)) gibi madenler de bolca bulunmaktadır. "Rusya Federasyonu Arktik Bölgesi'nin Gelişim ve 2035'e Kadar Ulusal Güvenliğin Sağlanması Stratejisi" belgesine göre

Kuzey Kutbu /Arktika Bölgesi'nde "yaşam süresi 2014'te 70,65 yıl iken 2018'de 72,39 yıla yükselmiş, bölgeden göç nüfus çıkışı yüzde 53 azalmış, işsizlik 2017'de yüzde 5,6'dan 2019'da yüzde 4,6'ya düşmüş ve üretimin 2014'te yüzde 5'ten 2018'de yüzde 6,2'ye yükselmiş," olması ticaret savaşlarını hızlandıracaktır. Kuzey Kutup/Arktika Bölgesi içinde 15'i henüz üretime geçmeyen yaklaşık 60'ın üzerinde büyük petrol ve doğal gaz sahası bulunmaktadır. Bu sahalardan 43'ü Rusya'da, diğer 18 alandan 6'sı ABD'nin Alaska Bölgesi'nde, 11 tanesi Kanada'nın kuzeybatı topraklarında yer alırken Norveç'te bir adet bulunmaktadır. Bunun yanında petrol ve doğal gaz kaynaklarının yaklaşık yüzde 36'sı Kuzey Amerika'da yer alırken, Avrasya'nın toplam kaynaklarının yaklaşık yüzde 63'üne sahip olduğu tahmin edilmektedir (Nalley, 2021).

Elbette ki böyle zengin bir coğrafyada Amerika, Çin ve Rusya gibi üç büyük ekonomik güç arasında rekabet çatışması da kaçınılmaz olacaktır. Ayrıca Avrupa Güvenlik ve Savunma Asamblesi'nin (BAB) Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'ni araştırması, Avrupa Birliği (AB) ile Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) bölgeyi stratejik bir alan olarak görmesi (Stephen, 2011: 95) bölgenin önemini ortaya koymuştur. Bununla birlikte AB'nin de "iş birliği ve çok taraflı anlaşmaların yanında güvenli, istikrarlı, sürdürülebilir, barışçıl ve müreffeh bir Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'nin tüm dünya için önemli olduğunu" (EEAS, 2022) açıklaması, bütün dikkatlerin bu yöne çevrilmesine neden olmuştur. Avrupa'dan "Almanya, Polonya, Hollanda, Fransa, İspanya, İtalya ve Büyük Britanya ile Asya kıtasından Japonya, Güney Kore" (Janjgava, 2012: 96) bölgenin denizcilik, ulaşım, enerji ve maden kaynakları ile ilgilenmektedirler.

Arktika Bölgesi 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren popüler bir turizm destinasyonu haline gelmiştir. Kuzey ışıkları başta olmak üzere ekoturizm, sportif avcılık, doğa ve hayvan gözlem fotoğrafçılığı ile macera turizmi gibi etkinlikler bölgenin turizm kaynakları olarak gösterilmektedir (Veijola & Mazzullo, 2019: 65). Geniş tundra ve tayga manzaraları, metrelerce kalınlığında buzdağları ile yüzlerce yıldır burada yaşayan Aleut, Inuit ve Saami gibi yerli halkların kültürel değerleri ve yaşam biçimleri görülmeye değer hazinelerdir. Grönland'da 1960'lı yıllarda başlayan turizmle 2022 yılında gelen turist ve konaklama sayısı bir önceki yıla oranla yükselme gözlenmekte, özellikle geceleme sayısında yüzde 133 gibi yüksek bir artış olmuştur. Kruvaziyer gemilerinde uğrak yeri haline gelen Arktika'da, havaalanlarının geliştirilmesi ve uluslararası tarifeli uçak seferlerinin yaygınlaşmasıyla gelen turist sayısında artış, turizmin gelirinde de büyüme görülecektir.

3. ABD, Çin ve Rusya'nın Kuzey Kutbu (Arktika) Politikalarına Kısa Bakış

"Ortadoğu dışında bir yerde daha fazla petrol ve gaz tedariğinin varlığı fikri" (Snow, 2014) ABD, Rusya ve Çin Kuzey Kutup/Arktika Bölgesi'ni stratejik değerinde etkili olmuştur. "Rusya'nın Arktika'ya dönüşü, ABD'nin stratejisini yeniden değerlendirmesi ve Çin'in artan ilgisi" (Kadomtsev, 16 Ağustos 2019) nedeniyle bölge mücadele, çatışma ve kısmen de iş birliği alanı haline gelmiştir (Sørensen & Klimentko, 2017: 46; Leiser, 2022).

"Kuzey Kutup/Arktika Bölgesi ABD için ne anlama geliyor?" (Heininen vd., 2014: 22) sorusuna Başkan Trump'ın Grönland Adası hakkındaki konuşmalarına bakmak yeterli olacaktır. ABD, Rusya'dan satın aldığı Alaska topraklarından kaynaklı bir Arktika ülkesi konumunda yer almaktadır. Buna rağmen ABD Soğuk Savaş Dönemi itibarıyla Arktika ülkeleri arasında aktif politika ve stratejik çalışmalar konusunda gerilerde kalmıştır (Shubin, 2020). Avrupa, Asya ve Ortadoğu'ya yönelik izlediği siyasetin aksine bölgenin önemini kavramamış olacak ki burayla uzun süre ilgilenmemiştir (Shubin, 2020). Başkan Nixon 1971 yılında Kuzey Kutup/Arktika Bölgesi hedeflerini belirlemiş, sonraki yıllarda çıkarılan Ulusal Güvenlik Belgeleri'nde bu hedefler yerini almıştır (Karabulut, 2021: 269). 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni onaylamayan tek Arktika ülkesi olan ABD, bölgeye farklı perspektiflerden bakarak çok yönlü çıkar siyaseti gütmektedir. 1984 tarihinde çıkarılan Kuzey Kutbu Araştırma Politikası Yasası'nda (Arctic Research and Policy Act of 1984) ABD, Kuzey Kutup/Arktika Bölgesi'ni milli güvenli için kritik öneme sahip stratejik bir nokta olarak görmektedir. 1984 tarihli yasa ayrıca

devletin dışa bağımlılığını azaltacak, ekonomik gücü artıracak hayati öneme haiz enerji kaynakları olduğunu da ortaya koymaktadır. Bölgenin “kuzey yarımküreden Amerika’ya yönelik potansiyel füze ve hava saldırıları için en kısa yol” (Shubin, 2020) olması ABD için vazgeçilmeyecek kadar değerli bir konumda olduğunu göstermiştir. Bundan dolayı Alaska’yı “dünyadaki en gelişmiş savaş araç gereç teknoloji üssü” (Air Force, 2022) konumuna getirmek için 2020 Hava Kuvvetleri Arktik Strateji Belgesi’ne koymuştur. Kendisini bir Arktika ülkesi gören ABD, “Rusya kadar hiçbir ülkenin 66. paralelin üzerinde bu kadar kalıcı askeri varlığı yoktur” (Air Force, 2022) tespiti ile bölgede Çin ve Rusya’ya karşı kapasitesini artırmaya yönelik Arktika Araştırma Planı 2022-2026’ı yayınlarak büyük bir adım atmıştır (The White House, 2022).

Bölgedeki potansiyel enerji kaynakları “ABD’nin Ortadoğu petrolüne bağımlılığından” (Stephen, 2011: 3) kurtulmasının yolunu açacaktır. Çünkü Ortadoğu, Afrika ve Latin Amerika’da yaşanan siyasi, dini, etnik, sosyal ve milliyetçi çatışmalardan ötürü ithal ettiği petrolün nakliyesinde kimi zaman kriz, kimi zamanda endişe yaşamaktadır. Dolayısıyla enerjiye olan “dış bağımlılığını azaltmanın yolu, Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi petrol sahalarını geliştirmekten” (Stephen, 2011: 8) geçmektedir. Bunun için de iki deniz ile iki devleti (Kuzey Buz Denizi ile Arktika Okyanusu, ABD ile Rusya) birbirine bağlayan jeostratejik öneme haiz (Rossi, 2022) Bering Boğazı sorununu bir an önce çözüme kavuşturması gerekmektedir (Brigham, 2024).

Kanada ve Rusya’nın kıyılarının yüzde 75’ine sahip olduğu Arktika Okyanusu’nun 2003’ten beri haritasını çıkaran ABD (Stephen, 2011: 13), kendisini “gezegenin yüksek enlemlerinin lider bir devleti” (Kadomtsev, 2019) olarak konumlandırmakta ve “Rusya’yı ‘güç kullanmayı’ planlamakla ve Çin’i de ‘saldırgan bir davranış modeli’ sergilemekle” (Kadomtsev, 2019) itham etmektedir. 2015 yılında dönemin Başkanı Barak Obama’nın Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi’ni ziyareti ve 2019 yılında dönemin ABD Dışişleri Bakanı Pompeo’nun Finlandiya’da yaptığı konuşmasıyla ABD’nin Kuzey Kutup/Arktika Bölgesi’nde Rusya ve Çin arasında yaşanan rekabetin farkında olduğu anlaşılmaktadır. Bakan Pompeo’nun ardından dönemin Başkanı Trump’ın Grönland’ı satın alma girişimi Arktika’daki siyasi ve ekonomik gücünü artırmaya yöneliktir (Karabulut, 2021: 261-281).

Çin, Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi’ni yeni bir stratejik cephe Grönland’ı da “Kutup İpek Yolu Projesi’nin anahtarı” (Hinshaw & Jeremy, 2019) olarak görmektedir. Ayrıca “Dünya egemenliği” (Breum, 2018) yolunun da buradan geçtiğine inanmaktadır. Çin’in bölgeye önem vermesi, 1981 yılında Çin Arktika ve Antarktika İdaresi’ni (CAA), 1989 yılında da Çin Kutup Araştırma Enstitüsü’nü (PRIC) kurmasıyla başlamıştır (Çevik & Durukan, 2020: 254). Çin, “hem şimdiki kuşağa hem de gelecek nesillere fayda sağlayacak büyük bir dava” olarak gördüğü bölgeye, 28 Temmuz 2004 yılında Norveç’in kuzeyinde yer alan Spitsbergen/Svalbard Takımadaları’nda ilk bilimsel araştırma merkezi Sarı Nehir İstasyonu’nu (Yellow River Station-YRS) açarak adım atmıştır. Ayrıca 2018 yılında İzlanda’da Çin-İzlanda Arktika Bilim Gözlemevi’ni açarak kuzeyde bilimsel faaliyetlerini artırma yoluna gitmiştir.

Kuzey Kutbu ve Arktika Okyanusu’na kıyısı olmamasına rağmen yaptığı ekonomik, siyasi, çevresel ve bilimsel çalışmalarıyla 2013 yılında Arktik Konseyi gözlemci üye statüsü elde eden Çin, “doğrudan veya dolaylı olarak Arktika yönetimiyle ilgili birçok uluslararası kuruluşlarda taraf” (Jakobson, 2012: 11) olmuştur. Böylece konseyin bütün toplantı ve çalıştaylarına katılma hakkını kazanarak bölgede aktif bir pozisyon elde etmiştir. 2018 yılında da Arktika Politikası başlıklı Beyaz Kitap’ı yayınlarak kendisini ‘Kuzey Kutbu’na Yakın Devlet’ ilan etmiştir. Bununla birlikte Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi’ni “Kuşak ve Yol Girişimi’ne dahil ederek, havaalanları, demiryolları, limanlar, denizaltı enerji nakil hatları” (Conley & Melino, 2019: 5) ile donatmaktadır.

Çin’in, Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi’ne olan ilgisinin temelinde ekonomik ve stratejik nedenlerin yanında potansiyel enerji kaynakları bulunmaktadır. “Dünyanın en büyük enerji tüketicisi” (Sharma, 2021) olan Çin’in, büyüyen ticari hacmi ve artan ihracatı enerjiye olan

ihtiyacını beraberinde ortaya çıkarmıştır. Çin'in, mevcut enerji ihtiyacı 2040 yılına kadar iki katına çıkacak (Nalley, 2021) olmasından dolayı yeni enerji kaynaklarına yönelmektedir. Bundan dolayı Doğu Çin ve Güney Çin Deniz'lerindeki siyasi istikrarsızlardan dolayı Afrika ve özellikle Ortadoğu'dan ithal ettiği enerji kaynaklarının tankerle yapılan sevkiyatında zaman zaman kriz yaşayan Çin (Karabulut ve Gümrükçü, 2021: 177-256), ticaretinin %5-15'i gibi kısmını Kuzey Denizi Rotasına (NSR) kaydırarak doğabilecek krizleri gidermeyi planlamaktadır (Veijola ve Mazzullo, 2018: 84). Dolayısıyla Çin enerji kaynaklarını ve tedarik yollarını çeşitlendirmeyi stratejik görmektedir. Keşfedilmemiş ham petrol ve doğal gaz rezervlerinin varlığı, (USGS, 2022) yeni deniz rotaları (yukarıda detaylı şekilde açıklanmıştır) ile jeopolitik ve jeoekonomik konumundan dolayı ilgisi fazladır (Nakano, 2018). Denizcilik, balıkçılık ve doğal kaynaklar bakımından yeni fırsatlar yaratacağına inanan Çinli yetkililer, 1999'dan 2024 yılına kadar 13 defa Arktika seferi yaparak çalışmalarına devam etmektedir.

Rusya'nın Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'ne gelişi on birinci yüzyıla kadar uzanmış olsa da asıl ilgisi 16. yüzyılda başlamıştır (McCannon, 1998: 12; Rumer, Sokolsky & Stronski, 2021: 1). Eski Sovyetlerden beri Rusya, Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'ni "güvenlik ve ekonomik" temelli, topraklarının "ayrılmaz bir parçası" (Breum, 2019) ve kendini de "Kuzey Kutbu milleti" görmektedir. Birçok Sovyet ve Rus liderin hayalini süsleyen Stalin'in 'Kızıl Arktika' (Mc Cannon, 1998: 5) adını verdiği Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi, güvenliğinin anahtarı, kısa ticaret rotaları ile enerji kaynaklarının deposu olarak görülmektedir.

15 Nisan 1926'da Sovyet Hükümeti "Arktika Okyanusu'nda bulunan toprakların ve adaların SSCB'nin toprakları olarak ilan edilmesini" (The United Nations, 2022) içeren bir kararname yayınlayarak Arktika politikasını belirlemiştir. Arktika Okyanusu'na kıyısı olan beş devletten (Rusya, Kanada, Norveç, ABD, Danimarka) coğrafik olarak en büyüğü ve en uzun kıyıya sahip olan Rusya'nın bölgede askeri, ekonomik, sosyal, ekolojik ve stratejik gibi "sayısız ve çok boyutlu ulusal çıkarları" (Heininen, 2014: 9) bulunmaktadır. Sovyetler, 1933'te kurduğu ve 1937'de Kuzey Filosu adını alan filo ile Arktika'nın güvenliğini sağlamayı hedeflemiştir (Kipp, 1999). Kola Yarımadası merkezli bu filo, Kuzey Denizi Rotası'nın güvenliği ve Rusya'nın enerji kaynakları ile çıkarlarını korumak için kritik bir rol oynamaktadır (Davyatkin, 2018).

Rusya, 2007 yılında iki Rus denizaltı tarafından Kuzey Kutup/Arktika Bölgesi tarihinde ilk defa denizin 4.261 metre derinlikteki tabanına titanyum alaşımlı bayrağı dikerek (Faulconbridge, 2007) burayı kontrol ettiğini göstermiştir. Bundan yedi yıl sonra da topraklarının en kuzey bölgesine 2014 yılında bölgedeki gücünü korumaya yönelik uluslararası Sabetta Havaalanını inşa etmiştir (Korenyako, 2015). Bununla yetinmeyen Rusya, Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'nde onlarca havaalanı inşa etmeyi planladığı ve Rus Arktika Bölgesi'ne S-300 ve S-400 füze sistemlerinin konuşlandırarak olası bir hava saldırısından koruyacağını düşünmektedir. (Ashby, 2021) 26 Ekim 2020'de onaylanarak 15 yıl sürmesi planlanan 'Rusya Federasyonu Arktika Bölgesi'nin Gelişim ve 2035'e Kadar Ulusal Güvenliğin Sağlanması Stratejisi'ne (IECCA, 2022) göre 85,1 trilyon metreküp' ten fazla doğal gaz, 17,3 milyar ton petrol rezervlerine ulaşması, liman ve lojistik tesisleri geliştirmeyi hedeflemektedir. Çıkardığı tüm petrolün yaklaşık yüzde 17'sini Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'nden sağlayan Rusya, 2035 yılına kadar bunu yüzde 25'e ulaştırması planlanmaktadır. Bunun yanında "modern silah, askeri ve özel teçhizatın payı 2014'te yüzde 41 iken 2019'da yüzde 59'a" (IECCA, 2022) çıkaran Rusya, Kuzey Kutup/Arktika Bölgesi'nde Rus çıkarlarını ve kıyılarını korumaya yönelik 2014 yılında Arktik Stratejik Komutanlığı'nı kurarak gücünü artırmıştır (TASS, 2022).

2040 yılı için hazırlanan bir raporda (Washington Headquarters Services, 2022) Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'nde Rusya açısından üç önemli senaryodan bahsedilmektedir. İlk senaryoya göre, Rusya Arktika da süper güç, ikinci senaryoda bölge uluslararası bir iş birliğinin olduğu bir alan ve üçüncü senaryoya göre de Rusya, bölgede başarılı olamayarak yerini Asya ülkelerinden Çin, Japonya, Kore, Hindistan ve Endonezya'ya bırakmış bir konumda görülmektedir. Elbette ki hangi senaryonun gerçekleşeceğini tarih gösterecektir.

Arktika'nın jeopolitiği, Rusya'nın 2022 yılında Ukrayna'yı işgal etmesiyle önemli ölçüde değişmiştir. Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya katılması, bölgeyi daha stratejik bir alan haline getirmiştir. Arktika'ya kıyısı olan sekiz ülkeden yedisi artık NATO üyesi. Dolayısıyla Rusya artık NATO üyesi olmayan tek Arktika ülkesi durumunda kalmıştır. Böylece bölgede NATO müttefiklerinin sayısının artması ve sınırının genişlemesi, jeopolitik konumu derinden etkileyecek ve NATO'nun bölgedeki gücü de önemli ölçüde artacaktır. Bölge en nihayetinde Rusya ve NATO arasında askeri rekabet ve gerilim alanı haline dönüşmeye namzettir. Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya üyelikleri bu dönüşümü hızlandırarak güç dengelerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Arktik'in geleceği açısından bu durum, iş birliği yerine güvenlik odaklı yaklaşımların ön plana çıkabileceği bir döneme girildiğini gösteriyor.

4. Türkiye'nin Arktika'daki Varlığının Dünü, Bugünü ve Yarını

Türkiye Arktika politikasını 2023-2035 Ulusal Kutup Bilimi Stratejisi Belgesi'nde açıkladığı "Geçmişten Geleceğe Bakmak" ([Ulusal Kutup Bilimi Stratejisi 2023-2035, 2024: 29](#)) perspektifiyle belirlemiştir. Türklerin denizlerle ilgisinin çok eskiye dayandığını bilinmektedir. Üç kıtaya hükmeden Osmanlı İmparatorluğu, Karadeniz, Akdeniz, Kızıldeniz ve Basra Körfezi gibi deniz ve su yolları için hakimiyet mücadelesi vermiştir. Denizcilik işlerine önem veren imparatorluğun "1453 yılında İstanbul'un fethinden sonra, ünlü Batlamyus Atlası'nı ele geçirmesi ve muhafaza etmesi, Osmanlı yöneticilerinin ve bilim insanlarının Kuzey ve Güney Kutupları hakkında muhtemelen bilgi sahibi olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir". 1513 yılında Piri Reis'in çizdiği dünya haritasında kutupları göstermesi, Münecimbaşı Takıyüddin'in 1577 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk rasathanesinin kurulmasını sağlaması, 1632 yılında Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ adlı baş yapıtında kutuplarla ilgili bilgi vermesi, 1873 yılında İbrahim Ethem Paşa'nın, Medhal-i İlm-i Jeoloji adlı eserinde kutup buzullarından bahsetmesi, Celal Nuri İleri'nin 1912/1913 yıllarında Kuzey Kutbu'na gitmesi, Osmanlı Devleti'nin derin denizlerden ve kutuplardan uzak durmadığını göstermektedir ([Karabulut ve Karabulut, 2023: 163](#)).

İklim değişikliği ile yeni deniz rotaları, teknolojik gelişmeler, enerji ve maden yatakları Arktika Bölgesi'nin jeopolitik önemini artmıştır. Küresel ısınmanın etkisi, buzulların erimesi, gelişen teknoloji Arktika'ya ulaşılabilirliği ve ilgiyi her geçen gün artırmaktadır. Kutuplara olan bu ilgi yaklaşık bir asır öncesine dayanmaktadır. Türkiye'nin coğrafi olarak oldukça uzak mesafede bulunmasına rağmen Arktika'ya ilgisi jeostratejik, jeopolitik, jeoekonomik ve bilimsel açıdan kaynaklanmaktadır. Bu ilginin "temel argümanları Türkiye'nin coğrafi konumu, kültürü ve tarihi" ([Limon, 2021: 1](#))'dir. Bu ilgi "(1) uluslararası iş birliği ve bilim diplomasisi, (2) iklim değişikliği ve çevre, (3) Arktika Konseyi gözlemci üyeliği, (4) ekonomik fırsatlar ve (5) güvenlik" ([Limon, 2021: 1](#)) gibi beş başlıkta değerlendirilmektedir. İlginin resmîyete dönüşmesi de "Arktika'nın geleceği ve kutupların korunmasında söz sahibi olmaya dönük ilk girişim" ([Karabulut ve Karabulut, 2023: 165](#)) 2009 yılında Türkiye'nin Oslo Büyükelçiliği'nin Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nı resmi yazı ile bilgilendirmesiyle olmuştur. Kutup çalışmalarını da "(1) Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, (2) Türkiye'nin NATO üyesi olduğu Soğuk Savaş'ın başlangıcından sonuna kadar ve (3) Soğuk Savaş sonrası dönem" ([Limon, 2021: 1](#)) olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Cumhuriyet Dönemi'nde 1 Ağustos 1932-31 Ağustos 1933 tarihleri arasında gerçekleştirilen 2. Uluslararası Kutup Yılı bilim programında Türkiye'nin 44 ülke arasında yer alması, Arktika'ya atılan ilk adım olmuştur ([Fleming, 1932: 131](#)). Türkiye altı ay sonra 28 Şubat 1934 tarihinde Uluslararası Jeodezi ve Jeofizik Birliği'nden davet yazısı alması üzerine ([Abdurrahman, 1936: 10](#)) 3 Haziran 1935 yılında Norveç asıllı ünlü kutup araştırmacısı Rolf Kjaer'in dokuz ay bir gün süreyle Türkiye'de çalışması için kararname çıkarmıştır ([BCA, 1935](#)). Dört yıl sonra da Uluslararası Jeoloji ve Jeofizik Birliği Başkanı Danimarkalı Delakur İstanbul'da Kandilli Rasathanesi'nde incelemeler yaptıktan sonra Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunur ([Cumhuriyet Gazetesi, 1939](#)). Bu ziyarette Başkan "hükumete, beynelmilel komiteye girilmesini, jeolojik ve fizikî sahada ve bilhassa harita ve arz cazibesi işlerinde teşriki mesaide bulunulmasını teklif" ([Cumhuriyet Gazetesi, 1939](#)) ederek, Türkiye'nin kutup çalışmalarında daha aktif yer almasını istemiştir.

Ancak yeni kurulan Türkiye'nin daha çok iç siyasete ve ekonomik gelişmelere ağırlık vermesi dolayısıyla 1957-1958 yılları arasında gerçekleştirilen 3. Uluslararası Kutup Yılı programına katıldıktan sonra, 1967 yılında Atok Karaali adındaki bilim insanı ilk Antarktika seferini (Karabulut ve Karabulut, 2023: 164) gerçekleştirebilmiştir. Bu seferden sonra uzun bir süre Türkiye'nin kutup bilimlerine yönelik herhangi bir çalışmada yer almadığı görülmektedir. 1990'larda Türkiye yeniden kıtaya olan ilgisini göstererek 1995'te Antarktika Antlaşması'na taraf olma yönünde adım atmıştır. 2007-2008 yılları arasında Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 63 ülkenin katılımı ile gerçekleştirilen 4. Uluslararası Kutup Yılı programı ile 21. yüzyılda Türkiye'nin kutuplara ilgisi yeniden artmaya başlamıştır.

Türkiye 2014 yılında “deniz araştırma stratejisinin hedefleri ve belirtilen hedeflere ulaşmak için izlenecek yol haritası” Türkiye Ulusal Deniz Araştırma Stratejisi Belgesi (2014) olan Türkiye Ulusal Deniz Araştırma Stratejisi (TUDAS) Belgesi'ni yayınlamıştır. Belgede stratejik hedef ve takip edilecek yol “güçlü bilimsel bilgi birikimine sahip olmak” (TUDAS: 1-3) olarak belirlenmiş ve birincil hedeflerin Antarktika ve Arktika olduğu açıklamıştır. Dolayısıyla Arktika'ya yönelik ilk resmi çalışma bu strateji belgesinin hazırlanması ile olmuştur. Küresel ölçekte “deniz araştırma projeleri ile deniz politikalarına milli menfaatlerimiz doğrultusunda” (TUDAS: 1-3) bakılması, Arktika'da araştırma inceleme faaliyetlerinin yürütülmesi ve teşvik edilmesi bölgeye verilen önemi göstermektedir. Hemen ardından önemli bir girişim de 2015 yılında Dışişleri Bakanlığı ve İTÜ PolReC iş birliği ile Arktik Konseyi'ne üyelik başvurusu ile yapılmıştır (Ulusal Kutup Bilim Programı (2018-2022). 8). Türkiye'nin yayınladığı her iki resmi strateji belgesi ile (Ulusal Kutup Araştırma Programı (2018-2022), Ulusal Kutup Bilimi Stratejisi 2023-2035) ile “bölgedeki vizyonu, çıkarları ve hedefleri ile köklü bir Kutup bilimi ve araştırma programına sahip” (Kalfaoğlu ve Viakhireva, 2024) devlet konumunda olduğu anlaşılmaktadır. 2018-2022 Ulusal Kutup Bilim Programı'nın amacı “kutup alanına yönelik bilimsel çalışma ve faaliyetlerinin ele alınması” (Ulusal Kutup Bilim Programı (2018-2022), 2024: 10) olarak belirlenmiş ve ortaya konmuştur. Bu hedefler; “(1) Türkiye'nin, Antarktika'nın ve Arktik'in geleceği ve kutupların korunmasında söz sahibi olması, (2) Türkiye'nin Arktik Konsey'e katılımına yönelik yol haritasının oluşturulması, (3) Türk bilim insanlarını kutup alanındaki araştırmalara yönlendirerek bu konudaki bilimsel ve teknolojik yetkinliğin artırılması, (4) Lisans, yüksek lisans, doktora ve doktora sonrası programların yaygınlaştırılması yoluyla kutup alanındaki insan kaynağı yetkinliğinin artırılması, (5) Kutup bölgeleri ile ilgili uluslararası organizasyonlara ülkemizin üyeliklerinin sağlanarak, bu alandaki etkinliğinin artırılması, (6) Küresel iklim değişikliği ile ilgili konularda farkındalık yaratılması” (Ulusal Kutup Bilim Programı (2018-2022): 10) olarak açıklanmıştır. Kısaca “Türkiye'nin bölgedeki birincil hedefi, kutup araştırmalarına aktif olarak katılarak, iklim değişikliği, buzul bilimi ve deniz biyolojisi çalışmalarına katkıda bulunarak bilimsel ayak izini genişletmek” (Kalfaoğlu ve Viakhireva, 2024) de denilebilir.

Türkiye'nin 2016 yılına kadar kutup çalışmaları, bir devlet politikası kapsamında olmayıp genelde bireysel düzeyde kalmıştır. 2013 ve 2016 yıllarında Türk bilim insanlarının Antarktika'ya gittikleri bilinmektedir (Karabulut ve Karabulut, 2023: 165). Ulusal sefer programından hemen önce bireysel bazda Türk bilim insanlarından “Prof. Dr. Bayram Öztürk'ün 2014-2015 yılları arasında Antarktika'ya, Prof. Dr. Harun Gümrükçü'nün de 2018 yılında Kuzey Kutbu'na en yakın “buzullar diyarı, bir zamanlar kutup kâşiflerinin son durağı, Avrupa medeniyetinin bittiği son nokta” olan Spitzbergen/Svalbard Takımadaları'na” (Karabulut ve Karabulut, 2023: 164) gitmeleri 21.yüzyılda kutup çalışmalarını hızlandırmış bir nevi çıkış açmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin 15 ve 16. yüzyılda başlattığı kutup vizyonunu, Türkiye'nin 2000'li yılların başında devraldığı anlaşılmaktadır. “Kutup bilimleri konusunda kurumsal ilk girişim 2014 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) tarafından yapılmış” (Ulusal Kutup Bilim Programı (2018-2022: 8), İTÜ bünyesinde 17 Ocak 2015 tarihinde Kutup Araştırmaları Uygulama Araştırma Merkezi (PolReC) kurularak kutup seferlerinin koordinasyonu sağlanmıştır. 2017 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı kutup çalışmalarını himayelerine alarak Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı uhdesinde, İTÜ PolReC koordinasyonu ile yürütülmeye başlamıştır. T.C. Cumhurbaşkanlığı himayesi ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı sorumluluğunda 2017 yılında Ukrayna-Türkiye iş

birliğı kapsamında önce Antarktika'ya, iki yıl sonra da 2019 yılında Arktika'ya ilk ulusal seferler gerçekleştirilmiştir. 2019'un sonlarında TÜBİTAK MAM Kutup Araştırmaları Enstitüsü (KARE)'nün kurulmasıyla ulusal seferleri düzenleme ve sefer koordinasyon görevlerini TÜBİTAK MAM KARE üstlenmiştir. İlki 12-13 Nisan 2017 tarihinde İTÜ'nün ev sahipliğinde gerçekleştirilen 1. Ulusal Kutup Bilimleri Çalıştayı, 8 Kasım 2024 tarihinde TÜBİTAK Gebze Yerleşkesinde yapılan 8. Ulusal Kutup Bilimleri Sempozyumu ile kutup çalışmaları devam etmektedir. 2024 yılı itibarıyla T.C. Cumhurbaşkanlığı himayelerinde, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı uhdesinde, TÜBİTAK MAM KARE koordinasyonunda Antarktika'ya sekiz, Arktika'ya birincisi İTÜ PolReC ve İş Bankası iş birliğinde olmak üzere dört ulusal bilim seferi düzenlenmiştir. 2025 yılı kapsamında 5. Arktika sefer hazırlıkları devam ederken, 6 Şubat 2025- 12 Mart 2025 tarihleri arasında planlanan 9. Ulusal Antarktika Bilim Seferi (TAE IX), 16 Türk bilim insanı ve üç lise öğrencisi ile başlamıştır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2025).

2019 yılında toplam 41 araştırmacının yer aldığı 1.Ulusal Arktik Bilimsel Araştırma Seferini (TASE-I) kapsamında kuzey 80°-76° enlemleri arasında “mikroplastik, plankton, deniz suyu ve sediman örnekleme çalışmaları, hava kalitesi, denizcilik meteorolojisi ölçümleri ile deniz buzı ve buzul gözlemleri” (TÜBİTAK, 2019) yapılarak çeşitli projeler gerçekleştirilmiştir. 4-25 Temmuz 2022 tarihleri arasında düzenlenen 2. Ulusal Arktik Bilimsel Araştırma Seferi (TASE-II)'nde “82 derece kuzey enleminde başlayan deniz buzlarını, Svalbard takım adalarındaki buzulları ve seyir boyunca geçtikleri Barents Denizi'ndeki kambur balina, Minke balinası, beyaz balina, yunus türleri, fok türleri, mors, kutup ayısı ve onlarca kuş türü gözlemi” (TÜBİTAK, 2022) gibi çalışmalar yürütülmüştür. 2023 yılı Temmuz/Ağustos döneminde gerçekleştirilen 3. Ulusal Arktik Bilimsel Araştırma Seferi'nde (TASE-III) 70°-80° kuzey enlemleri arasında “Arktika'da deniz canlıları ve ekosistemlerine yönelik araştırmalar, mikroplastik ve kirleticilerin takibi, deniz suyunun fiziksel özelliklerinin izlenmesi, Ayrıca atmosferik kirlilik, iklim değişikliği, deniz buzlarının erimesi ve ticaret rotalarının çevresel etkileri ve Svalbard/ Barents Denizi boyunca balina, yunus, fok, mors, kutup ayısı ve çeşitli kuş türleri gözleme.” (TÜBİTAK, 2023) çalışmalarını tamamlamıştır. 2024 yılında haziran ve temmuz aylarında yapılan 4. Ulusal Arktik Bilimsel Araştırma Seferi (TASE-IV) kapsamındaki ekipte “TÜBİTAK, Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Anadolu Ajansı, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi ile Dokuz Eylül Üniversitesinden katılımcıların yanı sıra ikili iş birlikleri kapsamında Bulgaristan ile Şili'den iki misafir” (TÜBİTAK, 2024) yer almıştır. 71° kuzey enleminde başlanarak ağırlıklı olarak deniz bilimleri içeren elli bir istasyonda, on altı farklı proje üzerine çalışmalar yürütülmüştür.

Türkiye 2017 yılında “18 Temmuz 2019 tarihli 11. Kalkınma Planı'nda (2019-2023) “Kutup araştırmaları konusunda ülkemizin uluslararası konumunun güçlendirileceği ve bu dönemde Kutup araştırmalarına yönelik kurumsal kapasitenin geliştirileceği ve Antarktika'da üs kurulmasına ilişkin hazırlık çalışmalarının tamamlanacağını” açıklayarak (TBMM On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023: 102) kutup araştırmalarında lider bir ülke olma amacıyla yeni bir vizyon belgesini yayınlamıştır. 2035 yılına kadar sürecektir olan 'Ulusal Kutup Bilimi Stratejisi 2023-2035' (Ulusal Kutup Bilimi Stratejisi 2023-2035: 35) belgesinde “bilimsel mükemmelliğe ulaşmak, toplum etkileşimini artırarak kutup bölgeleri ve küresel iklim değişikliği konularında farkındalığı, anlayışı, bilgi birikimini geliştirmek ve kutup araştırmalarının sürdürülebilirliğini sağlamak” (Ulusal Kutup Bilimi Stratejisi 2023-2035: 5) amaç ve hedef olarak ortaya konmuştur. Türkiye'nin belgede amaç ve hedeflere ulaşmasıyla “Antarktika Antlaşmalar Sistemi'nde “Danışman Ülke” ve Arktik Konseyi'ne “Gözlemci” statülerine erişmek ve kutup bölgelerinin yönetiminde katkı sağlamak ve söz sahibi olabilmek için uygun bir zemin”e (Ulusal Kutup Bilimi Stratejisi 2023-2035: 39) kavuşması tahmin edilmektedir.

2018 yılında başlayan kutup bilim bu seferlerin sonucunda 2018-2022 yılları arasında “194 bilimsel yayın, 27 tez çalışması, 26 uluslararası iş birliği” (Ulusal Kutup Bilimi Stratejisi 2023-2035: 18) gibi çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Arktika seferlerinde yürütülen proje ve çalışmalar incelendiğinde ‘deniz bilimlerinin ağırlıkta’ olduğu anlaşılmaktadır. Arktika

Okyanusu'nun ekosistemi, deniz yaşamı, biyolojik çeşitlilik ve ekolojik değişiklik, suyun sıcaklık ve tuzluluk yapısı gibi alanlarda bilim insanları çalışmalar yapmaktadırlar. Ayrıca Arktika'da "hasarlı toprakları onarma girişi" (Kalfaoğlu ve Viakhireva, 2024) yürütülen projeler arasında yer almaktadır. Ancak yapılan bilimsel araştırmalar incelendiğinde bölgenin jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik yönünün deniz bilimlerine nazaran daha az incelendiği anlaşılmaktadır.

ODTÜ Güneş Enerjisi Araştırma ve Uygulama Merkezi (GÜNAM), Atatürk Üniversitesi Astrofizik Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATASAM) ve İTÜ Kutup Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (PolReC) arasında Antarktika'da kurulması planlanan araştırma istasyonu ile ilgili ortak ArGe projeleri oluşturulmuştur. Bunların yanında Türkiye'nin 2018 yılında Ulusal Uzay Programı'nı hazırlamak ve uygulamak amacıyla Türkiye Uzay Ajansı'nı (TUA) kurması, Gökyüzü Tarama Kutup Gözlemevi (GÖKKUT) projesinin tamamlanarak 2026 yılında hayata geçirilecek olması, uzay bilimleri alanındaki hedeflerine yönelik önemli bir adımdır. Kutup bölgelerinden yapılacak gözlemlerin uzay araştırmalarına sağlayacağı avantajlardan yararlanma arzusunu yansıtmaktadır.

Türkiye, Arktika Bölgesi'ne yönelik seferlerini, bilimsel araştırmalarını ve projelerini artırmasıyla birçok alanda kazanç sağlayabilir. Küresel ısınmanın etkisiyle burada açılan buzsuz yeni alanlar, ısınma ve çevrede meydana gelen değişiklikler, bölgenin potansiyel zenginliklerini ön plana çıkararak bölgeyi çekim merkezi yapmaktadır. Ekonomik ve lojistik açısından alternatif yeni su yolları ve güzergahların gündeme gelmesi, kutupların sert iklimin etkisinin de azalması veya daha az hissedilmesi, bölgenin ticari, askeri, siyasi ve bilimsel araştırmalar amacıyla kullanılmasını artıracaktır. Teknolojik gelişmeler de Arktika'daki kaynaklara ulaşımı rahatlatırken bölge dışı ülkeler içinde bir rekabet ortamı doğurmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme ve oluşacak hareketlilik bölgede birtakım yeni fırsatlar yaratmanın yanında ihtiyaçları da ortaya çıkaracaktır (Gümrükçü, 2015: 8).

Arktika Bölgesi, Türk şirketleri için endüstri ve sanayi kapasitesini artırmaya yönelik önemli fırsatlar doğurmuştur. Son yıllarda Türk tersanelerinde üretilen gemi ve süper yatlar tüm dünyanın dikkatini çekmektedir. "Gemi inşası ve denizcilik hizmetleri, Kuzey Star Tersanesi gibi Türk tersanelerinin halihazırda Kuzey Denizi Rotası için gemi inşa etmede aktif olarak yer aldığı" (Kalfaoğlu ve Viakhireva, 2024) alanların başında gelmektedir. Türk gemi ve yat inşaa sanayi, kutup bölgelerine yönelik çeşitli tiplerde gemi ve yat üretme teknolojiyle beraber ekonomik güce sahip olduğu bilinmektedir (GİSBİR, 2023). Hatta öyle ki dünyanın altıncı büyük gemi üreticisi ve üçüncü büyük süper yat üreticisi olan Türkiye, "AB ülkelerine pille çalışan/hibrit, yenilikçi gemiler ihraç" (GİSBİR, 2023) eden bir ülke konuma gelmiştir. Türk gemi sanayinin dünyadaki birçok ülkeden teknolojik ve yüksek üretim kapasitesinin ileri, aktif tersanenin fazla olmasının yanında coğrafi konumu itibarıyla rakip ülkeleri geride bırakmaktadır (GİSBİR, 2023). Dolayısıyla Türkiye'nin Arktika için gemi inşa etme gücüne sahip olması büyük bir avantaj sağlamaktadır.

Türkiye'nin Arktika Bölgesi'ndeki Saami ve Yakutlar gibi yerli halklarla dil ve kültürel bağı olduğu bilinmektedir (Karabulut ve Karabulut, 2023: 171). Binlerce yıldır bölgede yaşayan bu yerli halklarla, tarihi bağlarını kullanarak kültürel ve siyasi ilişkilerini güçlendirmesi ve yeni stratejiler belirlemesi Türkiye'nin Arktika'daki çalışmalarını kolaylaştıracaktır.

Aşırı militarize edilmiş, Rusya ve ABD gibi süper güçlerin jeopolitik ve jeostratejik rekabet alanı, doğal kaynaklar ve nadir elementler açısından zengin Arktika'ya, uzak mesafe de bulunan Çin, Hindistan, Almanya, Hollanda, Polonya, İtalya, Kore Cumhuriyeti, Singapur, Fransa, İspanya gibi devletlerin ilgisinin yanında, Türkiye'nin bölgedeki varlığı şaşırtıcı olmayacaktır. Elbette ki jeostratejik, jeoekonomik ve jeopolitik, fiziki ve sosyal birçok alanda değişikliklerin yaşandığı Arktika Bölgesi'nde Türkiye gücünü hissettirecektir.

5. Tartışma ve Sonuç

Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi hakimiyet mücadelesi yeni bir Soğuk Savaş'a doğru hızla gitmesi muhtemeldir. Rusya'nın 24.140 kilometre Arktika Okyanusu kıyı şeridinde karşılık ABD'nin sadece 1.706 kilometre sahil şeridi bulunmaktadır. ABD'nin Kuzey Kutbu/Arktika Bölgesi'nde Rusya ve diğer güçlerin çıkarlarına meydan okuması kaçınılmaz olacaktır. Öncelikle Moskova ve Washington arasındaki çıkar çatışmalarının ve güvenlik sorunlarının merkezi olmaya dönüşmesi muhtemeldir. Ulusal egemenliğe, uluslararası sözleşme ve anlaşmalara dayalı, düzene saygı üzerine kurulmuş güvenli ve istikrarlı bir Arktika Bölgesi sadece ABD'nin menfaatlerine değil başta bölge ülkelerinin olmak üzere tüm insanlığın yararına olacaktır.

Arktika'ya kıyısı olan sekiz ülkeden yedisi artık NATO üyesi. Dolayısıyla Rusya artık NATO üyesi olmayan tek Arktika ülkesi durumda kalmıştır. Böylece bölgede NATO müttefiklerinin sayısının artması ve sınırının genişlemesi, jeopolitik konumu derinden etkileyecek ve NATO'nun bölgedeki gücü de önemli ölçüde artacaktır.

Kuzey Kutbu /Arktika Bölgesi kaynaklara erişim ve nakliyesin pahalı olmasının yanında, doğal gaz tüketicilerinin de bölgeden uzakta bulunması olası rekabet savaşını ertelemek durumunda bırakabilir. Enerji ve madenlerin çıkarılmasındaki yüksek maliyet, tahmin edilen rezerv miktarının dünya petrol ve doğal gaz ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamaması uluslararası ticari rekabeti yumuşatabilir. Bunun en güzel örneği Shell Oil Company'nin Alaska Bölgesi'nde 7 milyar dolar harcadığı çalışmasını yüksek maliyetten dolayı 2015 yılında sonlandırmasıdır. Erişimi, çıkarılması ve nakliyesi zor olan bu kaynaklarının yerini yenilenebilir rüzgâr, güneş, hidro, jeotermal gibi enerji kaynakları alabilir. Enerji Jeopolitiği başta olmak üzere doğal kaynak ve mineraller ile yeni deniz ticaret rotaları, Arktika siyasetinin ana dinamikleri olmaya devam edecektir. Birçok ülkenin dış politikasında önemli bir gündem maddesi olmaya devam eden bölge, stratejik değerini ve rekabet zeminini muhafaza ederek koruyacaktır.

Türkiye'nin önce Türkiye Ulusal Deniz Araştırma Stratejisi (TUDAS) Belgesi'ni yayınlaması, ardından Arktika Konseyi'ne üyelik başvurusunda bulunması, Polar Araştırma Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin (PolReC) kurması (2015), Türkiye Uzay Ajansı'nı (TUA) kurması(2018), 2018-2022 Ulusal Kutup Bilim Programı'nı ve 2023-2035 Ulusal Kutup Bilim Strateji Belgesi'ni hazırlaması, TASE, TASE-I, TASE-II, TASE-III, TASE IV Arktika seferleri, Spitzbergen/ Svalbard Antlaşması'na taraf olması (2023), TÜBİTAK tarafından Kutup Çalışmaları Ansiklopedisi'nin yayımlaması (2023), Gökyüzü Tarama Kutup Gözlemevi (GÖKKUT) projesi (2025) Arktika'ya dair politikasını sağlamlaştırmıştır.

21.yüzyılın ilk çeyreğinde bölgeye olan ilginin göstergesi bakımından Türkiye'nin Arktika Konseyi'ne üyelik başvurusu yapması önemli bir gelişme olarak kaydedilmektedir. Bu antlaşma ile Türkiye Arktika'daki rolünü güçlendirmiş, Spitzbergen/ Svalbard Takımadaları'nda ikamet etme, denizcilik, madencilik, sanayi, ticari, balıkçılık ve avcılık yapma ve eğitim çeşitli haklar kazanımlar elde etmiştir. Buzulların erimesiyle ulaşılabilir hale gelen Arktika'daki fosil yakıtlar, kıymetli maden ve nadir elementler, kuzey deniz rotaları, balıkçılık, ticaret ve turizm alanındaki yeni fırsatlar Türkiye'nin stratejik ve politik gücünü artıracaktır. Ayrıca Türkiye'nin Arktika Konseyi'ne gözlemci olması durumunda Arktika Bölgesi'ndeki gelişmelerden daha yakından haberdar olacak ve üye devletlerle ilişkilerini güçlendirebilecektir.

Bölgenin küresel iklim değişikliği ve enerji kaynakları bakımından büyük öneme sahip olması, Türkiye'ye burada yeni fırsatları doğurabilir. Türkiye, bilimsel araştırma seferleri ile Arktika'daki stratejik gelişmeleri yakından takip ederek yeni enerji stratejileri ve ticari stratejiler geliştirebilir, bu durum Türkiye'nin küresel kutup araştırmalarındaki saygınlığını artırabilir. Hatta Arktika bölge devletleri ile daha güçlü ilişkiler geliştirebilir. Çalışmalar neticesinde kutup bilimlerinde uzmanlaşmış bilim insanı sayısında artış olacak, bilimsel proje, araştırma ve yayın kapasitesini artırarak uluslararası düzeyde daha güçlü konuma gelebilecektir. Türkiye, küresel iklim değişikliğinin en hızlı hissedildiği yerlerden biri olan Arktika'da edineceği kazanımlarla, iklim

politikalarına yönelik kendi ülkesinde sürdürülebilir yeni çevre projeleri geliştirebilir ve uygulayabilir. Ayrıca küresel ısınmanın etkisiyle Arktika'da ortaya çıkan yeni deniz rotalarının daha aktif kullanılabilecek olması ve erişilebilirliğinin kolaylaşmasından kaynaklı, Türkiye bu rotaları ve güzergahları bir fırsat olarak değerlendirerek küresel deniz ticaretinde önemli bir konuma gelebilir. Türkiye'nin bölgede kuracağı bilimsel araştırma merkezleri ile küresel iklim politikalarında söz sahibi olmasını sağlayabilir. Bunların yanında Arktika Bölgesi'ndeki zengin petrol, doğal gaz ve maden kaynaklarına yönelik uzun vadede uluslararası iş birlikleri geliştirerek ülkenin enerji bağımsızlığına katkı sağlayacak kazançlar elde edebilir.

Kaynakça

- Aizhu, C. (2022, Şubat 4). "Russia, China agree 30-year gas deal via new pipeline, to settle in euros" <https://www.reuters.com/>. Erişim: 09.04.2023.
- Arctic Research Plan 2022–2026. <https://www.iarppcollaborations.org/plan/index.html#download-plan>. Erişim:19.02.2023.
- "Arctic Strategy". (2020, Temmuz 21). Secretary of The Air Force, Washington, <https://www.af.mil/>. Erişim: 09.04.2024.
- "Arctic: Speech by High Representative/Vice-President Josep Borrell at the Arctic Frontiers conference". (2021, Şubat 02). https://www.eeas.europa.eu/eeas/arctic-speech-high-representativevice-president-josep-borrell-arctic-frontiers-conference_en. Erişim: 08.03.2022.
- Ashby, R. (2021). Russian military bases in the Arctic (ICE8 mod 2). academia.edu. Erişim:24.04.2023.
- Assembly, U. N. (1950, Kasım 21). Memorandum on the soviet doctrine and practice with respect to the regime of the high seas. United Nations, https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_38.pdf. Erişim: 26.03.2022.
- Bethesda, M. (2001). Distances Between Ports. Sagamore Rd New Jersey: National Geospatial-Intelligence Agency- The United States Government.
- Bravo, M. (2019). North Pole: Nature and Culture (Earth). London: Published by Reaktion Books Ltd.
- Breum, M. (2018, Ekim 17). "China and the US both have strategic designs for Greenland". <https://www.arctictoday.com/china-us-strategic-designs-greenland/>. Erişim: 20.03.2022.
- Breum, M. (2019, Aralık 27). Full Steam Ahead in Russia's Arctic. <https://www.highnorthnews.com/en/full-steam-ahead-russias-arctic>. Erişim:14.03.2022.
- Breyfogle, N., ve Dunifon, J. (tarih yok). Russia and the Race for the Arctic. <https://origins.osu.edu/article/russia-and-race-arctic/images>. Erişim: 23.04.2022.
- Brigham, Lawson. (Mayıs 2024). New Challenges for the Bering Strait, <https://www.usni.org/magazines/proceedings/2024/Mayis/new-challenges-bering-strait>. Erişim:06.06.2024.
- Bulkeley, R. (2015, Mayıs 15). Naming Antarctica. Polar Record, 52 (262), <https://doi.org/10.1017/S0032247415000200>.
- Changes in the Arctic: Background and Issues for Congress, Congressional Research Service, (2020, Nisan 28, Updated Ağustos 7 2024). EveryCRSReport, https://www.everycrsreport.com/reports/R41153.html#_Toc39659951. Erişim: 25.03.2022.
- Conley, H. (2017, Ocak 30). U.S.-Sino relations in the arctic. Center for Strategic & International Studies (CSIS). <https://www.csis.org/analysis/us-sino-relations-arctic>. Erişim: 04.04.2022.
- Conley, H., ve Melino, M. (2019, Mayıs). "The Implications of U.S. Policy Stagnation toward the Arctic Region". Center for Strategic & International Studies (CSIS). Center For Strategic & International Studies (CSIS). https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/191009_ConleyMelino.pdf. Erişim: 21.02.2022.

- Conley, H. ve Melino, M. (2020, Mart). America's arctic moment Great Power Competition in the Arctic to 2050. Washington: Center for Strategic & International Studie (CSIS).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). (3 Haziran 1935). 30-18-1-2/55-45-17. Harita Umum Müdürlüğü Hidrografi işlerinde çalışmakta olan Uzman Rolf Kjaer'e ait kadronun tasdiki.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1939). 19 Şubat.
- Cunliffe, B. (2002). The Extraordinary Voyage of Pytheas the Greek, Walker Books.
- Çevik, V. A. ve Durukan, T. (2020, Kasım 20, Kasım 20). Çin'in kuzey kutbu'na olan ilgisi: kutup ipek yolu. Akdeniz İİBF Dergisi.
- Dal, A. (2020, Temmuz). Kuzeydeki asırlık çatışma: arktik bölgesi'ndeki çıkarlar algılaması ve egemenlik tartışmaları üzerine bir değerlendirme. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi.
- "Danish Military intelligence report warns about russian arctic military base. (2020, Aralık 15). <https://www.highnorthnews.com/en>. Erişim: 22.03.2022.
- Desjardins, J. (2015, Aralık 02). The Race for arctic domination. <https://www.visualcapitalist.com/>. Erişim: 19.04.2022.
- Devyatkin, P. (2018, Şubat 13). Russia's arctic strategy: military and security (Part II). <https://www.thearcticinstitute.org/>. Erişim: 23.04.2022.
- Dmitry, G. (2017, Temmuz 26). Russia'S New And Unrealistic Naval Doctrine. <https://warontherocks.com/>. Erişim: 25.04.2022.
- Does the North Pole still matter? <https://www.cam.ac.uk/northpole>. Erişim: 06.01.2022.
- Eakins, B. ve Sharman, G. (2010). Volumes of the World's Oceans from ETOPO1. NOAA National Centers for Environmental Information (NCEI), <https://ngdc.noaa.gov/>: https://ngdc.noaa.gov/mgg/global/etopo1_ocean_volumes.html. Erişim: 27.04.2022.
- Farré, A., Stephenson, S., Chen, L., Czub, M. (2014). Commercial Arctic shipping through the Northeast Passage: routes, resources, governance, technology, and infrastructure. Polar Geography, doi:10.1080/1088937X.2014.965769
- Faulconbridge, G. (2007, Ağustos 02). Russian sub plants flag under north pole. <https://www.reuters.com/article/idINIndia-28784420070802>. Erişim: 20.03.2022.
- Fleming, J. A. (1932). The proposed second international polar year, 1932-1933. Geographical Review, 22(1), 131-134.
- Full text: china's arctic policy. (2018, Ocak 26). The state council the people's republic of china, <http://english.www.gov.cn/> Erişim: 20.06.2023.
- General Abdurrahman. (1936). Türk-Bulgar birinci derece nirengilerin raprtı. Haritacılar Mecmuası.
- Gümrükçü, H. (2015). Küresel bakışla kutup çağının genel hatları, küresel bakışla kutup çağı dizisi 1 çatışmalar, iş birlikleri, ulusal çıkarlar. Hazırlayan Harun Gümrükçü, Natalia Shulgina Şanlı, Selçuk Demirkılıç, Aybüke İnan ve Tamer İlbuğa içinde 4-26. Siyasal Kitabevi.
- Gümrükçü, H. ve Ceritli, İ. (2020). Küresel bakışla kutup çağı-4. Nobel Yayınları.
- Heininen, L. ve Yarovoy, G. (2014, Eylül). Russian Strategies in the arctic: Avoiding A new. Valdai Discussion Club. https://www.uarctic.org/media/857300/arctic_eng.pdf. Erişim: 19.05.2023.
- Heleniak, T. (2014). Migration in the Arctic. https://arcticyearbook.com/images/yearbook/2014/Scholarly_Papers/4.Heleniak.pdf. Erişim: 25.04.2022.
- Heuzé, C., Jahn, A. (2024). The first ice-free day in the arctic ocean could occur before 2030. <https://doi.org/10.1038/s41467-024-54508-3>. Erişim:07.12.2024.

- Henderson, B. Who Discovered the North Pole? <https://www.smithsonianmag.com/>. Erişim: 07.09.2023.
- Hinshaw, D. ve Jeremy, P. (2019, şubat 10). How the Pentagon countered china's designs on greenland. The Wall Street Journal. <https://www.wsj.com/articles/how-the-pentagon-counter-chinas-designs-on-greenland-11549812296>. Erişim: 28.04.2022.
- Hugonnet, R., McNabb, R., Berthier, E., & Menounos, B. (2021, Nisan 29). Accelerated global glacier mass loss in the early twenty-first century. *Nature*, 592.
- Jakobson, L. ve Peng, J. (2012, Kasım). China's arctic aspirations. Stockholm international peace research institute (SIPRI), Sweden.
- Janjgava, N. (2012, Summer). Disputes in the arctic: threats and opportunities. <https://connections-qj.org/>. Erişim: 07.12.2023.
- Jenks, L. S. (1958, Aralık). Navigating under the north pole icecap. <https://www.usni.org/>. Erişim: 07.03.2023.
- Kadomtsev, A. (2019, Ağustos 16). Battle for the Arctic: friends and foes. <https://en.interaffairs.ru/>. Erişim: 16.04.2022.
- Kalfaoğlu, R., ve Viakhireva, N. (2024). Turkey plans to earn recognition in the arctic by developing its scientific competencies, <https://russiancouncil.ru/en/>. Ağustos 21. Erişim: 04.10.2024.
- Kalfaoğlu, R. (tarih yok). Основы государственной политики российской федерации в арктике на период до 2020 года и дальнейшую перспективу. <http://government.ru/en/http://static.government.ru/media/files/A4qP6brLNJ175I40U0K46x4SsKRHGfUO.pdf>. Erişim: 12.01.2023.
- Karabulut, H. (2021). Adı konmayan kıta grönland: jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik boyutları. H. Karabulut, H. Gümrükçü ve Z. S. (Ed.) Soylu içinde, Küresel Bakışla Kutup Çağı-5 Yedi Ada Yedi Sorun Yedi Çözüm (s. 259-288). Ankara. Nobel yayıncılık.
- Karabulut, H., ve Gümrükçü, H. (2021). Senkaku/diaoyu takımadaları: çin ve japonya arasında güney çin denizi'nde egemenlik ve mülkiyet mücadelesi ve enerji kaynaklarının geleceğı. H. Karabulut, H. Gümrükçü ve Z. S. (Ed.) Soylu içinde, Küresel Bakışla Kutup Çağı-5 Yedi Ada Yedi Sorun Yedi Çözüm (s. 177-199). Ankara. Nobel yayıncılık.
- Karabulut, H., ve Gümrükçü, H. (2021). Spratly/nansha takımadaları: hegemonik üstünlük, doğal kaynaklara erişim ve enerji nakil hatları güvenliğı. H. Karabulut, H. Gümrükçü ve Z. S. (Ed.) Soylu içinde, Küresel Bakışla Kutup Çağı-5 Yedi Ada Yedi Sorun Yedi Çözüm (s. 211-248). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karabulut, H., ve Karabulut, S. B. (2023). Türkiye'nin geç atılmış doğru adımı: spitzbergen/ svalbard antlaşması. *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 12, s. 2. <https://doi.org/10.26650/jes.2023.13089>.
- Khoreva, O., Konchakov, R., Leonard, S. C., Tamitskiy, A. & Tamitskiy, A. (2019, Ocak 08). Attracting skilled labour to the north: migration loss and policy implications across russia's diverse arctic regions. *Polar Record*. Cambridge University Press. doi: 10.1017/S0032247419000019
- Kipp, J. W. (1999, Temmuz-Ağustos). Russia's northwest strategic direction, foreign military studies office. <https://nuke.fas.org/guide/russia/agency/rusnwstrat.htm>. Erişim: 13.04.2023.
- Koch, W. (2015, Eylül 28). 3 reasons why shell halted drilling in the arctic. <https://www.nationalgeographic.com/science/article/150928-3-reasons-shell-halted-drilling-in-the-arctic>. Erişim: 13.02.2022.
- Koh, S. L. (2020, Mayıs 12). China's strategic interest in the Arctic goes beyond economics. *Defense News* <https://www.defensenews.com/>. Erişim: 19.02.2022.
- Korenyako, A. (2015, Ekim 19). Sabetta to become the northernmost international airport. <https://www.rusaviainsider.com/the-worlds-possibly-northernmost-airport/>. Erişim: 23.02.2022.

- Lasserre, F. (2018). Arctic shipping: a contrasted expansion of a largely destination market. F. Matthias, & H. Lassi içinde, *The Global Arctic Handbook* (s. 83-100). Lausanne, Switzerland: Springer, Cham.
- Leiser, M. (2022, Şubat 04). Russia and china to deepen cooperation in the arctic. <https://thebarentsobserver.com/en>. Erişim: 23.08.2023.
- Limon, O. (2021). Arctic interests and policy of turkey: dilemmas, approaches and initiatives, *Arctic Yearbook*. https://arcticyearbook.com/images/yearbook/2021/Scholarly-Papers/9_AY2021_Limon.pdf. Erişim: 16.05.2023.
- Lopez, S. A., ve Dantas, V. (2022). The polar mediterranean: past, present, and future of a social imaginary, master of arts in polar law (MA) / Master of Polar Law, University of Akureyri Akureyri, Iceland.
- McCannon, J. (1998). *Red arctic: polar exploration and the myth of the north in the soviet union 1932-1939*. New York: Oxford University Press.
- McCannon, J. (2010). Winged Prometheans: Arctic aviation as socialist construction in stalinist russia, 1928-1939. *Scientia Canadensis*, 33, (2). <https://doi.org/10.7202/1006151ar>. Erişim: 23.09.2023.
- Melino, M. ve Conley, H. A. (tarih yok). The ice curtain: russia's arctic military presence. Center for Strategic & International Studies (CSIS), <https://www.csis.org/>. Erişim: 05.04.2022.
- Mercator, Gerhard 1512-1594. (Tarih yok). Princeton University Library, <https://library.princeton.edu/>. Erişim:16.010.2023.
- Montemurno, M. (2022). Where did our ocean names come from? <https://oceanconservancy.org/blog/2022/01/13/ocean-names/>. Erişim: 05.02.2024.
- Nakano, J. (2018, Şubat 02). China launches the polar silk road. Center for Strategic & International Studies (CSIS), <https://www.csis.org/>. Erişim: 28.03.2022.
- Nalley, S. (2021,6 Ekim). International Energy Outlook 2021 (IEO2021). U.S. Energy Information Administration. <https://www.eia.gov/>. Erişim:25.09.2023.
- Norwegian Intelligence Service Fokus 2021. (2021, Ocak 26). <https://www.forsvaret.no/en>. Erişim: 23.011.2023.
- Nurlan, A. (2019, Haziran 25). Russia's Military Capabilities in the Arctic. <https://icds.ee/en/>. Erişim: 11.012.2023.
- Nuroglu, E. (2021, Ekim 01). ANALYSIS- Great power rivalry heating up in arctic circle. Anadolu Agency, <https://www.aa.com.tr/en>. Erişim: 07.011.2023.
- Nuttall (Ed.), M. (2005). Saami. L. Patrik içinde, *Encyclopedia of the Arctic*. New York: Routledge.
- Østreng, W. (2010). On the geopolitical significance of the arctic states. <http://www.arctis-search.com/Welcome+to+ARCTIS>. Erişim: 05.01.2022.
- Plumer, B. (2017, Mart 22). This is an incredible visualization of the world's shipping routes. <https://www.vox.com/>. Erişim: 04.02.2022.
- President Obama's Trip to Alaska. (Tarih yok). <https://obamawhitehouse.archives.gov/> Erişim: 04.02.2022.
- Rossi, R. (2022, Şubat 7). The Bering Strait, an area of Russian-US geostrategic interest. <https://www.specialeurasia.com/>. Erişim: 09.03.2023.
- Rumer, E., Sokolsky, R. ve Stronski, P. (2021, Mart 29). The return of global russia, russia in the arctic—a critical examination. Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/>. Erişim: 12.08.2023.
- Russia's Defense Ministry establishes arctic strategic command. (2014, Aralık 01). Russian News Agency (TASS), <https://tass.com/>. Erişim: 20.02.2023.

- Sar, İ., ve Demirkıran, Ö. (2023). Güney çin denizi'nde çin-abd güç mücadelesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (45), 413-439.
- Sevim, C. (2012). Küresel enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği. Journal of Yasar University, 26(7).
- Shabad, T. (1977, Ağustos 18). Soviet nuclear ship reaches north pole through arctic ice. <https://www.nytimes.com/>. Erişim: 18.02.2022.
- Shao, G. (2019, Aralık 03). Russia opens Siberian pipeline to China as Beijing expands its influence in the Arctic. <https://www.cnbc.com/world/>. Erişim: 05.12.2022.
- Sharma, A. (2021, Ekim 25). China's polar silk road: implications for the arctic region. <https://www.airuniversity.af.edu/>. Erişim: 03.09.2023.
- Shubin, D. (2020). Future of great power competition in the arctic. Journal of Society And The State, 1(6). <https://sgpjournals.mgimo.ru/>.
- Snow, N. (2014, Ocak 30). Countries moving geopolitically on Arctic energy, Wilson forum told. Oil&Gas Journal, <https://www.ogj.com/>. Erişim: 16.02.2022.
- Sørensen, C. ve Klimenko, E. (2017, Haziran). Emerging chinese– russian cooperation in the arctic possibilities and constraints. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute. <https://www.sipri.org/>. Erişim: 15.10.2024.
- Staalesen, A. (2019, Haziran 07). Trans-arctic shipments on agenda as chinese companies come to st. petersburg economic forum. <https://thebarentsobserver.com/en>. Erişim: 26.01.2023.
- Stauffer, P. H.-A. (2008). Circum-arctic resource appraisal: estimates of undiscovered oil and gas north of the arctic circle. Sience for a changing world(USGS). <https://www.usgs.gov/>. Erişim: 12.07.2023.
- Stephen, J. (2011, Temmuz). Russia in the arctic. US Army War College USAWC Press. Press. <https://press.armywarcollege.edu/monographs/573>. Erişim: 14.08.2023.
- Strategy for the development of the arctic zone of the russian federation and ensuring national security for the period up to 2035. (25 Jun. 2021). <https://www.ndc.nato.int/>. Erişim: 19.012.2023.
- Tangredi, S. J., Giles, K. & Boulegue, M. (2019, Summer). The us army war college quarterly parameters. A2/AD Myths: Chinese & Russian, 49(1–2).
- On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023. TBMM, Karar No. 1225, Karar Tarihi: 18.07.2019.
- The arctic research and policy act of 1984. (1984, Temmuz 31). Interagency arctic research policy committee (IARPC), <https://www.iarpcollaborations.org/index.html>. Erişim: 10.012.2023.
- The Arctic: Exploration Timeline. (Tarih yok). Polar discovery, woods hole oceanographic institution, <http://polardiscovery.whoi.edu/>. Erişim: 13.03.2022 .
- The human conquest of the polar regions. (2019). <https://worldoceanreview.com/en/>. Erişim: 25.04.2024.
- The Kremlin's Arctic Dreams.Geo-strategic implications for russia and the world in 2040. (Tarih yok). Washington Headquarters Services. <https://www.esd.whs.mil/>. Erişim: 22.04.2024.
- Timothy, H. Migration in the Arctic. Arctic Portal Arctic Yearbook 2014. 1-23. https://arcticyearbook.com/images/yearbook/2014/Scholarly_Papers/4.Heleniak.pdf. Erişim 16 06.2022.
- Arctic oil and natural gas resources. (2012, Ocak 20). <https://www.eia.gov/>. Erişim: 17.03.2024.
- Turan, O. (1995). Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi. İstanbul.
- Turunen, E. (2019, Ocak). Resources in the arctic 2019. Nordregio, <https://nordregio.org/>: https://nordregio.org/maps/resources-in-the-arctic-2019/-_ftn1. Erişim: 24.03.2022.
- Türk Dil Kurumu. (Tarih yok). Arktik. <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim: 13.07.2022.

- Varnajot, A. (2020). Rethinking Arctic tourism: tourists' practices and perceptions of the Arctic in Rovaniemi, Nordia Geographical Publications, The Geographical Society of Northern Finland and Geography Research Unit, University of Oulu, Finland.
- Veijola, S. ve Mazzullo, H. (2018). Tourism at the crossroads of contesting paradigms of arctic development. L. H. (Ed.) Matthias Finger içinde, The Global Arctic Handbook (s. 63-81). Lausanne, Switzerland: Springer Cham.
- Verma, B. (2020, Kasım 07). The strategic importance of the arctic region and the role of great powers. nepal institute for international cooperation and engagement (NIICE), <https://niice.org.np/>. Erişim: 16.01.2024.
- Victor, R. (2018, Nisan 24). What are the origins of the names arctic and antarctica? World Atlas, <https://www.worldatlas.com/>. Erişim: 20.06.2023.
- Vladimir V., Pitulko, Alexei N., Tikhonov, Elena Y., Pavlova, Pavel A. Nikolskiy., Konstantin E. Kuper., Roman N. Polozov. (2016). Early human presence in the Arctic: Evidence from 45,000-year-old mammoth remains. <https://www.science.org/>. doi/10.1126/science.aad0554. Erişim: 19.05.2024.
- Wessells, S. (2012, Nisan 30). USGS gas hydrates lab. Sience for a changing world (USGS), <https://www.usgs.gov/>. Erişim: 25.04.2024.
- White house office of science and technology policy announces a bold strategy to understand a changing arctic. (2021, Aralık 15). The White House, <https://www.whitehouse.gov/>. Erişim: 11.03.2022.
- Witt, M., Stefánsson, H., Valfells, Á. & Larsen, J. N. (2021, Mayıs). Energy resources and electricity generation in Arctic areas. Renewable Energy, 169.
- 6 Published by maribus in cooperation with The Arctic and Antarctic – Extreme, Climatically Crucial and In Crisis". World Ocean Review, (2019). <https://www.unesco.org/en>. Erişim: 26.07.2024.
- Yan, W. (2020, Mart 02). Arctic exploration: drifting with the ice. China Dialogue Ocean, <https://chinadialogueocean.net/en/>. Erişim: 25.03.2022.
- <http://icestories.exploratorium.edu/dispatches/index.html>. Erişim: 29.01.2022.
- <https://www.theguardian.com/science/2023/Mayıs/28/was-the-first-man-to-reach-the-north-pole-a>. Erişim: 07.09.2023.
- <https://www.nasa.gov/>. Erişim: 11.01.2022.
- <https://www.northernforum.org/en>. Erişim: 13.01.2022.
- <https://www.ahdictionary.com/>. Erişim: 25.01.2022.
- <https://www.usgs.gov/>. Erişim: 23.02.2022.
- <https://www.beringclimate.noaa.gov/>. Erişim: 26.02.2022.
- <https://www.arctic-council.org/>. Erişim: 08.03.2022
- <https://www.mfa.gov.cn/eng/>. Erişim: 27.03.2022.
- <https://www.oceaneconomics.org/>. Erişim: 03.04.2022.
- <https://arcticportal.org/>. 06.04.2022.
- http://www.unmuseum.org/norge_1.htm. Erişim: 20.04.2022.
- <https://arctic-russia.ru/en/>. Erişim: 20.02.2023.
- <https://www.eia.gov/>. Erişim: 13.01.2024.
- <https://www.shoddb.gov.tr/>. Erişim: 09.03.2024.
- <https://polrec.itu.edu.tr/>. Erişim: 13.05.2024.

<https://tubitak.gov.tr>. Erişim:20.06.2024.
<https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/>. Erişim:13.08.2024.
<https://www.sciencedaily.com/>. Erişim: 20.08.2024.
<https://www.marinedealnews.com>. Erişim:22.08.2024.
<https://www.aa.com.tr/tr>. Erişim:3.09.2024.
<https://polarjournal.ch/>. Erişim:20.09.2024.
<https://stat.gl/>. Erişim: 25.09.2024.
<https://nsidc.org/home>. Erişim: 25.11.2024.